

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТОДУА ШОТА РЕВАЗОВИЧ

УДК 342.7-053.2:341.231.14:355.01(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 081 – Право

Галузь знань: 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ш.Р. Тодуа

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор

АНДРУСИШИН БОГДАН ІВАНОВИЧ

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Тодуа Ш. Р. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2026.

Кваліфікаційна наукова праця є комплексним науковим дослідженням питань, пов'язаних із забезпеченням найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення в Україні.

Дисертація складається з трьох розділів, об'єднаних у вісім підрозділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

Перший розділ *«Теоретико-правова характеристика забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану»* присвячено аналізу становлення та розвитку концепції найкращих інтересів дитини як правового принципу та стандарту; методологічних засад забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, понятійно-категоріальному апарату дослідження.

У результаті дослідження доктринального становлення принципу найкращих інтересів дитини виявлено, що початок цього правового дискурсу у Європі починається з ХІХ ст. Ключовими критеріями, що впливали на різний зміст принципу найкращих інтересів дитини є: 1. Сприйняття дитини як дитини, у якої окрема природа, що потребує окремої уваги, чи як «малого дорослого», якого потрібно готувати виключно до майбутнього. 2. Розуміння того, що саме є благом та потребами для дитини (благополучна сім'я, розвиток, гідне майбутнє). 3. Роль держави у забезпеченні найкращих інтересів дитини. 4. Роль сім'ї для забезпечення найкращих інтересів дитини. 5. Рівень дискримінації стосовно окремих категорій дітей. У роботу обґрунтовано, що після Першої світової війни формується уява про соціально небезпечну ситуацію, у якій можуть перебувати діти, які самостійно з неї вийти не в змозі. Таким чином покладається окрема правова позиція про вразливість дитини як члена суспільних відносин, а відтак,

необхідність вчинення певних дій в інтересах дитини. Із прийняттям Конвенції ООН про права дитини 1989 р. забезпечення найкращих інтересів дитини починає охоплювати будь-які дії, що стосуються дітей, стало зрозуміло, що цей принцип є невичерпним з точки зору можливих ситуацій, рішень, що впливають на якість життя дитини.

Зроблено висновок, що координація теоретико-методологічних підходів, застосованих у дослідженні гарантування найкращих інтересів дитини в період воєнного стану, зумовлена сучасним світоглядом. Аналіз проблеми проводиться на основі соціально-еволюційної парадигми, історичного, герменевтичного, ціннісного та комплексного підходів, з використанням філософсько-світоглядних методів, зокрема: діалектичного, формально-логічного, феноменологічного та трансцендентального методів. Включаються також загальнонаукові методи, такі як системний, структурний, метод сходження від абстрактного до конкретного. Окрім цього, використовуються конкретно-наукові та спеціально-наукові методи: порівняльно-правовий, історико-правовий, теоретико-юридичний та спеціально-юридичний методи. Важливу роль у структурі методології дослідження відіграють правові категорії та теоретичні поняття.

Сформульовано визначення принципу найкращих інтересів дитини як правових ідей та стандартів, що передбачають виокремлення з-поміж законних інтересів учасників правовідносин пріоритетності дитини як особливого та вразливого учасника суспільного життя для забезпечення оптимального фізичного, матеріального, психологічного, духовного благополуччя у процесі прийняття рішень, що суттєво впливають на можливі варіанти життєвого розвитку дитини. Констатується, що в умовах воєнного стану особливості змісту найкращих інтересів дитини можуть бути дещо змінені, враховуючи надзвичайні обставини, у які дитина може потрапити, що суттєво впливають на її фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя. В умовах воєнного стану зростають ризики: цілісності сім'ї, психологічної адаптації до

надзвичайних умов, забезпечення належних матеріальних умов проживання (житло, харчування тощо), отримання освітніх послуг та інші.

У другому розділі «*Особливості реалізації найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану*» проаналізовано нормативно-правовий вимір забезпечення найкращих інтересів дитини, гарантії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини і батьківських прав в умовах воєнного стану.

Виокремлено компоненти, що входять до принципу найкращих інтересів дитини: 1. Особистісний, куди входять погляди та індивідуальність дитини, тобто ті інтереси, що первісно закладають у дитині основи автономної особистості. 2. Сімейний компонент включає право на збереження сімейного оточення та піклування. У цій складовій закладаються умови для збереження фізичної, психологічної та моральної цілісності, а також матеріального добробуту дитини, що є метою забезпечення найкращих інтересів. 3. Соціально-безпековий компонент, куди входять захист і безпека дитини, врахування її вразливого положення при прийнятті рішень батьками та державними органами щодо дитини. 4. Культурно-оздоровчий компонент включає охорону здоров'я та освіти, де до інтересів дитини також приділена особлива увага.

Запропоновано напрямки вдосконалення системи гарантій суб'єктивних прав та свобод дитини в умовах режиму воєнного стану: покращення системи захисту прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю; оптимізація системи безпеки та умов проживання дітей та сімей з дітьми; зменшення ризиків позбавлення дітей сімейного виховання; реалізація безпечного середовища в навчанні та освітньому просторі; надання якісної медичної допомоги; покращення системи забезпечення пріоритету збереження для дитини розвитку в біологічній сім'ї; недопущення розлучення дитини з батьками з причин воєнного стану.

Обґрунтовано, що стабільність виховного середовища та доступність батьківського піклування є визначальними критеріями для визначення того, як реалізуються права дитини і батьків у надзвичайних умовах. Судова практика,

наукова доктрина та міжнародні стандарти підкреслюють необхідність індивідуального, контекстуального підходу з оцінкою реальної участі батьків у житті дитини, фактичної наявності догляду та збереження безперервності розвитку. Констатується, що у сучасних умовах воєнного стану система захисту прав дітей в Україні формує гнучку, ситуаційно-орієнтовану модель, де пріоритет надається безпеці та фізичному благополуччю дитини; стабільності та передбачуваності виховного середовища; доступності реального піклування батьків; мінімізації психологічної травми та збереженню емоційних зв'язків.

Третій розділ «Удосконалення забезпечення найкращих інтересів дитини» присвячено вивченню міжнародного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів, пропозиціям щодо нормативного та інституційного вдосконалення забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення.

Обґрунтовано положення, що забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану розпочинати варто із моніторингу, скринінгу, оцінки впливу надзвичайних обставин на психологічний, фізичний, соціальний, сімейний стан дитини, яка могла постраждати від таких обставин. Наступним кроком є розробка та проведення заходів для реінтеграції дитини (якщо наслідки незначні, то такі заходи можуть проводитись на рівні шкільного сертифікованого педагога або шляхом відвідування Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у якому створені умови для комплексної підтримки та забезпечення найкращих інтересів). Важливим впровадженням є залучення громадянського суспільства до підтримки дітей в умовах воєнного стану, що може бути реалізовано у формі громадських рад або комітетів у складі органів опіки і піклування та соціальної підтримки. У такому разі максимальна залученість різних суб'єктів до прийняття рішень щодо задоволення потреб дітей в умовах збройного конфлікту може оптимально реалізувати принцип найкращих інтересів дитини.

Зроблено висновок, що приклад Косово демонструє підхід щодо забезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, у якому

школа є основним хабом реабілітації, психологічної підтримки, виявлення та задоволення багатьох потреб дитини. Школа як освітнє середовище, що комунікує із дитиною та її батьками дозволяє зібрати більш повну інформацію щодо сімейного середовища, у якому перебуває дитина, наскільки воно влаштоване у її найкращих інтересах. На основі дослідження збройного конфлікту у Шрі Ланці актуалізується важливе питання сприйняття дитини в умовах воєнного стану та постконфліктного середовища. 1. Сприйняття дитини через категорію «дитинства», яку тривалий час відстоював принцип найкращих інтересів дитини, а відтак потреби у забезпеченні умов та потреб щасливого дитинства. 2. Актуалізація сприйняття дитини як «маленького дорослого» у надзвичайних умовах, оскільки дитина може переживати обставини, не характерні для типового дитинства (розрив сім'ї, примусове переміщення, психологічні та фізичні травми тощо). Під час воєнного стану обидва варіанти мають право на існування в залежності від виявлених потреб дитини та обставин, які довелось пережити.

У дисертації наголошується на необхідності розробки стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного відновлення. Така стратегія має врегулювати пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини в таких умовах, його обов'язковість під час розробки та реалізації будь-якої діяльності щодо відновлення України після завершення війни, визначити категорії дітей, потреби яких є першочерговими, класифікацію таких потреб, способи їх ідентифікації, суб'єктів, які мають забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах збройної агресії, джерела фінансування цих заходів. Для України варто розглянути ідею запровадження цифровізованої звітності щодо постраждалих дітей під час збройного конфлікту (залежно від порушених інтересів: освіта, медицина, сім'я, психологія), яка має бути складовою загальної державної програми відновлення, оскільки Україна переживає серйозні демографічні через збройну агресію з боку РФ.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини; права дитини; захист прав дитини; гарантії прав дитини; право дитини на освіту; батьківські права;

депортація українських дітей; незаконна депортація; насильницьке переміщення; воєнний стан; міжнародні стандарти; міжнародне право; механізм забезпечення прав дитини; державна політика; реінтеграція дітей.

SUMMARY

Sh. R. TODUA. Ensuring the Best Interests of the Child under Martial Law in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Doctoral Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in the Field of Law 081. – Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, 2026.

The qualification scientific work is a comprehensive study of issues related to ensuring the best interests of the child under martial law and during the post-war recovery period in Ukraine.

The dissertation consists of three chapters divided into eight subchapters, conclusions to each chapter, general conclusions, a list of references, and appendices.

The first chapter, “Theoretical and Legal Characteristics of Ensuring the Best Interests of the Child under Martial Law,” is devoted to the analysis of the formation and development of the concept of the best interests of the child as a legal principle and standard; the methodological foundations for ensuring the best interests of the child under martial law; and the conceptual and categorical framework of the study.

The study of the doctrinal development of the principle of the best interests of the child revealed that this legal discourse in Europe originated in the nineteenth century. The key criteria influencing the varying content of the principle of the best interests of the child include: (1) the perception of the child either as an individual with a distinct nature requiring special attention or as a “small adult” to be prepared exclusively for the future; (2) the understanding of what constitutes the child’s welfare and needs (a supportive family environment, development, and a dignified future); (3) the role of the state in ensuring the best interests of the child; (4) the role of the family in ensuring the best interests of the child; and (5) the level of discrimination against certain categories of children. The dissertation substantiates that after the First World War, a perception emerged of children being in socially dangerous situations from which they could not escape independently. Consequently, a distinct legal position concerning the vulnerability of the child as a participant in social relations was established, necessitating specific actions in the child’s interests. Following the

adoption of the United Nations Convention on the Rights of the Child in 1989, ensuring the best interests of the child came to encompass all actions concerning children. It became evident that this principle is inexhaustible in terms of the variety of situations and decisions that may affect a child's quality of life.

It is concluded that the coordination of the theoretical and methodological approaches applied to the study of guaranteeing the best interests of the child during martial law is determined by a contemporary worldview. The analysis is conducted within the framework of the socio-evolutionary paradigm and is based on historical, hermeneutic, axiological, and comprehensive approaches, employing philosophical and worldview methods, including dialectical, formal-logical, phenomenological, and transcendental methods. General scientific methods such as systemic and structural analysis, as well as the method of ascending from the abstract to the concrete, are also employed. In addition, specific and special scientific methods are used, including comparative legal, historical legal, theoretical legal, and special legal methods. Legal categories and theoretical concepts play an important role in the methodological structure of the research.

The dissertation formulates the definition of the principle of the best interests of the child as a set of legal ideas and standards that prioritize the child, as a unique and vulnerable participant in social life, among the legitimate interests of participants in legal relations. This prioritization aims to ensure the child's optimal physical, material, psychological, and spiritual well-being in the process of making decisions that significantly affect possible life trajectories. It is noted that under martial law, the content of the best interests of the child may be modified to some extent due to extraordinary circumstances that significantly affect the child's physical, psychological, and spiritual development and material well-being. Martial law increases risks related to family unity, psychological adaptation to extraordinary conditions, adequate living standards (housing, nutrition, etc.), access to education, and other essential needs.

The second chapter, "Specific Features of the Implementation of the Best Interests of the Child under Martial Law," analyzes the regulatory and legal dimension

of ensuring the best interests of the child, guarantees for their protection under martial law, and the relationship between the best interests of the child and parental rights in such circumstances.

The following components of the principle of the best interests of the child are identified: (1) the personal component, encompassing the child's views and individuality, that is, interests that form the foundation of an autonomous personality; (2) the family component, which includes the right to preserve the family environment and receive parental care. This component establishes conditions for preserving the child's physical, psychological, and moral integrity, as well as material well-being, which constitute the purpose of ensuring the child's best interests; (3) the socio-security component, which includes the protection and safety of the child and consideration of the child's vulnerable position in decision-making by parents and public authorities; and (4) the cultural and health-related component, which encompasses healthcare and education, areas in which the child's interests require particular attention.

The dissertation proposes directions for improving the system of guarantees of children's rights and freedoms under martial law, including: enhancing the protection of the rights, freedoms, and interests of children with disabilities; improving safety systems and living conditions for children and families with children; minimizing the risk of children being deprived of family-based upbringing; creating a safe educational environment; ensuring access to quality healthcare; strengthening mechanisms that prioritize upbringing in the biological family; and preventing the separation of children from their parents due to circumstances caused by martial law.

It is substantiated that the stability of the upbringing environment and the availability of parental care are decisive criteria for determining how the rights of children and parents are implemented under extraordinary circumstances. Judicial practice, legal doctrine, and international standards emphasize the need for an individualized and contextual approach that evaluates the actual involvement of parents in the child's life, the availability of real care, and the continuity of the child's development. It is established that under the current conditions of martial law, Ukraine's child protection system is developing a flexible, situation-oriented model

that prioritizes the child's safety and physical well-being, the stability and predictability of the upbringing environment, the availability of genuine parental care, the minimization of psychological trauma, and the preservation of emotional bonds.

The third chapter, "Improving the Protection of the Best Interests of the Child," is devoted to the study of international experience in ensuring the best interests of the child during armed conflicts and to proposals for the normative and institutional improvement of mechanisms for protecting the best interests of the child under martial law and during post-war recovery.

The dissertation substantiates the position that ensuring the best interests of the child under martial law should begin with monitoring, screening, and assessing the impact of extraordinary circumstances on the psychological, physical, social, and family condition of children who may have suffered as a result of such circumstances. The next step should be the development and implementation of reintegration measures. If the consequences are minor, such measures may be carried out by a certified school educator or through attendance at a Centre for Support and Reintegration of Children Affected by the Armed Aggression of the Russian Federation, where conditions are created for comprehensive support and the protection of the child's best interests. An important innovation is the involvement of civil society in supporting children under martial law, which may be implemented through public councils or committees within guardianship and trusteeship bodies and social support institutions. In this way, the broad participation of various stakeholders in decision-making concerning the needs of children affected by armed conflict may ensure the optimal implementation of the principle of the best interests of the child.

It is concluded that the example of Kosovo demonstrates an approach to ensuring the best interests of children during armed conflict in which schools serve as primary hubs for rehabilitation, psychological support, and the identification and fulfilment of children's needs. As an educational environment that communicates with both children and their parents, the school makes it possible to gather comprehensive information about the family environment in which the child lives and to assess whether that environment serves the child's best interests. The study of the armed conflict in Sri

Lanka highlights the important issue of the perception of the child during martial law and in post-conflict settings. First, the child may be perceived through the concept of “childhood,” which has long been upheld by the principle of the best interests of the child and emphasizes the need to ensure the conditions necessary for a happy childhood. Second, there is a tendency to perceive the child as a “small adult” in extraordinary circumstances, since children may experience situations atypical of ordinary childhood, such as family separation, forced displacement, psychological trauma, and physical injury. Under martial law, both approaches may be justified depending on the child’s identified needs and the circumstances experienced.

The dissertation emphasizes the necessity of developing a strategy for ensuring the best interests of the child during armed aggression and post-conflict recovery. Such a strategy should establish the priority of the principle of the best interests of the child in these circumstances, ensure its mandatory consideration in the development and implementation of all activities related to Ukraine’s post-war reconstruction, identify categories of children whose needs require priority attention, classify such needs, define methods for their identification, determine the actors responsible for protecting the best interests of the child during armed aggression, and specify sources of funding for these measures. Ukraine should also consider introducing a digitalized reporting system concerning children affected by armed conflict (categorized according to the affected interests, such as education, healthcare, family environment, and psychological well-being). Such a system should form part of the national recovery programme, given the significant demographic challenges Ukraine is experiencing as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

Keywords: best interests of the child; children's rights; protection of children's rights; guarantees of children's rights; the child's right to education; parental rights; deportation of Ukrainian children; unlawful deportation; forcible transfer; martial law; international standards; international law; mechanism for ensuring children's rights; public policy; reintegration of children.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тодуа Ш. Р. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні. 2024, Серія 18. Право, Випуск 43. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. С. 75-81. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.11>

2. Тодуа Ш. Р. Критерії співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026, Том 1, № 93. С. 488-494. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.69>

3. Тодуа Ш.Р. Нормативно-правовий вимір забезпечення найкращих інтересів дитини. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 18. Право. 2026, Випуск 48, С.62-67
DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2026.48.09>

Наукові праці, в яких відображена апробація матеріалів дослідження:

1. Тодуа Ш.Р. Захист прав дітей в умовах дії воєнного стану. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* : збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. – 399 с., С. 377-380

DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-MK_NNIPiP_2024

2. Тодуа Ш. Р. Встановлення факту самостійного виховання дитини, як засіб забезпечення найкращих її інтересів в умовах воєнного стану//Дев'ятнадцяті юридичні читання. *Наука і освіта в Україні: Актуальні*

проблеми розвитку: (Київ, 29-30 квітня 2025 року). – Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. – 330 с., 295-298

<file:///E:/%D0%A8%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%A2%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B0/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	27
1.1. Становлення та розвиток концепції найкращих інтересів дитини як правового принципу та стандарту.....	27
1.2. Методологічні засади дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану	50
1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження	63
Висновки до першого розділу	81
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	88
2.1. Нормативно-правовий вимір забезпечення найкращих інтересів дитини... ..	88
2.2. Гарантії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану	108
2.3. Співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану	121
Висновки до другого розділу.....	138
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	144
3.1 Міжнародний досвід забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів.....	144
3.2. Нормативні та інституційні вдосконалення забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення.....	170
Висновки до третього розділу	185
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	202

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах інтенсивних євроінтеграційних процесів, у які залучена Україна попри складне становище, обумовлене повномасштабним вторгненням з боку РФ великого значення набувають правові питання та проблеми, пов'язані із забезпеченням, реалізацією, гарантуванням прав та інтересів дитини. Одне із ключових значень для успішного інтегрування у європейську правову реальність має принцип, концепція найкращих інтересів дитини. Цей принцип є загальновизнаним сучасним правовим стандартом та цінністю, що дозволяє належним чином розкрити значення дитини та «дитинства» для суспільства. Саме завдяки положенням про забезпечення найкращих інтересів дитини вони стають пріоритетними для вирішення питань, пов'язаних із дітьми. У зв'язку з цим, попри наявність значного наукового доробку із вказаного питання, виникають нові виклики для механізмів захисту дітей, особливо у надзвичайних умовах. Збройний конфлікт створює складні умови для реалізації законних інтересів, особливо це стосується дітей як найбільш вразливою категорії суспільства. Саме діти зазнають найбільших страждань в умовах війни: фізичних, психологічних, соціальних, що вимагає від держави надзвичайних заходів для задоволення потреб. Воєнний стан, що запроваджено в Україні передбачає можливість суттєвих обмежень у сфері прав людини, що може безпосередньо впливати на інтереси дитини, її благополуччя. Всі ці обставини вимагають більш глибоких правничих досліджень щодо становлення, змісту, проблем забезпечення найкращих інтересів дитини у надзвичайних умовах, вивчення зарубіжного досвіду, що сприятиме розробленню та впровадженню відповідних нормативних, інституційних механізмів вирішення наявних проблем у складних умовах.

Особливостям становлення та розвитку концепції найкращих інтересів дитини як правового принципу та стандарту вивчали такі вітчизняні науковці як Бородін І., Єфремова Н., Киричук Б., Коваль А., Міщук І., Опольська Н., Реньов Є., Сенько В., Хлівняк О..

Проблеми змісту понять «законний інтерес», «суб'єктивне право», «найкращі інтереси дитини» як принцип, концепція ідея розкриваються у наукових працях Андрушко І., Бабецької І., Катренко А., Левченко Д., Маленко О., Мамульчик А., Мікуліної М., Ольхової А., Петрочко Ж., Ступак О., Чепис О., Чернега А. та інших.

Дослідження особливостей нормативно-правового регулювання забезпечення кращих інтересів дитини відображені у працях Губанової О., Даценко В., Дільної З., Менджул М., Пархоменко П., Простибоженко О., Томляк Т., Устрицької Н. та інших.

Дослідження іноземного та міжнародного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини держав, які переживали збройні конфлікти та розробка пропозицій щодо вирішення актуальних проблем в Україні відбулось завдяки науковим працям Абдулах А., Адамкевіч Т., Бертоні Е., Гаутам М., Голдхаген Й., Макфарлен К., Оберг Ч., Річардсон С., Стелла Л., Тавасолі Н., Юль В. та інших.

Пропозиції щодо вдосконалення забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення відбулись через аналіз наукових праць вітчизняних дослідників Білоусової К., Бондарчук Ю., Владишевської В. Дуліби Є., Журило С., Маланчук Т., Мельник О., Ніколайчук С., Оганісян Ц., Сусь Ю., Хмари М., Чепкової К., Юніної М. та інших.

Водночас, попри суттєві наукові результати правових досліджень принципу забезпечення найкращих інтересів дитини та які, безумовно, мають важливе теоретико-прикладне значення, варто констатувати, що в сучасних надзвичайних умовах досліджуваний принцип зазнає суттєвих викликів, трансформуються засоби його реалізації, вдосконалення потребують гарантії забезпечення. Відтак дослідження особливостей найкращих інтересів дитини під час воєнного стану в Україні є обґрунтованим та необхідним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до планів науково-дослідної діяльності кафедри права Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, за якими дисертантом здійснено науково-теоретичну розробку доктринального становлення поняття, змісту принципу найкращих інтересів дитини, проблем та особливостей його реалізації в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, запропоновано шляхи нормативного та інституційного вдосконалення реалізації досліджуваного принципу. Результати дисертаційного дослідження також використано під час розроблення та вдосконалення робочих навчальних програм освітніх компонентів «Право Європейського Союзу», «Освітнє право», «Правосуддя щодо неповнолітніх», «Римське приватне право», «Сімейне право», «Стандарти прав людини», «Юридичний механізм захисту прав і свобод людини», зокрема шляхом актуалізації їх змісту з урахуванням сучасних міжнародних стандартів захисту прав дитини, особливостей реалізації принципу найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування нових науково-теоретичних та прикладних положень щодо розуміння та реалізації концепції та принципу найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєного відновлення України.

Відповідно до цієї мети визначено такі *завдання*:

- дослідити становлення та розвиток концепції найкращих інтересів дитини як правового принципу та стандарту;
- проаналізувати методологічні засади дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану;
- схарактеризувати понятійно-категоріальний апарат дослідження;
- проаналізувати нормативно-правовий вимір забезпечення найкращих інтересів дитини;

- дослідити гарантії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану;
- визначити співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану;
- з'ясувати міжнародний досвід забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів та можливості його використання в українських реаліях;
- напрацювати нормативні та інституційні вдосконалення щодо забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення.

Об'єктом дисертаційного дослідження є інтереси дитини як правова цінність та явище.

Предметом дисертаційного дослідження є забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення в Україні.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження виконане із використанням філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних методів. Діалектичний метод був застосований для з'ясування зв'язку принципу найкращих інтересів дитини та суміжних категорій (підрозділи 1.1, 1.3). Формально-логічний метод застосований для побудови теоретичних конструкцій (понять, класифікацій) через вивчення окремих явищ та процесів (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Феноменологічний метод застосований для вивчення, опису явищ та процесів, що мають безпосередній вплив на реалізацію принципу найкращих інтересів дитини (підрозділи 1.1, 2.3, 3.1, 3.2). Системний метод застосовується для з'ясування зв'язків між категоріями «найкращі інтереси», «законні інтереси», «суб'єктивне право», а також для вивчення нормативно-правового забезпечення досліджуваного явища (підрозділи 1.3, 2.1). Структурний метод використовувався для виявлення складових змістовних елементів принципу найкращих інтересів дитини (підрозділи 1.3, 3.1). Порівняльно-правовий метод застосовується для дослідження різних підходів до вивчення найкращих інтересів дитини як правового принципу, стандарту,

цінності, а також для вивчення міжнародного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1). Історико-правовий метод використовується для дослідження доктринального становлення та розвитку найкращих інтересів дитини як правового стандарту (підрозділ 1.1). Спеціально-юридичний метод використовується для дослідження найкращих інтересів дитини як суто правового феномену, теоретико-правової конструкції (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3).

Правовою основою дослідження є Конституція України, акти міжнародного права, зарубіжне законодавство, національні законодавчі акти, підзаконні акти.

Емпіричною та інформаційною базою дослідження є вітчизняна та міжнародна судова практика у справах, що стосуються забезпечення найкращих інтересів дитини, довідкові та енциклопедичні видання.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній правничій науці комплексним теоретико-правовим дослідженням проблеми реалізації принципу найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. У роботі розкрито особливості, становлення, змісту концепції найкращих інтересів дитини, проблеми його впровадження в умовах воєнного стану, запропоновано їх нормативні та інституційні шляхи вирішення.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується в основних наукових положеннях, які виносяться на захист:

вперше:

- запропоновано ключові положення механізму забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, що включає в себе моніторинг, скринінг, оцінку впливу надзвичайних обставин на психологічний, фізичний, соціальний, сімейний стан дитини, яка могла постраждати від таких обставин. Наступним кроком є розробка та проведення заходів для реінтеграції дитини (шляхом запровадження Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у якому створені умови для комплексної підтримки та забезпечення найкращих інтересів, якщо ж наслідки незначні, то

такі заходи можуть проводитись на рівні шкільного сертифікованого педагога). Важливою складовою вказаного механізму є залучення громадянського суспільства до підтримки дітей в умовах воєнного стану, що може бути реалізовано у формі громадських рад або комітетів у складі органів опіки і піклування та соціальної підтримки. У такому разі максимальна залученість різних суб'єктів до прийняття рішень щодо задоволення потреб дітей в умовах збройного конфлікту може оптимально реалізувати принцип найкращих інтересів дитини;

- запропонована розробка загальнодержавної стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного відновлення. Така стратегія має врегулювати пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини в таких умовах, його обов'язковість під час розробки та реалізації будь-якої діяльності щодо відновлення України після завершення війни, визначити категорії дітей, потреби яких є першочерговими, класифікацію таких потреб, способи їх ідентифікації, суб'єктів, які мають забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах збройної агресії, джерела фінансування цих заходів;

- обґрунтовано необхідність впровадження окремого міжвідомчого органу, що має моніторити потреби та інтереси дітей в умовах воєнного стану, створювати соціальне (в тому числі освітнє) середовище, що сприяє забезпеченню найкращих інтересів дитини, підтримувати найбільш постраждалі категорії дітей. Моніторинг щодо забезпечення найкращих інтересів дітей, що постраждали від збройного конфлікту має бути налагоджений на національному рівні шляхом створення відповідного Центру, який має системно виявляти першочергові потреби дітей в умовах збройного конфлікту у сфері психологічного та фізичного здоров'я, матеріального благополуччя, соціального забезпечення, сімейних відносин, а також реалізовували відповідні заходи для забезпечення найкращих інтересів.

удосконалено:

- доктринальне становлення принципу найкращих інтересів дитини. З XIX ст. в Європі можна виділити два підходи щодо вирішення питання забезпечення найкращих інтересів дитини, що позбавлена сімейного догляду. 1. Державно-інституційний, що передбачає відстоювання позиції, згідно якої виховання, освіта, розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування найкраще має здійснювати держава. 2. Сімейно-пошуковий, згідно якого, дитина, що позбавлена сімейного піклування має його отримати не від держави, а від іншої прийомної сім'ї, оскільки державні інституції не спроможні повноцінно замінити сім'ю та умови, які вона створює для фізичного, психологічного, духовного розвитку дитини;

- формулювання ключових критеріїв, що історично впливали на різний зміст принципу найкращих інтересів дитини: 1. Сприйняття дитини як дитини, у якої окрема природа, що потребує окремої уваги, чи як «малого дорослого», якого потрібно готувати виключно до майбутнього. 2. Розуміння того, що саме є благом та потребами для дитини (благополучна сім'я, розвиток, гідне майбутнє). 3. Роль держави у забезпеченні найкращих інтересів дитини. 4. Роль сім'ї для забезпечення найкращих інтересів дитини. 5. Рівень дискримінації стосовно окремих категорій дітей;

- визначення змісту принципу найкращих інтересів дитини та розуміння концепції найкращих інтересів дитини. Принцип найкращих інтересів дитини – це правові ідеї та стандарти, що передбачають виокремлення з-поміж законних інтересів учасників правовідносин пріоритетності дитини як особливого та вразливого учасника суспільного життя для забезпечення оптимального фізичного, матеріального, психологічного, духовного благополуччя у процесі прийняття рішень, що суттєво впливають на можливі варіанти життєвого розвитку дитини. Запропоновано розуміння концепції найкращих інтересів дитини як: 1. Ідею сприйняття інтересів дитини як першочергових з-поміж інших учасників правовідносин для забезпечення та реалізації її потреб та благополуччя. 2. «Живе право», що дозволяє оцінювати

правові ситуації щодо можливих варіантів розвитку дитини виключно на її користь. 3. Вимоги до прийняття рішень батьками або особами, що їх замінюють, органами державної влади та судами, якщо у таких рішеннях присутні діти як найбільш вразлива категорія населення виключно для першочергового забезпечення потреб дитини та її розвитку;

- положення щодо розмежування близьких понять, що є предметом дослідження та потреби їх нормативного закріплення. Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» варто уточнити, розділивши два близьких поняття. Найкращі інтереси дитини - це матеріальні та нематеріальні блага, спрямовані на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини - це дії та/або рішення фізичних, юридичних осіб та суб'єктів владних повноважень, спрямованих на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити;

- положення щодо співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану. Мінімізація психологічної травми та забезпечення емоційної стабільності дитини є пріоритетними завданнями при прийнятті рішень щодо опіки, місця проживання та контактів із батьками. Формальна рівність батьківських прав у воєнний час відступає перед реальними можливостями батьків забезпечити дитині стабільне, безпечне та передбачуване середовище. Право дитини на вибір місця проживання має складну правову природу та трансформується у соціально-правову гарантію безпеки та стабільності. Його реалізація повинна враховувати динамічні соціальні, психологічні та безпекові обставини, допускаючи зміну місця проживання заради захисту дитини без порушення її правової визначеності;

- положення щодо обґрунтування законодавчих змін, що вносяться до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та

збройних конфліктів, стосуються надання статусу дітям «дитина війни», порядку надання такого статусу та конкретизується термін «психологічне насильство». Урегульовується порядок усиновлення дітей, постраждалих від воєнних дій та/або втратили батьків, близьких.

набуло подальшого розвитку:

- методологія дослідження найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, зокрема, застосування герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією гарантування найкращих інтересів дитини, його обмежень, що закріплені в правових документах, діючих нормативно-правових актах, а також аналізом праць науковців, які досліджують цю проблему. Використання цього підходу спрямоване на подолання суб'єктивних і об'єктивних факторів, які можуть призвести до неадекватності розуміння та тлумачення чинного законодавства та інших джерел, що застосовуються у дослідженні. Застосування цивілізаційного підходу в дослідженні забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану дає змогу розглядати еволюцію та розвиток цього питання через призму історичних процесів взаємодії різних цивілізацій. Цей підхід передбачає використання набору принципів, які визначають соціальні структури, як ключові елементи для дослідження;

- розуміння особливостей змісту та реалізації принципу найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, які можуть бути дещо змінені, враховуючи надзвичайні обставини, у які дитина може потрапити, що суттєво впливають на її фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя. В умовах воєнного стану зростають ризики: цілісності сім'ї, психологічної адаптації до надзвичайних умов, забезпечення належних матеріальних умов проживання (житло, харчування тощо), отримання освітніх послуг та інші. В умовах воєнного стану концепція найкращих інтересів дитини має переходити у надзвичайний вимір, що є достатньо складним питанням, оскільки у таких обставинах, зокрема, принцип цілісності сім'ї, права дитини на сім'ю не може бути повноцінно реалізований через процеси мобілізації, військової служби, яка в умовах воєнного стану є обов'язком та інші обставини;

- класифікація принципу найкращих інтересів дитини за різними вимірами його реалізації. 1. Матеріально-комунікаційний вимір найкращих інтересів дитини, що передбачає належне матеріальне забезпечення для повноцінного розвитку, а також таку комунікацію з боку будь-якого оточення, що сприяє її духовному добробуту. 2. Фізичний та сімейно-побутовий виміри, що передбачаються належне харчування, належний рівень охорони здоров'я, побутових умов та сімейного догляду. 3. Надзвичайний вимір, що передбачає пріоритетність інтересів дитини у разі настання надзвичайних умов, в тому числі збройного конфлікту. 4. Виховний (освітній) вимір, що передбачає певні вимоги до виховання та навчання дитини, пов'язані із прив'язкою кращих людських цінностей дитині.

- напрямки вдосконалення гарантій прав дитини в умовах воєнного стану: удосконалення системи безпеки та умов проживання дітей; удосконалення системи захисту прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю; зменшення ризиків позбавлення дітей сімейного виховання; забезпечення якісної медичної допомоги; створення оптимального, безпечного середовища в процесі навчання; удосконалення системи забезпечення пріоритету збереження для дитини виховання в біологічній сім'ї; недопущення розлучення дитини з батьками з причин, зумовлених режимом воєнного стану.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– *нормотворчій діяльності* – для розвитку і вдосконалення національного законодавства України з питань забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення;

– *науково-дослідній сфері* – як сучасна загальнотеоретична, доктринальна, методологічна основа подальших наукових досліджень проблем реалізації принципу найкращих інтересів дитини;

– *правозастосовній діяльності* судових та інших органів при вирішенні спорів, де може бути застосований принцип найкращих інтересів дитини як у якості «живого права», так і конкретного нормативного припису;

– *навчальному процесі* – авторські підходи до розуміння найкращих інтересів дитини, результати дослідження особливостей їх реалізації в умовах воєнного стану, а також наукові положення щодо вдосконалення правових та організаційних механізмів охорони і захисту прав та інтересів дитини в контексті європейських стандартів і поствоєнного відновлення України можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів, проведенні лекційних і семінарських занять у ВНЗ юридичного профілю.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження були апробовані у виступах на Міжнародних науково-практичних заходах, зокрема в ході Міжнародної наукової конференції «Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень» (м. Київ, 23 квітня 2024 р.), тема доповіді «Захист прав дітей в умовах дії воєнного стану» та Міжнародної науково-практичної конференції «Дев'ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні» (Київ, 29-30 квітня 2025 року), тема доповіді «Встановлення факту самостійного виховання дитини, як засіб забезпечення найкращих її інтересів в умовах воєнного стану».

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, змісту, вступу, трьох розділів, об'єднаних у вісім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (183 найменування на 19-ти сторінках) і додатків на 4-х сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 224 сторінок, з них основного тексту – 201 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Становлення та розвиток концепції найкращих інтересів дитини як правового принципу та стандарту

Принцип найкращих інтересів дитини на теперішній час є одним із фундаментальних правових стандартів, що розкриває зміст та цінність дитини як особливого учасника правовідносин, її вразливість та особливості прийняття рішень щодо неї. Таке бачення не завжди було очевидним і навіть розуміння того, що є насправді інтересом дитини в різний час відрізнялось. Для більш ґрунтовного та системного дослідження принципу найкращих інтересів дитини, перш за все, варто здійснити ретроспективний аналіз витоків його змісту, проблем, які супроводжували його становлення.

В античні часи мова про інтереси дитини не велась, саме поняття дитини розумілось більше як «юна доросла людина», тобто виокремлення її як окремого учасника відносин з особливими потребами не було. Н. Опольська наводить розуміння відносин дітей та батьків, дітей та держави у часи античності, а саме прагнення Арістотеля вирішити розрив між проголошеними та дійсними правами і вказав на потребу у законодавчому регулюванні закріпити права дитини: «У сімейних відносинах мислитель вбачав виток державного правління: монархія – у відношенні батька до дітей, аристократія – у відношенні чоловіка до жінки й демократія – у відносинах дітей між собою... Арістотель, як і Платон, засуджував турботу про неповноцінних та хворих дітей, стверджував, що дітей-калік потрібно залишати без піклування... Луцій Анней Сенека. У „Моральних листах до Луцілія”, зіставляючи пори людського віку, він назвав дитинство „солодшим” від інших періодів життя людини. Разом із тим, мислитель не цінував дітей, як особливу категорію суспільства, висловлював байдуже ставлення до їх загибелі» [125, с. 9-10; 154]. Отже, маємо загальне

положення щодо античних часів, коли не було розуміння, що дитина є особливими суб'єктом, який потребує особливого ставлення та турботи з боку батьків чи держави. Ба більше, до дитини вимоги ставляться чи не більші, ніж до дорослого, оскільки для належного ставлення їй обов'язково має пощастити у міцному ментальному та фізичному здоров'ї. Однак під інтересом дитини можна розуміти її виховання та освіту, оскільки у ті часи за це повністю відповідали батьки. Відтак для правильного становлення та розвитку дитина має повністю покладатись на своїх батьків. Так формується римський принцип влади батька над дітьми «*patria potestas*». Соціальна складова стосовно дітей з особливими потребами у силу особливостей того часу взагалі відкидається. Розуміння дитини, яка повинна мати належне дитинство не бралось до уваги, швидше за все такої позиції взагалі не було. Інтереси дитини – це становлення її як дорослого, і всі дії щодо неї мають бути спрямовані у цьому напрямку.

Зрештою епоха Середньовіччя мало що змінила у цій ситуації, попри активне поширення християнських гуманних наративів. Розвиток у сприйнятті інтересів дитини відбувся із актуалізацією змістів доктрини природного права. Н. Опольська узагальнює бачення Ж.-Ж. Руссо щодо природи дитини: «У праці „Еміль, або про виховання” Жан-Жак Руссо виклав своє бачення процесу виховання, яке повинно базуватися на індивідуальній свободі дитини. Він вважав, що внутрішній розвиток здібностей та органів – це виховання, отримане від природи; навчання тому, як користуватися цим розвитком, – це виховання з боку людей; а набуте з власного досвіду відносно предметів – це виховання з боку речей» [125, с. 10]. Отже, для можливості виділення такої категорії як «інтерес дитини», потрібно визнати за дитиною природну, невід'ємну свободу, яка надає їй більшої суб'єктності, а також дозволяє розглядати дитину як окремого, відмінного від дорослого учасника правовідносин. Розвиток дитини через виховання у різний спосіб (батьки, вчителі, власний досвід) є реалізацією її свободи. У такому випадку можна вести мову про окремі потреби дитини, що формує категорію «інтерес».

Н. Єфремова наводить наліз тексту Руської Правди, що є важливим для розуміння витоків змісту поняття «законний інтерес дитини» в українських територіях. Вчений вказує на згадку про дитину як суб'єкта права у відносинах спадкування Київської Русі. «Наприклад, у статтях 94, 98, 99, 100, 103–105 документа записано: Якщо залишаться діти від першої жінки, то вони візьмуть те (що належить) їх матері; якщо навіть їх померлий батько заповідав (це майно другій) жінці, все рівно вони візьмуть собі (належне) їх матері... Якщо залишаться у (якого-небудь) мужа діти від раби, то вони в спадщині не приймають участі, але одержують разом з матір'ю волю... Якщо залишаться в домі (після смерті батька) малолітні діти і не будуть ще здатні самі про себе піклуватись, а їх матір вийде (знову) заміж, то віддати їх разом з рухомим і нерухомим майном під опіку найближчому родичу до повноліття... батьківський двір завжди без розділу (передається) молодшому синові...» [80, с. 56; 139, с. 46-47]. Отже, із тексту Руської Правди можна дійти висновку, що давньоруське право формувало певні змісти, що мають відношення до категорії «інтерес дитини», оскільки приписи щодо гарантованої частки спадщини для дитини свідчать про розуміння, що дитину не можна позбавити майна в силу її складного становища. Ба більше, однією із гарантій для дитини рабині може бути свобода після смерті батька, що в той час було однією з ключових цінностей для суб'єктності людини. Руська правда дає розуміння, що належна опіка малолітньої дитини є складовою її належного розвитку, а відтак закладається соціальна складова інтересів дитини. Звісно ці приписи лише частково можна віднести до змісту поняття «законний інтерес», оскільки носять класовий, вибірковий характер, однак можна точно стверджувати, що нормотворець закладає розуміння дитини як суб'єкта частково відмінного від дорослої людини, який потребує додаткових гарантій для належного розвитку у сфері спадкування (де дитина в окремих випадках має навіть переваги перед дорослими) та опіки.

Цікаві висновки роблять Т. Гаєвська та Г. Вишневська стосовно різних варіацій щодо бачення дитини і її кореляції із історичними типами суспільних відносин. Вказується на необхідності звернення уваги Важливо на сучасні

історичні дослідження соціального статусу дитини в різні періоди, що дало змогу модифікації соціального статусу дітей: «...Діти не визнаються членами суспільства; діти визнаються залежними, підлеглими членами суспільства; діти мають “відтермінований” статус, вони лише майбутні члени суспільства; діти – учні, вихованці; діти – особистості, що лише розвиваються; діти – рівноправні члени суспільства» [80, с. 57; 64, с. 81]. Дійсно, для того, щоб вести мову про становлення поняття «законний інтерес дитини», перш за все, потрібно, щоб дитина була виокремлена хоча б частково як окремий суб’єкт, що за своєю природою, статусом відрізняється від дорослої людини. Якщо такого розуміння не було у давні часи, то у середньовічній Русі на дитину уже звертають окрему правову увагу у контексті спадкування та опіки. Це ще не про суб’єктивні права дитини, але про певні її потреби, блага, що входить до поняття «інтерес».

Н. Євремова згадує про актуальні питання захисту дітей у Судебнику Казимира: «...можливість притягати дитину до відповідальності в суді висувала перед владою і суспільством низку нових питань соціально-трансформаційного порядку: по-перше, це питання про соціальну справедливість такої ситуації, а по-друге – її законність» [80, с. 58]. Це свідчить про те, що у часи Великого Князівства Литовського дитина сприймалась як мала або майбутня доросла людина, що означає, що правове відношення до неї у контексті здійснення правосуддя майже таке ж, як до дорослої людини.

І. Бородін, Р. Шишка, О. Мельник пропонують загальний історичний огляд правового становища дитини та відповідних проблем: «Захист і особлива увага дітям потрібні постійно, але тривалий час діти мали обмежені права. Історично неповнолітні були об’єктом піклування батьків, а влада дорослих над ними – майже необмеженою. Права дитини регулювалися цивільно-правовими нормами, а їхній статус як спадкоємців був важливим. Міжнародне поняття прав дитини визрівало понад півтисячоліття тому і трансформувалося в європейській історії. У середньовіччі діти розглядалися як економічний ресурс для сім’ї та часто успадковували професію батьків. У цей час безправність дитини була основним принципом педагогіки, а тілесні покарання вважалися нормою.

Підготовка дітей до майбутнього включала грамотність та релігійну освіту. Знедоленими дітьми опікувалися гільдії та монастирі. Просвітницькі філософи вперше обґрунтували право дитини на дитинство, визнаючи їх як майбутнє суспільства та цінність загальної освіти. Проте на практиці монархії не прийняли ці ідеї, і вони стосувалися лише невеликої частини дітей. Промислова революція погіршила умови життя дітей через високу експлуатацію та низький рівень соціального забезпечення. Дитяча праця не була регульована, і діти вважалися власністю дорослих» [62, с. 224]. Наведений історичний аналіз свідчить про загальне складне становище дитини протягом тривалого періоду, однак за цими складнощами в будь-якому разі стояв поступовий процес формування суб'єктності дитини у праві (хоч і повільного), а також формування категорії «законний інтерес дитини». На наше переконання, поняття інтересів дитини сформувалось раніше ніж суб'єктивних прав, оскільки останні вимагають більш точної формальної визначеності, доступності змісту, складніших механізмів реалізації та захисту. Поняття «законного інтересу» дитини не вимагає таких складних конструкцій, достатньо виділити у законі певну потребу, благо, що забезпечують розвиток дитини. Коли мова іде про потребу в опіці над дитиною, то це вже закладає поступ розкриття змісту законного інтересу. Освіта дітей тривалий час буда привілеєм, була доволі вибірковою, але при цьому наявне чітке розуміння її необхідності, що з часом через розгортання у правовій реальності принципу рівності дозволило сформулювати освіту як загальну потребу для дитини, як реалізацію її інтересів. Варто погодитись із авторами, що теорія не завжди рухалась одночасно із практикою, особливо, що стосується формулювання законних інтересів дитини. Філософи-просвітники притримувались здебільшого гуманних поглядів на людину та теорії природного права, але досить складно виокремлювати суб'єктність дитини поки не буде реалізована парадигма прав людини загалом.

Про інтереси дитини правовий дискурс починається у XIX ст., при чому трактування цього поняття могло суттєво відрізнитись від існуючого. Так вітчизняні філософи-правники в тому числі торкалися питань відносин дітей та

батьків: «Про необхідність обмеження батьківської влади, захист прав дітей писав С.С. Дністрянський. Правник вважав, що після відміни батьківської влади її повноваження мала взяти на себе держава... [125, с. 20; 88] П. Чубинський займався вивченням юридичних звичаїв в Україні. У праці „Очерк народних юридичних звичаїв і понять в Малоросії” (1862) він відзначив, що погляд на дітей в Україні здавна мав практичний характер, а саме: їх значення було зумовлене користю у господарстві. Сини цінувались більше, цьому сприяла землеробська праця» [125, с. 21]. Отже, маємо важливий дискурс про те, хто має займатись розвитком дитини: батьки чи держава. Різка державницька позиція С. Дністрянського є доволі ідеалістичною, однак це важлива реакція на те, що тотальна батьківська влада над дитиною не відповідає її інтересам, не сприяє її вільному розвитку, що уже наближається до сучасного розуміння найкращих інтересів дитини. Як відомо, існує цілий ряд питань, у які держава має втручатись, зокрема, і щодо відносин батьків і дітей, і навіть, взяти на себе тягар виховання дитини. Важливою є також і вказана позиція П. Чубинського щодо того, що погляд на дітей мав суто практичний характер, продиктований складнощами самого життя, потребою виживання, відсутністю соціальних гарантій для вразливих верств населення з боку держави. Отже, користь дітей у господарстві не тотожне негуманному ставленню. Сучасне розуміння найкращих інтересів дитини спрямоване на фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя, однак історично саме матеріальне благополуччя, виживання вважалось пріоритетом в інтересах дитини та сім'ї загалом. Можна дійти висновку, що попри відсутність формальної визначеності поняття «інтерес дитини», він все одно існував як правове явище, як живе право, що фіксувало окремі потреби, блага, суб'єктів їх задоволення та реалізації, хоч і в доволі обмеженому вигляді. Це свідчить про те, що поняття найкращих інтересів дитини не виникло раптово, а пройшло складний процес становлення та розвитку.

У ХІХ ст. поняття найкращих інтересів дитини починає оформлюватись і застосовуватись. Про таку практику вказує Л. Гарайова: «Концепція «найкращих

інтересів дитини» з'явилася ще до офіційного визнання конкретних прав дітей. Спочатку вона слугувала загальним стандартом для прийняття рішень щодо дітей, особливо в ситуаціях, коли чіткі юридичні права ще не були встановлені. Хоча цей принцип є широким і дещо неоднозначним, він забезпечив необхідну основу для оцінки рішень і дій, що впливали на дітей. Історично принцип найкращих інтересів використовувався для виправдання широкого спектру дій, від рутинних рішень до тих, що суттєво змінювали життя дітей. Яскравим прикладом є діяльність доктора Барнардо в Англії наприкінці 19 століття, який виступав за перехід від інституційного догляду до догляду в прийомних сім'ях, що відображало застосування цього принципу в трансформації практики охорони дитинства. Цей перехід, який на той час вважався прогресивним, був обумовлений переконанням, що прийомні сім'ї краще задовольняють потреби дітей у розвитку та емоційній підтримці, ніж інституційні заклади, що стало одним із перших застосувань принципу найкращих інтересів та сприяти добробуту дітей. Такі історичні приклади підкреслюють незмінну опору на цей принцип при формуванні політики добробуту дітей, навіть до офіційного визнання прав дітей» [14, с. 9]. Отже, концепція найкращих інтересів дитини з'являється перш за все як певний заміник суб'єктивних прав дитини, що дозволяло ще до офіційного закріплення цих прав вчиняти дії в інтересах дитини. Відтак концепція найкращих інтересів дитини є більш первісною ніж права. Цей принцип починає слугувати критерієм для оцінки рішень і дій щодо дитини. В першу чергу мова іде про можливість повноцінного розвитку та благополуччя. Можна виділити два історичних підходи щодо вирішення питання забезпечення найкращих інтересів дитини, що позбавлена сімейного догляду. 1. Державно-інституційний, що передбачає відстоювання позиції, згідно якої виховання, освіта, розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування найкраще має здійснювати держава. 2. Сімейно-пошуковий, згідно якого, дитина, що позбавлена сімейного піклування має його отримати не від держави, а від іншої прийомної сім'ї, оскільки державні інституції не спроможні повноцінно замінити сім'ю та умови, які вона створює для фізичного, психологічного, духовного

розвитку дитини. На прикладі Англії XIX ст. можна дійти висновку, що дитина починає розумітись як окремий суб'єкт, що потребує додаткової підтримки, є вразливим. Також формується правова позиція, що інтерес дитини відрізняється від інтересів дорослої людини.

Н. Масгроув наводить приклад реалізації принципу найкращих інтересів дитини в Австралії XIX ст., його еволюцію: «Важко простежити конкретний шлях, яким доктрина «найкращих інтересів» потрапила до Австралії, але, безсумнівно, до 1850-х років ця концепція використовувалася для вирішення справ, в яких опіка над дітьми, що успадковували майно, була спірною [37]. У середині XIX Австралія, здається, слідувала англійському шляху небажання втручатися в законне право чоловіка на контроль над своїми законними дітьми [52]. Однак на початку XX століття принцип «tender years» домінував у справах про опіку в обох країнах. Таке застосування принципу «найкращих інтересів» у справах про опіку позначило відхід від визначення опіки з точки зору законних прав батьків до такого, що враховувало благополуччя дітей, але все ще визначало «найкращі інтереси» в досить есенціалістських термінах. Матері вважалися «природними» опікунками маленьких дітей, і батьки, які бажали протистояти цьому, повинні були довести, що матері їхніх дітей не мали таких материнських якостей. Найефективнішим засобом досягнення цього було звинувачення матерів у моральній розпусті» [31, с. 35]. Отже, принцип найкращих інтересів дитини прийшов із «живого права», вирішення конкретних судових справ. Відбувається еволюція концепції найкращих інтересів дитини від законної гегемонії батьків (які завжди праві у вихованні дитини) до виховання задля благополуччя дитини. Відтак відбувається розвиток найкращих інтересів дитини від концепції «влади батьківства-материнства» до концепції «забезпечення дитинства». До середини XIX ст. в Англії та її колоніях було розуміння, що держава не має втручатись у справи виховання батьками дітей, оскільки батьківство розумілось як абсолютна влада над дитиною, при чому, законна. Відтак черговий раз маємо певне доктринальне протистояння двох підходів: державницького та сімейного. Батьки дійсно є законними вихованцями, але не

будь-яке виховання може бути законним, як і не будь-яке батьківство. Батьківство та материнство переходить від природно-правової площини у позитивістську, яка значно точніше виділяє найкращі інтереси дитини у сімейних питаннях.

Н. Масгроув описує розуміння найкращих інтересів дитини у ХІХ ст. у вікторанській Англії на прикладі ставлення до дітей, позбавлених сімей, які знаходились під опікою держави: «Уявлення про те, хто ці діти і чому вони перебувають під «опікою», впливали на те, як ця «опіка» надавалася. Їх вважали небажаними дітьми, які потенційно були заплямовані незаконним походженням або впливом «пороку і злочину». Життя в закладах у більшості випадків було позбавлене любові. Персонал зосереджував свої зусилля на складному завданні збереження життя немовлят та на вихованні старших дітей у дусі дисципліни, релігії та практичної підготовки, яка допомогла б їм знайти роботу. Довго в ХХ столітті дитячі установи продовжували пояснювати цінність своїх послуг з точки зору загрози, яку необмежена молодь може становити для суспільства» [31, с. 35]. Морально-релігійні ставлення до класової нерівності у той час мали суттєвий вплив на соціальну функцію держави. Якщо дитина сприймається як «небажана», то її інтереси точно не будуть пов'язані із її свободою, особистими уявленнями. Найкращі інтереси дитини визначає держава, щоб «небажані» діти стали «бажаними». Ставлення до таких дітей розумілось як ставлення до «малих дорослих», теперішнє дитини не має значення, а лише майбутнє. Однак варто визнати, що попри таке суворе ставлення до дітей, позбавлених сім'ї, у держави було уявлення про інтереси дитини, які полягали в тому, щоб вона у дорослому віці могла стати гідним членом суспільства, отримати роботу, вижити. У такому випадку держава діє за відомим принципом «мета виправдовує засоби». «Небажані» діти мають перестати становити загрозу для суспільства і стати повноцінним його членом. Отже, маємо державницький підхід до забезпечення найкращих інтересів дитини як виховання «безпроблемного», спроможного до праці члена соціуму.

Л. Гарайова наголошує на проблемності тлумачення принципу найкращих інтересів дитини залежно від різних історичних періодів, від різного сприйняття потреб дитини: «Однак застосування принципу найкращих інтересів не завжди відповідало тому, що сьогодні вважається прийнятним згідно з стандартами прав людини. У середині 20 століття такі дії, як примусове усиновлення та примусова міграція, часто виправдовувалися під приводом служіння найкращим інтересам дітей. Ці заходи, які сьогодні визнаються серйозними порушеннями прав людини, виявляють потенційні небезпеки широкого та неоднозначного тлумачення цього принципу. Поняття «найкращих інтересів» дитини іноді використовувалося для легітимізації дій, які сьогодні широко засуджуються. Це особливо очевидно в історичній політиці, що передбачала масове вилучення дітей з їхніх сімей – як всередині країни, так і за її межами – під приводом надання їм «кращих можливостей». Ці практики, які колись вважалися корисними, сьогодні загально визнано вважаються зловживаннями, що нагадує нам про складність і ризики, притаманні гнучкому тлумаченню цього принципу» [14, с. 9]. Отже, принцип найкращих інтересів дітей історично наділявся різними змістами та цілком міг бути інструментом для виправдання примусової діяльності щодо різних категорій дітей. Примусове усиновлення передбачає забезпечення дитини сім'єю поза її волею (в тому числі, вилучення з сім'ї), що зараз вважається серйозним порушенням прав дитини, однак у XIX-сер. XX ст. найкращі інтереси дитини виходили за межі її природи та свободи. Відтак знадобилось чимало зусиль з боку громадянського суспільства, міжнародних організацій та інших зацікавлених сторін, щоб найкращі інтереси дитини стали загальним правовим стандартом, а не інструментом, що виправдовує примусові дії. Відтак найкращі інтереси дитини є невід'ємною частиною правової політики держави із XIX ст., однак їх тлумачення та реалізація має суттєву відмінність залежно від того, як сприймається природа дитини, що вважається її благом, які дії щодо дитини є неприпустимими.

Принцип найкращих інтересів дитини цілком міг слугувати підставою для злочинною масової діяльності, для позбавлення дітей сім'ї: «Історично

концепція дій в «найкращих інтересах» дітей використовувалася для виправдання систематичного вилучення дітей корінних народів з їхніх сімей як в Австралії, так і в Сполучених Штатах. Під приводом забезпечення цих дітей освітою та можливостями для «кращого» життя, ця практика була глибоко вкорінена в більш широкій урядовій політиці, спрямованій на асиміляцію в Сполучених Штатах та абсорбцію в Австралії. Протягом ХІХ та ХХ століть ця політика сприяла масовому вилученню дітей корінних народів з їхніх громад, фактично розриваючи їхні культурні зв'язки під приводом забезпечення захисту та поліпшення їхнього життя. Насправді ця політика була спрямована на знищення ідентичності корінних народів, що спричинило глибоку і тривалу травму для дітей та їхніх сімей. Застосування принципу найкращих інтересів у цих випадках виявляє небезпеку застосування цієї концепції без достатньої культурної чутливості або поваги до прав і спадщини корінних народів» [14, с. 9; 23]. Цілком аргументовано може виглядати позбавлення дитини сім'ї за етнічною ознакою під приводом забезпечення найкращих інтересів дитини, зокрема, її освіти. У такому випадку порушується ієрархія цінностей, оскільки сім'я ставиться на другорядну роль в інтересах дитини, що суперечить природі дитини, її першочерговим потребам. Варто зауважити, що принцип забезпечення найкращих інтересів дитини включає у себе багато чинників, що мають вплив на розвиток дитини і жоден із них не має бути пріоритетним. Отже, історично ключовими критеріями, що впливали на зміст принципу найкращих інтересів дитини є: 1. Сприйняття дитини як дитини, у якої окрема природа, що потребує окремої уваги, чи як «малого дорослого», якого потрібно готувати виключно до майбутнього. 2. Розуміння того, що саме є благом та потребами для дитини (благополучна сім'я, розвиток, гідне майбутнє). 3. Роль держави у забезпеченні найкращих інтересів дитини. 4. Роль сім'ї для забезпечення найкращих інтересів дитини. 5. Рівень дискримінації стосовно окремих категорій дітей.

Н. Масгроув узагальнює використання формулювання «найкращі інтереси дитини» до появи відповідних міжнародних нормативних актів: «Детальне дослідження документів про соціальний захист дітей...свідчить, що лише

наприкінці 1930-х років соціальні працівники почали часто вживати термін «найкращі інтереси» у своїх документах [32]. Коли вони використовували цей термін, це було скоріше ознакою нового способу підтвердження мети їхньої роботи, ніж зміни стандартів або цілей. Цей вираз використовувався, щоб нагадати самотнім матерям, що якщо вони вирішать залишити опіку над своїми дітьми, від них очікується, що вони пожертвують усіма своїми бажаннями в «найкращих інтересах» своїх дітей; а також щоб переконати батьків віддати своїх дітей до дитячих закладів або залишити їх там. Вона також з'являється в документах як коротке резюме, в якому рекомендується позбавити батьків опіки над дітьми, хоча ознаки недбальства, що вказували на необхідність такого позбавлення, залишилися тими самими, що й тоді, коли головним обґрунтуванням були інтереси суспільства» [31, с. 36]. Отже, в Англії до середини ХХ ст. починаються активно використовувати поняття «найкращі інтереси дитини», однак це стосується змін у питаннях опіки. Найкращі інтереси дитини це те, заради чого батьки мають жертвувати власними бажаннями, тобто формується поняття пріоритетності вибору рішень. Батьків можуть навіть позбавити опіки, керуючись найкращими інтересами, які можуть бути вищими за класичні сімейні цінності, адже сім'я для дитини має бути якісною. Коли виникає питання зміни сімейного становища дитини, потреби втручання держави, вилучення дитини з сім'ї, тоді починають застосовувати формулювання «найкращі інтереси дитини», які ще не є правовим принципом, стандартом, однак це формулювання стає цінним для обґрунтування зміни у житті дитини на краще (навіть, якщо це не так). Важливо наголосити, що попри всі складнощі і невідповідність сучасним стандартам, уже з ХІХ ст. «найкращі інтереси дитини» є саме тією категорією, що оптимально відображає вибір рішень та ключових життєвих обставин, що впливають на життя дитини. Розвиток найкращих інтересів дитини як правового принципу іще до появи прав дитини поступово додає дітям суб'єктності.

О. Хлівняк наводить огляд нормативно-правового забезпечення прав дитини в Україні в складі радянської держави. Так, вчений наголошує, що в

Україні в цей час прийнято чотири конституції. Конституція УРСР 1937 р. регулювала особливості реалізації прав та свобод: «Для забезпечення прав дітей на освіту впроваджено загальнообов'язкову початкову та безоплатну вищу освіту, а також систему державних стипендій. З метою забезпечення прав дітей на охорону життя і здоров'я впроваджено безоплатне оздоровлення та лікування дітей незалежно від соціального статусу. Крім того, у зв'язку із заборонаю примусової праці дітей чинним законодавством встановлено покарання для осіб, які займаються примусовою експлуатацією дитячої праці. Відповідно до ст. 120 Конституції УРСР 1937 р. державою охоронялися інтереси матері й дитини, що реалізовувалося в тому числі й шляхом надання жінкам відпустки зі збереженням утримання при вагітності та пологах»[175, с. 241; 124 с. 13]. Варто наголосити, що мова іде про тоталітарну державу, у якій часто законодавчі приписи та їх реалізація між собою не співпадали. Такі формулювання були цілком у дусі того часу та загальних тенденцій щодо закріплення прав дитини. Найкращі інтереси дитини та суб'єктивні права не є тотожними категоріями, перші стосуються прийняття окремих рішень на користь дитини в окремих ситуаціях, де присутні різні варіанти її життєвого шляху. Як відомо радянська правова система було позитивістською, державницькою, а відтак багато в чому нагадувала позиції держав щодо дітей XIX ст.

І .Бородін, Р. Шишка, О. Мельник відмічають початок міжнародної правової діяльності у сфері прав дитини: «Початком міжнародної правової діяльності у сфері прав дитини вважається створення Міжнародного союзу захисту дітей 1923 року [62, с. 224; 63, с. 34]. У межах діяльності Міжнародного союзу захисту дітей було ухвалено Женевську декларацію прав дитини, яка включала п'ять основних принципів формування політики щодо дітей. Це заборона примусової дитячої праці; загальна початкова освіта для кожної дитини незалежно від соціального статусу; безкоштовне лікування дітей до 18 років; їх всебічне оздоровлення; боротьба з дитячою безпритульністю як наслідком революційних перетворень. Проте оскільки ця Декларація мала рекомендаційний характер, і її положення не відповідали економічним інтересам урядів більшості

країн, її впровадження було обмеженим...20-40-ті роки ХХ століття можна схарактеризувати як процес формування міжнародної атмосфери співробітництва у сфері прав дітей. Удосконалення системи захисту прав дитини вчені-правознавці пов'язують зі створенням Організації Об'єднаних Націй 1945 року та подальшою роботою ООН щодо формування системи захисту прав людини [62, с. 225; 84]». Отже, перший міжнародний акт щодо прав дитини, який має стосунок і до найкращих інтересів окреслює ключові сфери, що мають пріоритетне відношення до забезпечення інтересів: дитяча праця, освіта, медицина, безпритульність. Уже ці складові дають змогу констатувати, що вперше дитина повноцінно розуміється як суб'єкт відповідний власній природі та потребам. Найкращі інтереси дитини відтепер не можуть протирічити суб'єктивним правам, а тому розуміння принципу найкращих інтересів дитини не може зводитись до виправдання примусової чи іншої неприйнятної поведінки щодо дитини. Концепція найкращих інтересів дитини отримує нормативний імпульс для розвитку як правового стандарту, наповнення ціннісним змістом. Втім варто зазначити, що Женевська декларація надала лише наміри і тенденцію розвитку принципу найкращих інтересів дитини, це лише теоретичне та доктринальне начало розвитку, що не отримало повноцінної реалізації, яку почала Організація Об'єднаних Націй.

Деякі особливості змісту принципу найкращих інтересів дитини були відображені у Загальній декларації прав людини 1948 року: «...Положення, згідно з якими діти мають бути об'єктом особливого захисту і допомоги. Зокрема, статті 25 і 26 Декларації підкреслюють потребу надання дітям особливих умов для їхнього розвитку та благополуччя» [62, с. 225; 85]. Надання особливих умов для розвитку та захисту є вихідною позицією для розвитку принципу найкращих інтересів дитини, оскільки він наголошує, що прийняття рішень щодо дитини має відрізнятись від рішень щодо дорослого, дитина повинна мати перевагу перед іншими учасниками правовідносин. Фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя є метою найкращих інтересів дитини, тому попри побіжне згадування цього питання у

Загальній декларації, ці приписи стали черговим етапом розвитку досліджуваного принципу.

Наступним нормативним кроком розвитку принципу найкращих інтересів дитини стало прийняття Декларації про права дитини 1959 року. Л. Гарайова відмічає: «Ситуація почала змінюватися з прийняттям у 1959 році Декларації про права дитини, яка, як вважається, закріпила цю концепцію, хоча насправді вона прямо згадує про найкращі інтереси лише у двох конкретних і відносно вузьких контекстах. По-перше, найкращим інтересам дитини надається «першочергове значення» при розробці законів, спрямованих на забезпечення розвитку дитини в різних аспектах – фізичному, розумовому, моральному, духовному та соціальному (Принцип 2). По-друге, декларація радить батькам та іншим опікунам розглядати найкращі інтереси дитини як «керівний принцип» у їхніх зусиллях з виховання (Принцип 7). Впровадження цього важливого принципу стало значною віхою в міжнародному правотворчості. Однак, оскільки Декларація ООН була прийнята як резолюція Генеральної Асамблеї, вона не мала обов'язкової юридичної сили. Як інструмент м'якого права, її виконання залежало виключно від готовності держав дотримуватися її положень. Крім того, важливо зазначити, що в цьому документі дитина все ще в основному розглядалася як об'єкт, що потребує захисту та допомоги, а не як самостійна особистість. Лише під час розробки Конвенції про права дитини відбулася зміна парадигми, яка визнала дитину незалежним носієм прав, здатним самостійно реалізовувати свої права» [14, с. 10]. Отже, маємо першу змістовну позицію щодо змісту принципу найкращих інтересів дитини: першочерговість при розробці законів, що стосуються розвитку дітей. Такого положення до цих пір нормотворча практика не знала, це свідчить про те, що найкращі інтереси дитини стають правовим стандартом, яким має керуватись законодавець, що значно посилилось його цінність. Наступна змістовна позиція: розуміння найкращих інтересів дитини як керівного принципу під час прийняття батьками чи опікунами рішень щодо дітей. Таким чином остаточно відбувається розрив із традицією розуміння дитини як абсолютно підвладної батькам особи, адже до

виховного процесу виникають також певні вимоги, що впливають із найкращих інтересів дитини. Також держава уже не може користуватись формулюванням найкращих інтересів дитини довільно, особливо що стосується певних примусових заходів щодо дітей та їх сімей. Однак варто погодитись з автором, що у цьому документі повноцінного сприйняття дитини як самостійної особистості ще немає, лише потреба у захисті та допомозі, тобто підкреслюється лише її вразливість, але при цьому варто наголосити, що все таки це є базовим компонентом принципу найкращих інтересів дитини, тому що без розуміння дитини як вразливого учасника правовідносин неможливо приймати правильно рішення в її інтересах.

Розробка Конвенції про права дитини також має свою історію в контексті розвитку принципу найкращих інтересів дитини: «Початковий проект, запропонований Польщею для Конвенції ООН про права дитини, був остаточно відхилений як основа для договору, що призвело до значного перегляду наступного року. Цей переглянутий проект несподівано створив передумови для суттєвого розширення принципу найкращих інтересів у рамках Конвенції ООН про права дитини. Тепер у ньому пропонувалося, щоб найкращі інтереси дитини визначали «всі дії, що стосуються дітей», незалежно від того, чи ці дії здійснюються батьками, опікунами, соціальними або державними установами, особливо судами та адміністративними органами, і стверджувалося, що ці інтереси повинні бути «найважливішим фактором». Під час процесу розробки проекту це формулювання зазнало деяких змін – зокрема, згадки про батьків та опікунів були переміщені, законодавці були чітко включені до числа суб'єктів, відповідальних за врахування найкращих інтересів дитини, а «головним» було замінено на «першочерговим». Однак дискусії щодо глибокої зміни перспективи, яку представляло це розширення сфери застосування, були напрочуд обмеженими» [14, с. 11]. Отже, забезпечення найкращих інтересів дитини починає охоплювати будь-які дії, що стосуються дітей. До цього можна було відстежувати фіксування окремих сфер, до яких має відношення принцип найкращих інтересів дітей: сім'я, освіта, опіка, виховання тощо. Наразі стало

зрозуміло, що цей принцип є невичерпним з точки зору можливих ситуацій, рішень, що впливають на якість життя дитини. Також стає зрозумілим, що найкращі інтереси дитини стосуються як державних органів, судів, батьків, опікунів, так і законодавця загалом, що означає максимальне розширення суб'єктного складу, який можна взагалі не фіксувати, оскільки на першому місці інтереси дитини, а не того, хто їх забезпечує. До Конвенції залежно від того, як розумілась концепція найкращих інтересів дитини акцент робився або на суб'єкті, який є основним у реалізації інтересів дитини (держава, батьки, які мають владу), або на сфері, у якій цей принцип актуальний (опіка, освіта, забезпечення майбутнього, де можна реалізувати владну функцію над дитини задля її блага). Такі підходи засновані на владному підпорядкуванні дитини окремим суб'єктам, а не безпосередньо на дитині та її природі. Відтак застосування принципу найкращих інтересів дитини могло бути доволі практичним, навіть виправданим, але не завжди гуманним, натомість завжди потрібно було чимось жертвувати (сім'єю, свободою, дитинством). Під час розроблення Конвенції застарілі підходи до найкращих інтересів дитини реформуються в напрямку дитини як головної цінності, її теперішнього і майбутнього.

В. Сенько відмічає головну цінність Конвенції ООН про права дитини, а саме, що це є базовим міжнародним документом щодо прав людини, де діти розуміються як суб'єкт права на рівні з дорослими. «Конвенція покликана прищепити світовій спільноті постулат поваги дітей. Визнаючи, що діти мають право на особливий захист та турботу, Конвенція також передбачає можливість участі дітей, відповідно до їх віку та дієздатності, у захисті своїх прав» [155, с. 480]. Варто погодитись, що Конвенція остаточно нормативно закріпила сприйняття «дитини як дитини», а не «малого дорослого», якому потрібно забезпечити гідне майбутнє, а не «проблемну» чи «безпроблемну особу», зі статусом якої потрібно розраховувати дії щодо найкращих інтересів. В центрі правової уваги постає саме дитина, дитинство та найкращі потреби, що представляють собою блага для оптимального фізичного, психологічного,

духовного розвитку та матеріального благополуччя. Дитина уже не є абсолютно залежною від влади дорослих, держава уже не може приймати імперативних рішень щодо майбутнього дитини без урахування її дійсно найкращих інтересів у кожному конкретному випадку.

Конвенція ідентифікує дитину як самобутнього члена правовідносин: «Як зазначає В. Стешенко, головна ідея Конвенції полягає у тому, що діти – це не маленькі дорослі з маленькими правами, а повноправні члени суспільства, які мають, окрім багатьох прав дорослих, і свої особливі права, – право на гру, на сімейне виховання, на спілкування з однолітками [159, с. 47]. В основу Конвенції про права дитини були закладені чотири загальні принципи: недискримінації (стаття 2); найкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 3); право на життя, виживання і здоровий розвиток (стаття 6); повага до поглядів дитини (стаття 12)» [148, с 512; 159]. Отже, дитина перестає бути «проблемою» для держави чи батьків, вона стає носієм прав та потреб у вигляді інтересів. Коли дитина сприймалась як маленька доросла, то її вік був проблемою, яку потрібно вирішувати, щоб вона була повноцінною дорослою людиною. Конвенція ж розмежувала якісно дітей та дорослих і в пріоритет поставила саме перших. Найкращі інтереси дитини вперше нормативно закріпили перевагу у прийнятті рішень, виборі життєвого шляху на користь дитини перед дорослими. Діти порівняно з дорослими можливо і є маленькими, але з великими правами і першочерговими інтересами.

Варто зазначити, що питання найкращих інтересів дитини в умовах війни потребує окремої уваги та наукових розвідок. Разом з тим деякі змістовні складові можна виокремити в нормативних актах. І. Міщук та Б. Киричук відмічають Гаазьку конвенцію про закони та звичаї війни від 1907 року, вказуючи, що розвиток міжнародно-правових основ захисту прав дитини починається лише після того, як людство відчуло наслідки Першої та Другої світових воєн. «Виняток становить Гаазька конвенція про закони та звичаї війни в наземних умовах від 1907 року, у якій було чи не вперше закріплено принцип поваги до сімейного життя: честь і права членів сім'ї, а також право на життя

інших осіб, які становлять родину, необхідно поважати без натяку на спробу ініціювати розгляд питання про те, чи діти мають право на особливі додаткові механізми захисту» [117, с. 207; 24]. Отже, на початку ХХ ст. не було ще уявлення про те, що діти повинні мати особливі заходи захисту, забезпечення їх інтересів, існував лише принцип поваги до сімейного життя, честі та прав членів сім'ї. Дитина навіть у складних умовах війни розглядається виключно як член сім'ї, як «малий дорослий». Окреме правове становище дітей в умовах збройних конфліктів ще було попереду.

Наслідки Першої світової війни все ж вимагали певної реакції з боку громадянського суспільства та законотворців щодо забезпечення дітей, що особливо постраждали від наслідків війни належними умовами життя: «Наступним не менш важливим кроком в еволюції міжнародних стандартів захисту дитини стало заснування в 1919 році Ліги Націй, під контролем якої було створено спеціальний Комітет дитячого благополуччя. Його діяльність була направлена на надання допомоги безпритульним дітям, які перебували в соціально небезпечній ситуації. Також, як зазначає В. Чернобук, не менш важливу роль у розробці міжнародних стандартів захисту дітей відіграла така неурядова організація, як Міжнародний союз порятунку дітей, заснований по закінченні Першої світової війни вчителем з Великої Британії Еглантайн Джебб. Саме вона доклала зусиль до формування так званої Хартії прав дитини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю Ліги Націй 24 вересня 1924 року та згодом була названа Женевською декларацією прав дитини [182, с. 438]» [117, с. 207]. Отже, формується уява про соціально небезпечну ситуацію, у якій можуть перебувати діти, які самостійно з неї вийти не в змозі. Таким чином покладається окрема правова позиція про вразливість дитини як члена суспільних відносин, а відтак, необхідність вчинення певних дій в інтересах дитини. Насправді діти є вразливою категорією суспільства і в мирний час, однак актуалізувати це питання вдалось саме через надзвичайні умови для життя дитини та надзвичайні наслідки. У таких реаліях ігнорувати вразливе становище дитини уже було

неможливо, у чому зіграли важливу роль громадські організації, зокрема, Комітет дитячого благополуччя.

Важливою позицією на шляху розвитку принципу найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту є положення Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах. Міщук І. В., Киричук Б.С. вказують, що ця Декларація не регламентує нових положень щодо захисту прав дітей, але вкотре звертає увагу до потреби у дотриманні міжнародних стандартів прав в умовах війни. «До слова, на сучасному етапі правотворення єдиним міжнародним актом регіонального рівня, у якому приділено увагу винятково питанням захисту прав і свобод дітей в умовах збройного конфлікту, залишається Африканська хартія прав і добробуту дитини від 1990 року, стаття 22 якої зосереджується на абсолютній забороні участі дітей в збройних конфліктах, а також вимозі здійснити психологічну реабілітацію постраждалих малолітніх та неповнолітніх осіб» [117, с. 208]. Як відомо, принцип найкращих інтересів дитини також є міжнародним стандартом, а тому не може бути скасованим навіть в умовах війни. Ба більше, враховуючи вразливість дітей як учасників суспільного життя, забезпечення їх найкращих інтересів в умовах збройного конфлікту вимагає додаткових зусиль від держави, оскільки з'являються нові чинники, що негативно впливають на благополуччя дитини (цілісність сім'ї, доступ до освіти, матеріальні умови життя тощо). Постає проблема участі дітей у збройних конфліктах, яка є неприпустимою, реабілітації від впливу воєнних дій на дитину, що поза всяким сумнівом є частиною найкращих інтересів дитини і має першочергове значення.

Висновки

1. У часи античності інтереси дитини обмежуються становленням її як дорослого, і всі дії щодо неї мають бути спрямовані у цьому напрямку.

Із тексту Руської Правди можна дійти висновку, що давньоруське право формувало певні змісти, що мають відношення до категорії «інтерес дитини», оскільки приписи щодо гарантованої частки спадщини для дитини свідчать про розуміння, що дитину не можна позбавити майна в силу її складного становища.

Руська правда демонструє, що належна опіка малолітньої дитини є складовою її належного розвитку, розкривається розуміння дитини як суб'єкта частково відмінного від дорослої людини, який потребує додаткових гарантій у сфері спадкування та опіки.

Суттєвий вплив на розгортання принципу інтересів дитини зробила доба Просвітництва, представники якої відзначали, що для можливості виділення такої категорії як «інтерес дитини», потрібно визнати за дитиною природну, невід'ємну свободу, яка надає їй більшої суб'єктності, а також дозволяє розглядати дитину як окремого, відмінного від дорослого учасника правовідносин.

2. Про інтереси дитини справжній правовий дискурс починається у ХІХ ст., при чому трактування цього поняття могло суттєво відрізнитись від існуючого, зокрема, і в українських землях. Наявний важливий дискурс про те, хто має займатись розвитком дитини: батьки чи держава. Різка державницька позиція С. Дністрянського є доволі ідеалістичною, однак це важлива реакція на те, що тотальна батьківська влада над дитиною не відповідає її інтересам, не сприяє її вільному розвитку, що уже наближається до сучасного розуміння найкращих інтересів дитини.

У ХІХ ст. в Європі можна виділити два підходи щодо вирішення питання забезпечення найкращих інтересів дитини, що позбавлена сімейного догляду. 1. Державно-інституційний, що передбачає відстоювання позиції, згідно якої виховання, освіта, розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування найкраще має здійснювати держава. 2. Сімейно-пошуковий, згідно якого, дитина, що позбавлена сімейного піклування має його отримати не від держави, а від іншої прийомної сім'ї, оскільки державні інституції не спроможні повноцінно замінити сім'ю та умови, які вона створює для фізичного, психологічного, духовного розвитку дитини. Можна дійти висновку, що дитина починає розумітись як окремий суб'єкт, що потребує додаткової підтримки, є вразливим. У ХІХ ст. принцип найкращих інтересів дитини прийшов із «живого права», вирішення конкретних судових справ. Відбувається еволюція концепції

найкращих інтересів дитини від законної гегемонії батьків (які завжди праві у вихованні дитини) до виховання задля благополуччя дитини. Відбувається поступовий розвиток найкращих інтересів дитини від концепції «влади батьківства-материнства» до концепції «забезпечення дитинства».

Принцип найкращих інтересів дітей історично наділявся різними змістами та цілком міг бути інструментом для виправдання примусової діяльності щодо різних категорій дітей. Примусове усиновлення передбачає забезпечення дитини сім'єю поза її волею (в тому числі, вилучення з сім'ї), що зараз вважається серйозним порушенням прав дитини, однак у XIX-сер. XX ст. найкращі інтереси дитини виходили за межі її природи та свободи.

До сер. XX ст., в Європі починаються активно використовувати поняття «найкращі інтереси дитини», однак це стосується змін у питаннях опіки. Найкращі інтереси дитини це те, заради чого батьки мають жертвувати власними бажаннями, тобто формується поняття пріоритетності вибору рішень. Батьків можуть навіть позбавити опіки, керуючись найкращими інтересами, які можуть бути вищими за класичні сімейні цінності, адже сім'я для дитини має бути якісною.

3. Історично ключовими критеріями, що впливали на різний зміст принципу найкращих інтересів дитини є: 1. Сприйняття дитини як дитини, у якої окрема природа, що потребує окремої уваги, чи як «малого дорослого», якого потрібно готувати виключно до майбутнього. 2. Розуміння того, що саме є благом та потребами для дитини (благополучна сім'я, розвиток, гідне майбутнє). 3. Роль держави у забезпеченні найкращих інтересів дитини. 4. Роль сім'ї для забезпечення найкращих інтересів дитини. 5. Рівень дискримінації стосовно окремих категорій дітей.

4. Женевська декларація прав дитини 1924 р. вперше дала розвиток положенню, що дитина повноцінно розуміється як суб'єкт відповідний власній природі та потребам. Найкращі інтереси дитини відтепер не можуть протирічити суб'єктивним правам, а тому розуміння принципу найкращих інтересів дитини не може зводитись до виправдання примусової чи іншої неприйнятної поведінки

щодо дитини. Загальна декларація прав людини 1948 р. зафіксувала положення, що надання особливих умов для розвитку та захисту є вихідною позицією для розвитку принципу найкращих інтересів дитини, оскільки він наголошує, що прийняття рішень щодо дитини має відрізнитись від рішень щодо дорослого, дитина повинна мати перевагу перед іншими учасниками правовідносин. Декларація про права дитини 1959 р. наповнила ще більшим змістом принцип найкращих інтересів дитини: 1. Першочерговість при розробці законів, що стосуються розвитку дітей; це свідчить про те, що найкращі інтереси дитини стають правовим стандартом. 2. Розуміння найкращих інтересів дитини як керівного принципу під час прийняття батьками чи опікунами рішень щодо дітей; так остаточно відбувається розрив із традицією розуміння дитини як абсолютно підвладної батькам особи; держава уже не може користуватись формулюванням найкращих інтересів дитини довільно, особливо що стосується певних примусових заходів щодо дітей та їх сімей. Із прийняттям Конвенції ООН про права дитини 1989 р. забезпечення найкращих інтересів дитини починає охоплювати будь-які дії, що стосуються дітей, стало зрозуміло, що цей принцип є невичерпним з точки зору можливих ситуацій, рішень, що впливають на якість життя дитини. Також стає зрозумілим, що найкращі інтереси дитини стосуються як державних органів, судів, батьків, опікунів, так і законодавця загалом.

5. На поч. ХХ ст. не було ще уявлення про те, що діти повинні мати особливі заходи захисту, забезпечення їх інтересів під час збройного конфлікту, існував лише принцип поваги до сімейного життя, честі та прав членів сім'ї. Дитина навіть у складних умовах війни розглядається виключно як член сім'ї, як «малий дорослий». Окреме правове становище дітей в умовах збройних конфліктів ще було попереду. Після Першої світової війни формується уява про соціально небезпечну ситуацію, у якій можуть перебувати діти, які самотійно з неї вийти не в змозі. Таким чином покладається окрема правова позиція про вразливість дитини як члена суспільних відносин, а відтак, необхідність вчинення певних дій в інтересах дитини. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах 1974 р., Африканська хартія прав

і добробуту дитини 1990 р. відображують важливі положення, згідно яких забезпечення їх найкращих інтересів в умовах збройного конфлікту вимагає додаткових зусиль від держави, оскільки з'являються нові чинники, що негативно впливають на благополуччя дитини (цілісність сім'ї, доступ до освіти, матеріальні умови життя тощо).

1.2. Методологічні засади дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану

Аналіз забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану передбачає використання відповідного теоретико-правового та методологічного інструментарію. Це слугує підґрунтям для розкриття нових наукових досягнень у формі понять, законів, гіпотез. Саме застосування належного методологічного інструментарію гарантує отримання істинних результатів.

Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану потребує комплексного дослідження, розроблення нових підходів. У створенні нової концепції особливу роль відіграє методологія.

Сьогодні ми спостерігаємо перегляд методології науки. Вдосконалення методологічних засад забезпечення найкращих інтересів дитини реалізується через демонополізацію наукових підходів. Результатом такого процесу є віднайдення наукової свободи дослідження. Радикальні зміни в умовах воєнного стану обумовлюють і оновлення системи забезпечення прав дитини. Змінюється обсяг наукових знань щодо забезпечення найвищих інтересів дитини в умовах воєнного стану, які характеризуються галузевим підходом вивчення.

Загально-теоретична характеристика гарантування найкращих інтересів дитини в період воєнного стану спрямована на формування цілісної концепції. Основні наукові підходи до визначення методології зводяться до наступного.

В. Л. Петрушенко визначає методологію як особливий розділ теорії, що спрямований на обґрунтування сутності, доцільності та правомірності застосування певних методів у конкретній галузі пізнання [131, с. 370].

С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров визначають методологію як сукупність методів наукового пізнання та практичної діяльності, що охоплює систему принципів, прийомів, способів і засобів організації та здійснення теоретичної й практичної роботи, а також учення про цю систему [71, с. 66].

А. М. Колодій та В. В. Копейчиков розглядають методологію як систему теоретичних засад, логічних підходів і конкретних методів, що використовуються для дослідження предмета певної науки [166, с. 24].

Методологія дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану має свою структуру, що зумовлена об'єктом та предметом дослідження. Виокремимо складові компоненти в структурі методології.

Методологія дослідження гарантування пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану об'єднує в собі світогляд, теоретичні концепції, загальні філософські закони та наукові методи. Методологію не можна звести до чогось одного: методу чи то вчення про методи.

Цілісне вивчення забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану можливе лише за умови застосування належного методологічного інструментарію. З огляду на це, методологія концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану охоплює світоглядний рівень, рівень парадигм, підходів, методів і методик наукового дослідження, категорії, принципи, закони та інші засоби пізнання і розвитку найкращих інтересів дитини.

У рамках дослідження необхідно визначити ключові характеристики концепції та правового гарантування найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, розробивши єдину дослідницьку схему, що відобразатиме цілісне бачення цієї проблеми.

Використовуючи системний підхід, як методологічну основу дослідження можна вільно обрати арсенал пізнавальних засобів.

До вищого рівня методології належить світогляд, який розглядається як домінуючий тип мислення, притаманний певній історичній добі. Уявлення про цінності, ідеали, права та свободи людини змінювалися залежно від конкретного

етапу суспільного розвитку. У межах цього дослідження світогляд розумітиметься як самостійний феномен суспільної свідомості певного історичного періоду, що являє собою цілісну систему поглядів і цінностей та не зводиться лише до сукупності окремих індивідів, які її формують.

Н. М. Опольська виокремлює низку історичних етапів становлення та розвитку правового регулювання забезпечення найкращих інтересів дитини. На думку авторки, для періоду Стародавнього світу було характерним знецінення життя та потреб дитини. У добу Середньовіччя визначальний вплив на ставлення до дітей мали релігійні догми, тоді як епоха Відродження ознаменувалася утвердженням більш гуманістичних підходів. Вирішальне значення для формування сучасного розуміння пріоритету інтересів дитини мала епоха Просвітництва, яка заклала підґрунтя для визнання її самостійної цінності. У ХІХ столітті ідеї гуманізму, рівноправності та правового захисту дістали подальший розвиток, що сприяло утвердженню ліберального підходу до дитини та формуванню особливого соціально-правового статусу дитинства в суспільстві [125, с. 38].

Застосовуючи широкий методологічний підхід, автор дослідження визначив етапи розвитку гарантування кращих інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Дослідження ґрунтується на ідеях правової методології, яка відзначається плюралізмом підходів до забезпечення пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану, їх інтеграцією, а також найвищою цінністю в умовах глобалізації та інформатизації суспільства, визнанням свободи.

Домінування двох головних парадигм – позитивізму і соціологізму притаманне сучасній юриспруденції. Перша з них базується на філософському позитивізмі та відповідній формально-догматичній правовій теорії, що виникла у Західній Європі у другій половині ХІХ ст. і в подальшому була сприйнята вітчизняною юриспруденцією. Парадигма соціологізму є протилежною позитивізму, що орієнтує на з'ясування залежності державно-правових явищ і

процесів від розвитку суспільства в цілому, від його соціальної структури, ідеології та культури, системи суспільних відносин [71, с. 74].

Арсенал парадигм, які використовуються в юриспруденції, залежить від світоглядних ідей. Парадигма це комплексна характеристика, яка зумовлена наявністю певних наукових шкіл, домінантних теорій, напрямів досліджень, за допомогою яких розв'язують теоретичні і практичні проблеми.

Еволюційні зміни, що відбувалися протягом історичного розвитку, вплинули на зміну ставлення суспільства до дитини та на взаємини між дорослими і дітьми. Поступово вдосконалювались нормативно-правові механізми захисту прав дитини. У контексті воєнного стану розвиток соціально-правової реальності призвів до підвищення уваги до гарантування пріоритетних інтересів дитини, зокрема через посилення заходів, спрямованих на гарантування її безпеки, освіти та соціальної підтримки. Так, соціально-еволюційна парадигма становить теоретичну основу для постановки та вирішення питань, що стосуються забезпечення прав і свобод дитини, внаслідок того, що розвиток прав дитини тісно пов'язаний зі змінами в соціальних структурах, культурних уявленнях та правових системах суспільства.

Наступним структурним рівнем методології визначають рівень підходів.

Е.П. Семенюк розглядає вказане поняття, як методологічне та логіко-гносеологічне утворення, що суворо гранично виражає лише спрямованість наукового дослідження, обмежуючи його, як правило одним, як виключення - кількома аспектами, але, на відміну від методу, принципово позбавлене будь-яких обмежень та навіть чіткої фіксації тих засобів, якими ведеться дослідження [153, с. 7].

На думку С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова, методологічний підхід становить важливу складову наукової парадигми і являє собою цілісну сукупність взаємозалежних методів дослідження. У його межах різні наукові методи поєднуються в єдину систему, де провідне значення належить одному або декільком основним методам, тоді як решта виконують допоміжну функцію та застосовуються відповідно до їхнього спрямування [71, с. 76].

Зазначимо, застосування декількох з цих методик у рамках опрацювання концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану дає змогу глибше зрозуміти та більш детально розкрити це правове явище.

Е.П. Семенюк виокремлює інформаційний підхід, основна ідея якого полягає у тому, що при вивченні будь-якого об'єкта, явища або процесу у суспільстві і природі, у першу чергу, виявляються і аналізуються найбільш характерні для них інформаційні аспекти, які істотним чином визначають їх стан та розвиток [153, с. 8].

У науковій літературі виокремлюють низку наукових підходів, зокрема історичний підхід, що базується на дослідженні виникнення та розвитку державно-правових явищ; герменевтичний підхід, побудований на комплексному застосуванні методів і прийомів тлумачення юридичних текстів як різновид правових актів, історико-правових джерел, наукових монографічних досліджень і праць науковців; ціннісний підхід, зміст якого розуміється виключно через систему цінностей (благ), що формують норми та цілі людської поведінки; гуманістичний підхід полягає у дослідженні державно-правових явищ на основі визнання людини вищою соціальною цінністю й ін [71, с. 78-79].

Комплексний підхід дозволяє схарактеризувати поточний стан забезпечення головних інтересів дитини в умовах воєнного стану, розкрити умови взаємодії нормативно-правових актів, органів державної влади та громадських організацій, а також ступінь їх відповідності суспільним відносинам, що сформувалися в Україні в цей складний період. Використання такого підходу обумовлене складністю та багатогранністю механізмів гарантування пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Н.М. Крестовська виділяє цивілізаційний підхід, що визначає принципову єдність історичного розвитку України і європейської (західної) цивілізації; міждисциплінарний підхід, який передбачає проведення дослідження з урахуванням напрацювань різних наук [97, с. 35].

Застосування цивілізаційного підходу в дослідженні забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану дає змогу розглядати

еволюцію та розвиток цього питання через призму історичних процесів взаємодії різних цивілізацій. Цей підхід передбачає використання набору принципів, які визначають соціальні структури, як ключові елементи для дослідження. Особливості цього підходу виявляються в наступному:

1. Просторово-часова єдність соціально-історичного регулювання гарантування найвищих інтересів дитини;
2. Ідентичність культурних підходів, що виникає в процесі взаємодії та порівняння різних суспільств щодо захисту прав дітей;
3. Юридична сила нормативних принципів локальної цивілізаційної структури для забезпечення прав дитини у всіх її аспектах;
4. Метод визначення еволюційного процесу в розвитку забезпечення найкращих інтересів дитини.

Здійснення цього дослідження ґрунтується на поєднанні кількох підходів, зважаючи на комплексний характер дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Важливу роль в даному дослідженні відіграє історичний підхід, що передбачає вивчення генезису гарантування пріоритетних інтересів дитини в період їх виникнення та розвитку. Аналіз історичних аспектів становлення прав дитини в світі й особливостей їх розвитку в Україні, законодавства, а також виявлення окремих історичних фактів дозволяють розкрити цілісний процес забезпечення найкращих інтересів дитини в суспільстві протягом історичного розвитку.

Застосування герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією гарантування кращих інтересів дитини, його обмежень, що закріплені в правових документах, діючих нормативно-правових актах, а також аналізом праць науковців, які досліджують цю проблему. Використання цього підходу орієнтоване на усунення об'єктивних і суб'єктивних факторів, що можуть призвести до неадекватності розуміння і тлумачення чинного законодавства і інших джерел, які застосовуються у дослідженні.

Зрозуміти феноменальність забезпечення кращих інтересів дитини та усвідомити його особливості допомагає гуманістичний підхід.

Гуманістичний підхід дозволяє провести дослідження концепції забезпечення пріоритетних інтересів дитини, виходячи з визнання дитини найвищою соціальною цінністю. Цей підхід передбачає усвідомлення потреби дитини в захисті та розвитку її прав, як однієї з основних природних потреб людини.

Між гуманістичним і ціннісним (аксіологічним) науковим підходами існує тісний зв'язок. Обґрунтовуючи застосування цього підходу доцільно погодитись із думкою науковців про те, обираючи ту чи іншу цінність, людина певним чином «формує» план своєї поведінки і діяльності. Мотивація дає відповідь на запитання «чому?» і «для чого?», а цінність та ціннісна орієнтація, які доповнюють її, висвітлюють те, заради чого діє людина [105, с. 112].

Тому, актуалізуючи дослідження забезпечення кращих інтересів дитини в період воєнного стану, постає потреба у переосмисленні змін, що відбуваються у ціннісній системі. Поняття цінності розкривається через її значення для людини та суспільства з урахуванням їхніх потреб і інтересів. Воно тісно пов'язане з категоріями потреби та інтересу, адже потреби людини, трансформуючись в інтереси, надалі набувають форми цінностей. Водночас цінність не обмежується лише здатністю задовольняти матеріальні чи духовні потреби. Вона являє собою соціально значущий орієнтир, який визначає смислові засади існування особистості та суспільства, надаючи їм цілісності й спрямованості [120, с. 16].

Далі у структурі методології виділяються методи як окремий рівень. Використання є обов'язковою умовою дослідження та отримання істинних результатів наукового знання.

Метод (від давньогрецького – простежений шлях) є досить складним поняттям. Як підкреслював І. Кант, якщо ми говоримо про метод, то він має являти собою спосіб дії, що спирається на основоположення [131, с. 368].

Сучасна наукова література не містить однозначного тлумачення поняття методу. Так, одні вчені розглядають його як засіб відображення та відтворення у свідомості об'єкта дослідження [71, с. 78–79]. Інші трактують метод як прояв закономірностей розвитку людського мислення, що ґрунтується на усвідомленні найбільш загальних законів об'єктивної реальності. Досить поширеним є підхід, за яким метод визначається як спосіб формування та обґрунтування знань, а також сукупність прийомів і операцій, що використовуються у процесі практичного та теоретичного пізнання дійсності [169, с. 354]. Крім того, метод розуміють як свідомо визначену послідовність дій, спрямованих на досягнення поставленої мети та отримання необхідного результату. Також зазначається, що потреба у застосуванні методів має універсальний характер для будь-якої людської діяльності, оскільки остання не є безпосереднім продовженням стихійних природних процесів, а виходить за їх межі [131, с. 370].

Отже, метод – це спосіб визначення наукових істин за допомогою якого виражається закономірність усвідомлення явища та досягається результат.

Здійснення наукового дослідження щодо гарантування найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану передбачає застосування комплексного поєднання системи методів. В основу аналізу забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану покладено сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових методів.

Дане дослідження спрямоване на розроблення відповідних нормативів і правил, а також на вирішення проблемних питань у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. Філософські методи спрямовані на систематизацію та орієнтацію принципів захисту дитини. До найбільш загальних і універсальних філософських методів належать діалектичний, метафізичний і формально-логічний. У межах цього дослідження застосовуються діалектичний і формально-логічний методи, а також феноменологічний і трансцендентальний підходи.

Діалектичний метод дозволив дослідити гарантування найкращих інтересів дитини в період воєнного стану, соціально-правову природу та нормативно-правову базу.

Метод загальної філософської діалектики використовувався при вивченні механізму забезпечення права і свобод дитини, а також його окремих складових елементів, з урахуванням впливу воєнного стану. Він включає в себе принцип всебічності, принцип об'єктивності, закон переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення.

Феноменологічний метод використано при дослідженні понять, які не мають чіткої залежності від фактів, однак є взаємопов'язаними.

Трансцендентальний метод було використано при визначенні сутності забезпечення головних інтересів дитини в умовах воєнного стану. Його використання забезпечило можливість розкриття змісту відповідного права дитини через аналіз суб'єктивних умов (засад) його формування та становлення.

Вихідною позицією такого підходу є розуміння дитини як носія суб'єктивних прав, яка водночас виступає об'єктивною передумовою їх реалізації та розвитку. У цьому контексті дитина розглядається не лише як об'єкт правового захисту, а й як активний учасник формування змісту власних правових можливостей. Саме тому застосований трансцендентальний метод має універсальне значення для дослідження зазначеної проблематики.

У межах дослідження також використано формально-логічний метод, який базується на системі основних законів логічного мислення. До них відносять закон тотожності, закон несуперечності, закон виключення третього та закон достатньої підстави.

Закон тотожності передбачає неприпустимість змішування різних за змістом думок, що забезпечує логічну визначеність і однозначність. Закон несуперечності встановлює, що дві взаємовиключні думки не можуть бути одночасно істинними в межах одного й того самого відношення. Закон виключення третього полягає в тому, що із двох суперечливих суджень одне є істинним, а інше - хибним, без можливості існування третього варіанта. Закон

достатньої підстави вимагає належного обґрунтування кожного висловленого положення [71, с.83].

У ході дослідження було застосовано формально-логічний метод, що дав змогу врахувати основні закони формальної логіки при аналізі та тлумаченні понять і категорій «охорона» та «захист», а також у дослідженні співвідношення понять «право» та «інтерес» тощо. Формулювання висновків роботи здійснювалося автором із використанням законів тотожності, несуперечності, виключеного третього та достатньої підстави. Філософсько-світоглядні методи дослідження відіграли важливу роль у комплексному та всебічному осмисленні зазначеного процесу.

Водночас важливе значення для проведення цього дослідження мають загальнонаукові методи. Вони забезпечують системне загальнонаукове опрацювання проблематики та сприяють об'єктивності процесу пізнання. Застосування загальнонаукових методів дозволяє розмежувати інформаційно-описовий характер зовнішніх відомостей і суб'єктивне ставлення дослідника до об'єкта пізнання.

У науковій літературі до загальнонаукових методів відносять порівняльний, системний, синергетичний, поведінковий, інституціональний, структурний і функціональний методи, а також методи теоретичних та емпіричних досліджень, зокрема метод спостереження та інші [71, с. 83-86].

Системний метод дозволяє розглядати забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану як єдину систему елементів, що взаємодіють між собою. До цієї системи належать правові норми, правові інститути, правові відносини, що сприяють захисту прав дітей.

Структурний метод використовується для аналізу організаційної відповідності національних та міжнародних органів, а також громадських організацій, що займаються захистом прав дітей під час воєнних дій. Він зосереджений на вивченні структури механізму, компетенції органів, посадових осіб та інших елементів, які забезпечують захист прав дітей у цей складний період.

За допомогою зазначених методів у роботі системно досліджено структурні та динамічні компоненти, їхні властивості, а також функціональні взаємозв'язки у сфері забезпечення найвищих інтересів дитини в період воєнного стану.

У дослідженні застосовано метод сходження від абстрактного до конкретного, що дозволяє поступово впроваджувати загальні визначення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану у конкретні категорії цієї концепції. Це передбачає перехід від загальних принципів захисту прав дітей до вивчення конкретних аспектів механізму забезпечення їхніх інтересів під час війни, аналізуючи як загальні, так і специфічні елементи цього процесу.

Важливе місце у дослідженні концепції гарантування кращих інтересів дитини в умовах воєнного стану належить конкретно-науковим та спеціально-науковим методам.

Здійснення дослідження гарантування головних інтересів дитини в умовах воєнного стану передбачає використання порівняльно-правового методу. Він реалізується шляхом зіставлення правових норм, правових інститутів, принципів та практики їх застосування.

Ефективність функціонування механізму забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану встановлюється через порівняння кількісних характеристик правових явищ. Зіставлення статистичних показників дозволяє визначити рівень охорони та захисту прав та свобод дитини в умовах воєнного стану.

Використання історико-правового методу дає змогу врахувати позитивні та негативні зміни, що відбувалися в концепції гарантування пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану протягом історичного розвитку, а також відтворити цей процес у всій його складності.

При здійсненні дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в період воєнного стану важливе значення має використання теоретико-юридичного методу.

Теоретичні юридичні науки сформували власний понятійно-категоріальний апарат, за допомогою якого розкриваються закономірності будови, функціонування та вдосконалення правових явищ, а також їх взаємозв'язки з економічними, соціальними й культурними процесами суспільного розвитку. Значення цього методу полягає в тому, що його застосування ґрунтується на використанні вже сформованих юридичних теорій і наукових понять. Внутрішня логічна узгодженість правових теорій і категорій забезпечує можливість здійснення ґрунтовного теоретичного аналізу об'єкта дослідження [71, с. 92].

Процес гарантування кращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в цілісну юридичну теорію здійснюється за допомогою теоретико-юридичного методу, який забезпечує можливість використання юридичних понять у сфері захисту прав і свобод дитини, а також відображає основний зміст, структуру та закономірності розвитку правової дійсності. Спеціально-юридичний метод застосовувався під час оцінювання функціонування механізму забезпечення відповідних правових гарантій.

Дослідження концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану передбачає використання філософсько-світоглядних, конкретно-наукових та спеціально-наукових, загальнонаукових методів.

Визнання теоретичних концепцій, розробку понятійно-категоріального апарату має важливе значення в структурі методології.

Теорія являє собою систему поглядів, уявлень та ідей, спрямованих на пояснення й інтерпретацію певного правового явища. Вона виступає найвищою, найбільш розвиненою формою організації наукового знання, що забезпечує цілісне розуміння закономірностей і суттєвих зв'язків у певній сфері діяльності [71, с.63].

О. Д. Тихомиров підкреслює, що формування системи правових категорій не є самодостатньою метою, а виступає одним із шляхів розвитку правової теорії та досягнення нових результатів у процесі пізнання. У межах такої системи правові категорії можуть виконувати функцію методу дослідження правової

дійсності, слугувати опорними елементами та інструментом просування до нових наукових результатів у сфері правознавства [169, с. 354].

Систему наукових знань становлять взаємопов'язані поняття та категорії, що перебувають у тісній взаємозалежності. А. А. Козловський зазначає, що особливістю правових категорій є те, що закріплення істотних ознак права здійснюється у законодавстві, унаслідок чого вони набувають не лише значення абстрактних форм мислення, а й виступають як інструмент регулювання суспільних відносин [89, с. 21].

Науковці також зазначають, що правові наукові поняття є змістовними, предметними уявленнями, які відтворюють у мисленні об'єктивну сутність реальних процесів правової дійсності та відносин, що в ній існують, а також виражають специфічну правову якісну визначеність таких процесів і явищ. Натомість правові категорії розглядаються як гранично узагальнені, фундаментальні абстрактні поняття теорії правознавства [71, с. 60].

Теоретичні поняття забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану є динамічним правовим явищем, зміст і значення якого змінюються залежно від галузевого контексту правового регулювання, особливостей його застосування, а також обраної наукової перспективи аналізу тощо.

Висновки

Отже, на підставі викладених особливостей методології дослідження найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану можна дійти наступних висновків.

Дослідження ґрунтується на ідеях правової методології, яка відзначається плюралізмом підходів до забезпечення пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану, їх інтеграцією, а також визнанням свободи як найвищої цінності в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Комплексний підхід дозволяє схарактеризувати поточний стан забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, розкрити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів і громадських

організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що склалися в Україні в цей складний період. Використання такого підходу обумовлене складністю та багатогранністю механізмів гарантування пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Застосування цивілізаційного підходу в дослідженні забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану дає змогу розглядати еволюцію та розвиток цього питання через призму історичних процесів взаємодії різних цивілізацій. Цей підхід передбачає використання набору принципів, які визначають соціальні структури, як ключові елементи для дослідження.

Застосування герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією гарантування найкращих інтересів дитини, його обмежень, що закріплені в правових документах, діючих нормативно-правових актах, а також аналізом праць науковців, які досліджують цю проблему. Використання цього підходу спрямоване на подолання суб'єктивних і об'єктивних факторів, які можуть призвести до неадекватності розуміння та тлумачення чинного законодавства та інших джерел, що застосовуються у дослідженні.

Координація теоретико-методологічних підходів, застосованих у дослідженні гарантування найкращих інтересів дитини в період воєнного стану, зумовлена сучасним світоглядом. Аналіз проблеми проводиться на основі соціально-еволюційної парадигми, історичного, герменевтичного, ціннісного та комплексного підходів, з використанням філософсько-світоглядних методів, зокрема: діалектичного, формально-логічного, феноменологічного та трансцендентального методів. Включаються також загальнонаукові методи, такі як системний, структурний, метод сходження від абстрактного до конкретного. Окрім цього, використовуються конкретно-наукові та спеціально-наукові методи: порівняльно-правовий, історико-правовий, теоретико-юридичний та спеціально-юридичний методи. Важливу роль у структурі методології дослідження відіграють правові категорії та теоретичні поняття.

1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини як концепції, принципу, правового стандарту вимагає чіткого розуміння ключових понять, що входять до предмету дослідження, що дасть змогу більш точно охарактеризувати особливості змісту вказаного принципу. Перш за все варто звернути увагу на поняття «інтерес», «законний інтерес» у праві, оскільки воно має неоднозначне тлумачення та значення.

Д. Левченко дає наступне розуміння поняття інтерес у різних значеннях: «У загальносоціологічному значенні категорію «інтерес» слід розуміти як об'єктивно існуючу і суб'єктивно усвідомлену соціальну потребу, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета як до чогось для неї цінного, такого, що притягує» [101, с. 177]. Отже, із соціологічної точки зору інтерес є певною потребою, що спонукає до дії. Найкращі інтереси дитини у такому випадку цілком можна трактувати як потреби. Однак у цьому випадку усвідомлення такої потреби, яка спонукає до певних дій лежить не лише на дитині, а передусім на батьках, державних органах, судах. У такому випадку загальне поняття законний інтерес та спеціальне «найкращі інтереси дитини» дещо відрізняються в силу специфіки носія цих інтересів. З точки зору психологічної «найкращі інтереси дитини» – це ставлення дитини, батьків, держави до вибору певних обставин, у яких має перебувати дитина, дій, що впливають на якість життя дитини.

О. Маленко дає наступне, більш комплексне, тлумачення поняття «інтерес»: «Інтерес – це усвідомлене ставлення суб'єкта до об'єкта своєї потреби, яке виражається у спрямованості суб'єкта досягнути конкретне соціальне благо шляхом діяльності у суспільних відносинах» [107, с. 409]. Відтак, категорія інтерес тлумачиться через поняття: потреба, ставлення, благо, діяльність. Має бути наявна потреба, а загалом людина потребує бажаного, тобто блага. Важливим аспектом тут є усвідомлене ставлення, щоб інтерес не був нав'язаним, коли таке трапляється у тоталітарних режимах. Однак, у випадку із дитиною, це поняття складніше розкрити, оскільки вона не має повної

дієздатності, тому усвідомлення лежить на інших суб'єктах. Отже, найкращі інтереси дитини передбачають усвідомлене прагнення дитини, з огляду на її вік, батьків або осіб, що їх замінюють, держави досягти певного блага через правильний вибір обставин та діяльності. Особливістю найкращих інтересів дитини є те, що цей принцип застосовується як правило, коли необхідно зробити певний вибір у подальшому життєвому шляху дитини, він завжди має бути на користь дитини.

Стосовно поняття інтерес діє такий же принцип, що і стосовно принципу свободи, а саме те, що інтерес не має порушувати чужих прав. Зокрема, на це вказує Д. Левченко, а саме, що інтерес може бути законним, так і незаконним, тобто не захищатись правом, не має забезпечуватись правом, тому що «...такий інтерес спрямований на ураження прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства... Отже, законний інтерес – це відбитий в об'єктивному праві або такий, що випливає з його загального змісту (й деякою мірою гарантований державою), простий юридичний дозвіл, що виражається в прагненнях суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом, а також у деяких випадках звертатися за захистом до компетентних органів з метою задоволення своїх потреб, що не суперечать суспільним» [101, с. 409]. Варто погодитись із таким застереженням автора, однак у випадку із концепцією «найкращих інтересів дитини», то звісно вони не можуть порушувати права інших, однак вони можуть мати пріоритет над інтересами інших, зокрема, батьків. Поняття «найкращі» передбачає деяку позитивну дискримінацію, продиктовану наявністю вразливої верстви населення – дітей. Наступне важливе питання – це закріплення інтересів безпосередньо у законі. Далеко не всі інтереси безпосередньо зафіксовані у законодавчих актах, в тому числі «найкращі інтереси дитини», оскільки цей принцип якраз запроваджений для усунення можливих прогалин у законодавстві і стосується часто «живого права», тобто такого, що передбачає прийняття рішень, коли є кілька варіантів і потрібно зробити вибір. Однак, найкращі інтереси дитини можна розглядати як правовий дозвіл, захищений

державою, наданий для користування соціальними благами та задоволення потреб у розвитку дитини. Порівняно із суб'єктивним правом, поняття законний інтерес більш «розмите» у змісті, і в залежності від того як воно сформульоване – таким буде чи не буде механізм захисту, але принцип «найкращих інтересів дитини» передбачає безумовний захист з боку держави того, якщо ці обставини, діяльність буде визнано державним органом або судом «найкращими інтересами».

I. Андрушко наводить кореляцію понять «інтерес» та «благо» та відповідне розуміння цих категорій. Вчений вбачає за доцільне порівняти категорію «інтерес» з категорією «благо». «Згідно з Тлумачним словником української мови благо розуміється у наступних значеннях: 1) добро, щастя; 2) достатки, вигоди, дари природи; 3) все те, чого потребує людина у житті [164, с. 63]...можна сформулювати низку наступних висновків: по-перше, інтерес є усвідомленою необхідністю та способом задоволення потреби; по-друге, благом є не сам інтерес, а те, на що він спрямований; по-третє, мета обумовлюється потребами та інтересами, являючи собою важливий ланцюг у їх реалізації, фіксуючи бажане для суб'єкта майбутнє та у багато чому визначаючи характер заходів, необхідних для його досягнення» [57, с. 28, 31]. Безпосередньо інтерес не є способом задоволення потреби, на наш погляд, за це відповідає поняття «забезпечення інтересів». Із самого визначення словника випливає, що інтерес може розумітись як саме благо, якого потребує людина. Однак у цьому розумінні не вистачає мети, задля чого відбувається це прагнення. Тут варто погодитись із автором, що мета обумовлюється потребами та інтересами. Якщо мова іде про «найкращі інтереси дитини», то метою буде не будь-яке благо, а те, що забезпечує різнобічний розвиток дитини. Характер заходів, необхідних для забезпечення найкращих інтересів дитини має особливість через пріоритетність дій щодо дитини перед дорослими. Наявність поняття «найкращі інтереси дитини», а не суто «інтереси дитини» дозволяє надати їм окремого ціннісного значення, оскільки категорія «інтереси дитини» підкреслювала би аналогічний

зміст із законними інтересами дорослих за винятком вікової різниці, не роблячи акцент на першочерговості.

Д. Левченко відмічає особливість змісту законних інтересів та складність їх тлумачення. На думку науковця законні інтереси є правовими засобами, які лише загалом гарантовані державою: «Конституційний Суд України...зазначив, що законний інтерес треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» [100, с. 288; 149]. Варто погодитись із автором, що законні інтереси через свою неточність лише певною мірою гарантовані державою і часто являють собою принцип та концепцію, за якими має діяти орган влади чи інші учасники правовідносин. Відтак «найкращі інтереси дитини» як принцип являє собою правовий стандарт вибору рішень щодо дитини у ситуаціях, коли виникають сумніви або варіанти подальшого розвитку дитини задля найкращого психологічного, духовного, фізичного, морального розвитку. Стосовно визначення КСУ інтересу як прагнення до користування конкретними благами, то тут викликає деякий сумнів той факт чи можна таке розуміння застосувати до інтересів дитини, оскільки її прагнення змінюються відповідно до віку і не можуть бути абсолютним орієнтиром при забезпечення найкращих інтересів. Однак варто звернути увагу на вдалу теоретичну конструкцію, згідно якого законний інтерес розуміється як легітимний дозвіл. Безпосередньо законний інтерес все ж є благом, однак це благо та прагнення до нього має бути узаконеним через легітимний дозвіл. Такі неоднозначні та складні формулювання обумовлені тим, що законні інтереси переважно прямо не зафіксовані у законі як суб'єктивні права.

Ще одне визначення законного інтересу наводить І. Бабецька, яка вказує, що законний інтерес варто розуміти як правову категорію: «...як усвідомлене прагнення особи чи кількома особами спільно та (або) державою певних соціальних благ для задоволення потреб, які не заборонені законодавством, задоволення яких безпосередньо впливає з положень закону» [58, с. 163]. Отже, законний інтерес як усвідомлене прагнення особи соціальних благ. Все ж маємо переконання, що поняття інтересу варто трактувати через те, на що він спрямований. Відтак це самі блага, яких прагне особа. Прагнення – це процес, а інтерес швидше мета та результат. Вище розглядалось визначення інтересу як узаконеного дозволу, що має значення для пояснення правової природи, але не змісту загалом. Однак варто погодитись із частиною визначення, що соціальні блага та спосіб їх задоволення мають впливати із закону

А. Чернега наводить вдале узагальнення щодо різних підходів до розуміння поняття «законні інтереси»: «Одні вчені наполягають на доправовій природі законних інтересів і вказують, що законні інтереси – це морально-правові прагнення індивіда, тобто феномен, що виникає перед правом... Інші вчені наполягають і доводять, що законний інтерес є юридично закріпленим дозволом вчинення певних дій... третій науковий підхід, який полягає у тотожності прав та законних інтересів. У будь-якому разі об'єктом правового захисту виступають суб'єктивні права та немає різниці, як буде названо в тексті законів засіб правового захисту – право або законний інтерес. Так чи інакше, мова йде про суб'єктивне право... М. Мікуліна, визначає законний інтерес як поведінку суб'єкта правовідносин на свій розсуд, не порушуючи межі дозволеного [115, с.26]... На думку С. Бобровник, законні інтереси особи – це юридично значимі претензії на соціальні блага, які не охоплюються змістом прав і свобод [165, с.80]» [181, с. 67]. Варто погодитись, що всі вказані підходи так чи інакше розкривають зміст поняття «законний інтерес» і різні його складові. З точки зору концепції «найкращих інтересів дитини» доволі близьким буде трактування як певних прагнень людини. Однак у випадку із дітьми ці прагнення належать не стільки самим дітям, як суб'єктам, які приймають щодо них

рішення. Забезпечення найкращих інтересів дитини покликане оптимальним чином забезпечити розвиток дитини, щоб її морально-правові прагнення як дорослої людини були найбільш корисними для неї як члена суспільства. Найкращі інтереси дитини як дозвіл певних дій також має значення, оскільки ця концепція охоплює вибір певних дій щодо задоволення потреб у фізичному, матеріальному, психологічному, духовному розвитку дитини. Якщо вести мову про тотожність прав та інтересів дитини, то це розуміння найкращих інтересів дитини має значення у випадках потреби їх захисту. За наявності чіткого розуміння позиції найкращих інтересів дитини у конкретному випадку вони захищаються як і суб'єктивні права. Таке бачення дозволяє надати суттєвої юридичної ваги категорії «найкращі інтереси дитини». Також концепція «найкращих інтересів дитини» охоплює позицію щодо претендування на соціальні блага, не пов'язані із правами і свободами. Ці інтереси можуть мати таку ж юридичну силу як і права, однак за змістом вони є більш відкриті та гнучкі, оскільки стосуються різного вибору варіантів реалізації прав.

О. Маленко наводить різні бачення співвідношення законних інтересів і суб'єктивних прав. Вчена вказує, що коли ототожнюється суб'єктивно право та інтерес, то науковці розуміють законний інтерес як змогу суб'єкта користуватися суспільним благом, що включає складові: «Діяти певним чином, вимагати певної поведінки від зобов'язаних суб'єктів, звертатися за захистом до відповідних державних органів. Так, на думку З.М. Ромовської, охоронюваний законом інтерес створює його носію можливість діяти певним чином, претендувати на певну поведінку іншої особи, а у випадку незадоволення цього інтересу звертатися за його захистом [150, с. 77]... В свою чергу, законний інтерес називають «усіченим правом» або «усіченою правовою можливістю» [179, с. 290]» [106, с. 66]. Отже, два ключових підходи до співвідношення права та інтересу. Перший передбачає майже тотожність, оскільки законний інтерес це також певні можливості щодо користування матеріальними та нематеріальними благами як і суб'єктивне право. На практиці такі випадки є доволі регулярними, але для реалізації принципу «найкращих інтересів дитини» цього замало, оскільки під час

прийняття рішень щодо дитини можливостей може бути одразу кілька і принциповим моментом є вибір найкращого шляху розвитку дитини. Для забезпечення найкращих інтересів дитини важливими є не лише окремі права, а й обставини, рішення, які супроводжують життєвий шлях дитини, оптимальна загальна якість її життя. Відтак тут має значення не лише окремі права та їх реалізація, а й загальна їх якість, хоча й реалізації та забезпечення найкращих інтересів дитини часто нагадують реалізацію прав. Суб'єктивне право та законний інтерес деякими науковцями як різні категорії, вони різні дозволи. Право є тим дозволом, що покладає на суб'єкта обов'язок діяти в певний спосіб, а інтерес не включає виконання суб'єктами необхідної поведінки, а віддзеркалює законне прагнення свого носія до законного блага [106, с. 69]. Варто погодитись із автором у частині, що законний інтерес і суб'єктивне право різні категорії, однак стосовно відсутності необхідності виконання юридично необхідних дій у законних інтересах є доволі дискусійним питанням. Такі висновки з'являються через невичерпність змісту поняття законного інтересу, який може з'являтися у процесі правової поведінки. Законний інтерес часто розміщений у судовій практиці, у «живому праві», що виникає у процесі життєдіяльності. Найкращі інтереси дитини стають актуальними під час з'ясування найкращих варіантів розвитку дитини, а коли вони вже визначені відповідним суб'єктом, то юридичні обов'язки з'являються цілком конкретно.

Цікаве формулювання щодо розуміння законних інтересів наводить А. Катренко: «Категорія юридичного інтересу являє собою якусь еластичну, «каучукову» правову конструкцію, яка дозволяє охопити різні потреби, що виникають у результаті постійної динамічної зміни суспільних відносин, дозволяє забезпечити дієвість права в умовах сучасного світу» [86, с. 93]. Таке бачення є доволі точним, найкращі інтереси дитини як концепція передбачаються певну правову гнучкість у питаннях реалізації прав та свобод з одного боку, і потреби у оптимальному розвитку дитини з іншого. Під час розгляду сімейних спорів, зокрема, у питаннях вибору з яким із батьків залишається дитина, реалізація батьківських прав не може бути однаковою, вона

завжди коригується з позиції забезпечення найкращих інтересів дитини, при тому, що батьківські права не обмежуються, але реалізуються з огляду на інтереси дитини.

Після аналізу поняття законні інтереси варто звернути увагу безпосередньо на поняття предмету дослідження – «найкращі інтереси дитини». О. Ступак дає ємний огляд різних підходів до розуміння цієї категорії: «На думку Ж. В. Петрочко, забезпеченням найкращих інтересів дитини є задоволення її індивідуальних потреб відповідно до віку дитини, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду...» [129, с. 71]. Найкращі інтереси дитини, зазначає І. С. Демченко, – це «...певний підхід, відповідно до якого благополуччя дитини, її інтереси стоять вище прав інших заінтересованих осіб» [73]. Натомість О. В. Мельник зауважує, що «найкращі інтереси можуть бути ототоженні з поняттям благополуччя» [109, с. 75]. Цікавою є думка А. В. Ольхової про те, що найкращі інтереси дитини «полягають у формуванні дитини як активного учасника свого життя шляхом, володіння нею правом на найкраще забезпечення своїх інтересів» [123]» [161, с. 58]. Варто погодитись із позицією Ж. Петрочко, що якщо мова іде саме про процес, про забезпечення найкращих інтересів дитини, то його розуміння також має бути через процес, зокрема, через поняття «задоволення потреб». Далі йде деталізація щодо чинників, які впливають на задоволення потреб дитини (стать, вік, здоров'я, розвиток тощо). Вважаємо цю частину тлумачення другорядною, оскільки діти є особливою, вразливою частиною суспільства саме через вік, з чого і випливають решта чинників, які дитина не може самостійно задовольнити. Врахування думки дитини є важливою для окремих справ, пов'язаних із прийняттям рішень щодо дитини, однак ця позиція суттєво залежить від вікової категорії і може взагалі не братись до уваги. Важливою є позиція І. Демченко, у якій найкращі інтерес дитини розглядаються як певний підхід. Можливо таке формулювання не дуже точне, однак наближає до розуміння «найкращих інтересів дитини» як концепції, принципу, правового стандарту, який суттєво впливає на пріоритетність реалізації прав та законних інтересів між учасниками правовідносин на користь

дитини. Таке бачення дає можливість краще зрозуміти цінність вказаного принципу. Погляд, згідно якого під найкращими інтересами дитини розуміють її благополуччя стосується розкриття мети цього принципу, при чому благополуччя це лише частина цієї мети. Більш вдалим буде поняття «розвиток». Погляд на те, що найкращі інтереси – це формування дитини як активного учасника свого життя є дещо дискусійним з точки зору правової, оскільки не до кінця передає зміст цього принципу і має більш педагогічний та психологічний відтінок.

Отже, можна дійти висновку, що принцип найкращих інтересів дитини – це правові ідеї та стандарти, що передбачають виокремлення з-поміж законних інтересів учасників правовідносин пріоритетності дитини як особливого та вразливого учасника суспільного життя для забезпечення оптимального фізичного, матеріального, психологічного, духовного благополуччя у процесі прийняття рішень, що суттєво впливають на можливі варіанти життєвого розвитку дитини.

О. Ступак наводить визначення найкращих інтересів дитини: «...це відповідні блага, потреби і прагнення дитини невичерпного характеру в різних сферах буття, що мають бути першочергово вирішеними у разі виникнення відповідних ситуацій» [161, с. 60]. Дане визначення є досить вдалим, однак дещо абстрактним. Варто погодитись, що найкращі інтереси дитини це блага, яких потребує дитини, тобто ці категорії не є одного порядку, а мають між собою кореляцію. Стосовно невичерпності найкращих інтересів дитини абсолютно погоджуємось, оскільки уже було вказано, що ця концепція нагадує «живе право», яке переважно реалізується саме у процесі реалізації живих правовідносин, прийняття рішень. Питання першочерговості є одним із ключових для правильного розуміння принципу найкращих інтересів дитини, оскільки виділення їх змісту не має значення, якщо вони не є пріоритетом.

А. Бабешко описує три аспекти принципу найкращих інтересів дитини. Так науковець наголошує, що принцип найкращих інтересів дитини варто тлумачити та застосовувати як суб'єктивне право дитини, як певний стандарт, принцип

тлумачення законодавства та як процесуальну норму. «У першому значенні принцип є право дитини на те, щоб під час оцінки різних інтересів визначалися та враховувалися насамперед її найкращі інтереси з метою ухвалення рішення з певного питання. Як засіб тлумачення полягає у тому, що якщо певна правова норма може по-різному тлумачитися, застосовуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини. Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей» [176, с. 98; 59]. Вказані складові принципу найкращих інтересів дитини дозволяють більш повно розкрити його зміст, однак перших дві складові відносяться до однієї позиції. Розділяти інтереси та норми у такому випадку не зовсім доречно. Більше того, інтереси та суб'єктивні права не завжди співпадають, існує багато аргументів та користь того, що це все таки поняття хоч і близькі, однак кожне має своє правове місце. Якщо допустити, що суб'єктивне право та інтереси дитини тотожні, тоді сенсу у принципі найкращих інтересів дитини не багато. Цей принцип з'явився у зв'язку із особливою вразливістю дітей та варіативністю можливих шляхів їх життєвого розвитку. Варто визнати, що найкращі інтереси дитини як принцип передбачають певні способи тлумачення, але це стосується не настільки норм, як окремих «живих» ситуацій, правового поля, у яке може попадати дитина, а правові норми дають лише дозвіл на певний спосіб вирішення ситуацій на користь дитини, її розвитку.

М. Менджул наводить наступне визначення принципу найкращих інтересів дитини, це: «...пріоритетне врахування батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами інтересів дитини під час вчинення дій або прийняття ними рішень, які спрямовані на задоволення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку» [113, с. 90]. Варто наголосити, що таке визначення є доволі вдалим, оскільки робить акцент на положенні про пріоритетність певних рішень щодо дитини, коли має місце певна варіативність. Саме у зв'язку з цим і виникає поняття найкращих інтересів дитини,

актуалізуючи проблему прийняття певного рішення. Єдине, чого на наш погляд бракує у вказаному визначенні – це мета задоволення цих потреб (фізичний, психологічний, духовний, матеріальний розвиток та благополуччя дитини).

Н. Устрицька та З. Дільна дають власне визначення принципу найкращих інтересів дитини: «...це фундаментальне право дитини на те, щоб в усіх діях щодо неї першочергово враховувались її інтереси, включаючи психологічне та фізичне благополуччя, а також юридичні, соціальні та економічні інтереси дитини» [173, с. 647]. У вказаному визначенні добре виписана мета принципу найкращих інтересів дитини – це фізичне та психологічне благополуччя, однак дискусійним є ототожнення найкращих інтересів дитини із фундаментальним правом. Зрозуміло, що таке ототожнення дозволяє краще розкрити цінність досліджуваного принципу, однак не зовсім точно передає його зміст. Вважаємо, що такий принцип має розкриватись через «вибір прийняття рішень» різними суб'єктами, «розвиток дитини». Суб'єктивне право вимагає правової визначеності, а найкращі інтереси дитини як «живе право» завжди відкриті до тлумачення.

В. Даценко наводить три складові концепції найкращих інтересів дитини. По-перше: матеріальне право. Право на те, щоб найкращі інтереси розумілись і сприймалися як одне з основних положень у контексті розуміння різних інтересів: «...з метою вироблення рішення з питання, що стоїть, а також гарантована реалізація цього права в будь-яких випадках ухвалення рішення стосовно дитини, певної групи дітей або дітей у цілому. У п. 1 ст. 3 встановлюється безперечне зобов'язання держав, є нормою прямого застосування (не потребує ухвалення відповідних законів), і на нього можна посылатися в судах. Зasadничий тлумачний правовий принцип. Якщо можливі різні тлумачення того або іншого юридичного положення, слід спиратися на те тлумачення, яке найбільш ефективно відповідає найкращим інтересам дитини. Базою при тлумаченні слугують права, проголошені в Конвенції і факультативних протоколах до неї; Правило процедури. Якщо має ухвалюватися рішення, яке стосується конкретної дитини, певної групи дітей або дітей у

цілому, то процес ухвалення рішення повинен включати оцінку можливого впливу вказаного рішення на відповідну дитину» [72, с. 55]. У цьому випадку положення щодо матеріального права та засадничого принципу багато в чому збігаються та зводяться до принципу «пріоритетності» у прийнятті рішень, співставлення інтересів різних учасників правовідносин. Доцільно було б розуміти концепцію найкращих інтересів дитини як: 1. Ідею сприйняття інтересів дитини як першочергових з-поміж інших учасників правовідносин для забезпечення та реалізації її потреб та благополуччя. 2. «Живе право», що дозволяє оцінювати правові ситуації щодо можливих варіантів розвитку дитини виключно на її користь. 3. Вимоги до прийняття рішень батьками або особами, що їх замінюють, органами державної влади та судами, якщо у таких рішеннях присутні діти як найбільш вразлива категорія населення виключно для першочергового забезпечення потреб дитини та її розвитку.

О. Губанова аналізує важливе питання щодо правильного формулювання досліджуваного принципу. Автор вказує, що на це звертають увагу науковці з міжнародного права. Є проблема щодо неправильної назви цього принципу, того, як він відображений в Конвенції про права дитини: «Наприклад, в документах, прийнятих в рамках Ради Європи, що призводить до зміщення акценту з "найкращого забезпечення інтересів дитини" на "забезпечення найкращих інтересів дитини". Погоджуємося з наведеною тезою та вважаємо за доцільне використовувати словосполучення "найкраще забезпечення інтересів дитини" з огляду на наступне» [69, с. 22]. Доволі складне питання і залежить, зокрема, від того як сприймається правова конструкція «найкращі інтереси дитини». Якщо це суто практичний інструмент для вирішення різних правових ситуацій, тоді можна погодитись із автором. Якщо ж сприймати цю конструкцію більш комплексно, як правовий стандарт, цінність, принцип, концепцію, формальну правову норму, то робити акцент виключно на «найкращому забезпеченні» не зовсім доречно, оскільки тоді втрачається вихідна ідея цієї концепції – пріоритетність в оцінці обставин та прийнятті рішень на користь дитини.

М. Самофал наводить цікавий підхід до розуміння найкращих інтересів дитини, як дискреційний правовий критерій з'ясування потреб дитини, їх задоволення має забезпечити її здоровий і нормальний фізичний, розумовий, моральний, духовний виховання та розвиток в контексті свободи та гідності. «Найкращі інтереси дитини – це певний підхід, відповідно до якого благополуччя дитини, її інтереси стоять вище прав інших заінтересованих осіб. Найкращі інтереси дитини – насамперед критерій, який застосовується судом» [73, с. 170; 152]. Дійсно, принцип забезпечення найкращих інтересів дитини може розглядатись як певний «критерій вибору», однак обираються не потреби дитини, а найкращий варіант їх забезпечення у ситуаціях, коли можливі різні шляхи життєвого розвитку. Вдалим є розуміння найкращих інтересів дитини через поняття дискреційності, оскільки повноваження державних органів та судів у таких випадках покладаються на тлумачення цього принципу як «живого права». Насправді принцип найкращих інтересів дитини застосовується не лише судом, хоча звісно, що стосується найскладніших ситуацій, то як правило, вони вирішуються судами. Такий критерій має значення і для прийняття рішення батьками, органами державної влади, а у випадку його порушення уже справа може перейти у судовий розгляд.

М. Корнієнко узагальнює окремі погляди на поняття найкращих інтересів дитини різними науковцями: «С.Я. Фурса під інтересами дитини пропонує розуміти забезпечення умов, необхідних для повноцінного фізичного, психічного і духовного розвитку дитини...О.В. Мельник вважає, що найкращі інтереси можуть бути ототожені з поняттям благополуччя, яке охоплює матеріальну, духовну, емоційну, психічну та інші складові частини [109, с. 75]» [95, с. 399; 156 с. 542]. Ряд науковців пропонує вживати формулювання «забезпечення найкращих інтересів дитини», вважаючи його більш оптимальним. У цьому випадку, якщо мова іде суто про нормативний та практичний виміри цього поняття, тоді цілком можна погодитись із таким підходом, але якщо його розглядати як правовий стандарт, принцип, концепцію, тоді варто виходити за межі «діяльності», натомість притримуватись

багатомірного бачення цієї категорії як правової цінності. Найкращі інтереси дитини багато в чому тотожні поняттю благополуччя, оскільки реалізація цього принципу має на меті саме благополуччя, однак цього терміну не достатньо для розкриття змісту, оскільки тоді його цілком можна ототожнити із суб'єктивними правами і взагалі втрачається ключова характеристика цього принципу – вибір можливих варіантів розвитку дитини.

I. Кирильчук наводить ряд підходів до розуміння принципу найкращих інтересів дитини: «У свою чергу А.М. Мамульчик до елементів змісту принципу найкращого забезпечення прав дитини відносить те, що він передбачає пріоритетне врахування особами, які несуть відповідальність за дитину під час вчинення певних дій чи прийняття ними рішень, інтересів дитини, тобто створенні оптимальних умов, потрібних для її утримання, забезпеченні потреб у благах, що сприятимуть гармонічному, здоровому і нормальному розвитку такої дитини як особистості у фізичній, розумовий, моральній, духовній і соціальній сферах [108, с. 254]... Таким чином, основними складовими цього принципу відповідно до сучасної правової доктрини вважаються: відношення самої дитини до ситуації, що склалася, врахування думки та бажання дитини щодо вирішення того чи іншого питання, з урахуванням її віку, розумового та психічного розвитку; перевага у вирішенні питань щодо дитини на користь близьких родичів дитини; дотримання засад рівності у реалізації дитиною своїх прав; забезпечення дотримання найкращих матеріальних умов, культурно-виховних, освітніх та ін.» [87, с. 14, 15]. Маємо ще один підхід до формулювання досліджуваного принципу – найкраще забезпечення прав дитини. Зрештою трактується це поняття аналогічно до найкращих інтересів, що свідчить про те, що автор ототожнює поняття інтереси та суб'єктивні права, що є доволі дискусійним питанням, а саме, у цьому випадку прийнято вживати поняття інтереси, оскільки є суттєва варіативність у тлумаченні цього принципу, а тому правова визначеність реалізується у процесі реалізації найкращих інтересів державними органами та судами. Також конструкція «врахування найкращих інтересів дитини» не виглядає переконливою та точною. Принцип найкращих інтересів

дитини не є факультативним, а поняття «врахування» дещо додає йому другорядного значення, хоча він визнається правом стандартом та цінністю і є обов'язковим для забезпечення. Відношення самої дитини до ситуації, що склалась у цьому випадку може мати значення суттєве лише з певного віку, хоча сам принцип стосується дітей будь-якого віку, відтак це положення не є ключовим для змісту досліджуваного принципу. Також принцип рівності тут не є ключовим, оскільки ключова ідея найкращих інтересів дитини передбачає певну «позитивну дискримінацію» порівняно з іншими учасниками правовідносин для врахування вразливості цієї категорії населення.

Важливою частиною предмету дослідження є забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. Відтак варто з'ясувати у чому є особливість змісту найкращих інтересів дитини у таких умовах.

Р. Стефанчишин вказує на ключові характеристики воєнного стану. Зокрема, вченим наголошується, що цей режим є одним з особливих режимів, що можуть використовуватись для регулювання суспільних відносин окремим, спеціальним способом за виключних обставин. «Ознаки, які характерні для правового режиму воєнного стану: є особливим правовим режимом; має тимчасовий характер, який пов'язаний з формалізованою правовою процедурою введення правового режиму воєнного стану; може бути застосований як на всій території України, так і на окремих її місцевостях; фактичною підставою впровадження є збройна агресія чи загроза нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності; має прояв у сукупності втручальних заходів, які можливі через розширення повноважень органів публічної влади, але можуть бути спрямовані на обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб» [158, с. 32]. У даному випадку щодо забезпечення найкращих інтересів дитини нас цікавлять наступні позиції: відмінні способи забезпечення в умовах воєнного стану, ніж у мирний час; розширення повноважень органів державної влади, спрямовані на обмеження законних інтересів. В умовах воєнного стану особливості найкращих інтересів дитини можуть бути дещо змінені, враховуючи

на можливі надзвичайні обставини, у які дитина може потрапити, що суттєво впливають на її фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя. В умовах воєнного стану зростають ризики: цілісності сім'ї, психологічної адаптації до надзвичайних умов, забезпечення належних матеріальних умов проживання (житло, харчування тощо), отримання освітніх послуг та інші.

С. Журило вказує на потребі виділення окремих категорій дітей, чий інтереси в першу чергу мають бути враховані за принципом найкращих інтересів дитини. Автор вказує, що в умовах воєнного стану зазнають страждань усі люди, однак найбільшій уваги та захисту потребують особи, які не здатні собі допомогти, «це, зокрема, діти-сироти, діти, які позбавлені батьківського піклування, інші особи, які є підопічними або ж за станом свого здоров'я» [82, с. 35]. Отже, в умовах воєнного стану принцип найкращих інтересів дитини може бути спрямований на потребу виокремлення та першочергового врахування інтересів деяких категорій дітей, яких найбільше вразив збройний конфлікт, зокрема, позбавлених батьківського піклування. Можна дійти висновку, що в умовах воєнного стану концепція найкращих інтересів дитини має також переходити у надзвичайний вимір. Це доволі складне питання, оскільки у таких обставинах принцип цілісності сім'ї, права дитини на сім'ю не може бути повноцінно реалізований, зокрема, через процеси мобілізації, військової служби, яка в умовах воєнного стану є обов'язком. У таких випадках найкращі інтереси дитини не будуть дотримані, однак з правової точки зору пом'якшувальною обставиною є тимчасовий характер обмежувальних заходів. Надзвичайний характер принципу найкращих інтересів дитини також проявляється у потребі в надзвичайних заходах щодо підтримки дітей, що постраждали від війни, адже в мирних умовах такі чинники відсутні, а тому має бути застосована доктрина «живого права».

Д. Терещенко виділяє сфери, яких торкається принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, це: «Процесуальні особливості реалізації конституційного права на освіту, охорону здоров'я, житло, соціальне

забезпечення тощо; механізм соціального захисту порушених прав, включаючи роботу органів опіки, служб у справах дітей, судових та правоохоронних органів; діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування» [167, с. 22, 25]. Отже, реалізація найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану може суттєво відрізнятись від мирного часу, з огляду на те, що значно збільшене число складних умов, у які може потрапити дитина, при чому не завжди ці умови можна вирішити типовими правовими засобами мирного часу.

Висновки

Отже, на підставі проведеного дослідження понятійно-категоріального апарату, можна дійти наступних висновків.

Принцип найкращих інтересів дитини – це правові ідеї та стандарти, що передбачають виокремлення з-поміж законних інтересів учасників правовідносин пріоритетності дитини як особливого та вразливого учасника суспільного життя для забезпечення оптимального фізичного, матеріального, психологічного, духовного благополуччя у процесі прийняття рішень, що суттєво впливають на можливі варіанти життєвого розвитку дитини. Питання першочерговості є одним із ключових для правильного розуміння принципу найкращих інтересів дитини, оскільки виділення їх змісту не має значення, якщо вони не є пріоритетом.

Доречно розуміти концепцію найкращих інтересів дитини як: 1. Ідею сприйняття інтересів дитини як першочергових з-поміж інших учасників правовідносин для забезпечення та реалізації її потреб та благополуччя. 2. «Живе право», що дозволяє оцінювати правові ситуації щодо можливих варіантів розвитку дитини виключно на її користь. 3. Вимоги до прийняття рішень батьками або особами, що їх замінюють, органами державної влади та судами, якщо у таких рішеннях присутні діти як найбільш вразлива категорія населення виключно для першочергового забезпечення потреб дитини та її розвитку.

У науковому дискурсі є позиція, за якою пропонується краще вживати формулювання «забезпечення найкращих інтересів дитини», вважаючи його більш оптимальним. У цьому випадку, якщо мова іде суто про нормативний та

практичний виміри цього поняття, тоді цілком можна погодитись із таким підходом, але якщо його розглядати як правовий стандарт, принцип, концепцію, тоді варто виходити за межі «діяльності», натомість притримуватись багатомірного бачення цієї категорії як правової цінності.

В умовах воєнного стану особливості найкращих інтересів дитини можуть бути дещо змінені, враховуючи на можливі надзвичайні обставини, у які дитина може потрапити, що суттєво впливають на її фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя. В умовах воєнного стану зростають ризики: цілісності сім'ї, психологічної адаптації до надзвичайних умов, забезпечення належних матеріальних умов проживання (житло, харчування тощо), отримання освітніх послуг та інші. В умовах воєнного стану концепція найкращих інтересів дитини має переходити у надзвичайний вимір, що є достатньо складним питанням, оскільки у таких обставинах, зокрема, принцип цілісності сім'ї, права дитини на сім'ю не може бути повноцінно реалізований через процеси мобілізації, військової служби, яка в умовах воєнного стану є обов'язком та інші обставини. У таких випадках найкращі інтереси дитини не будуть дотримані, однак з правової точки зору пом'якшувальною обставиною є тимчасовий характер обмежувальних заходів. Надзвичайний характер принципу найкращих інтересів дитини також проявляється у потребі в надзвичайних заходах щодо підтримки дітей, що постраждали від війни, адже в мирних умовах такі чинники відсутні, а тому має бути застосована доктрина «живого права».

Висновки до першого розділу

1. Правовий дискурс про інтереси дитини починається у ХІХ ст., при чому трактування цього поняття могло суттєво відрізнятись від існуючого, зокрема, і в українських землях. Наявний важливий дискурс про те, хто має займатись розвитком дитини: батьки чи держава. Різка державницька позиція С. Дністрянського є доволі ідеалістичною, однак це важлива реакція на те, що тотальна батьківська влада над дитиною не відповідає її інтересам, не сприяє її

вільному розвитку, що уже наближається до сучасного розуміння найкращих інтересів дитини.

У XIX ст. в Європі можна виділити два підходи щодо вирішення питання забезпечення найкращих інтересів дитини, що позбавлена сімейного догляду. 1. Державно-інституційний, що передбачає відстоювання позиції, згідно якої виховання, освіта, розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування найкраще має здійснювати держава. 2. Сімейно-пошуковий, згідно якого, дитина, що позбавлена сімейного піклування має його отримати не від держави, а від іншої прийомної сім'ї, оскільки державні інституції не спроможні повноцінно замінити сім'ю та умови, які вона створює для фізичного, психологічного, духовного розвитку дитини. Можна дійти висновку, що дитина починає розумітись як окремий суб'єкт, що потребує додаткової підтримки. У XIX ст. принцип найкращих інтересів дитини прийшов із «живого права», вирішення конкретних судових справ. Відбувається еволюція концепції найкращих інтересів дитини від законної гегемонії батьків (які завжди праві у вихованні дитини) до виховання задля благополуччя дитини. Відбувається поступовий розвиток найкращих інтересів дитини від концепції «влади батьківства-материнства» до концепції «забезпечення дитинства».

Принцип найкращих інтересів дітей історично наділявся різними змістами та цілком міг бути інструментом для виправдання примусової діяльності щодо різних категорій дітей. Примусове усиновлення передбачає забезпечення дитини сім'єю поза її волею (в тому числі, вилучення з сім'ї), що зараз вважається серйозним порушенням прав дитини, однак у XIX-сер. XX ст. найкращі інтереси дитини виходили за межі її природи та свободи.

Історично ключовими критеріями, що впливали на різний зміст принципу найкращих інтересів дитини є: 1. Сприйняття дитини як дитини, у якої окрема природа, що потребує окремої уваги, чи як «малого дорослого», якого потрібно готувати виключно до майбутнього. 2. Розуміння того, що саме є благом та потребами для дитини (благополучна сім'я, розвиток, гідне майбутнє). 3. Роль держави у забезпеченні найкращих інтересів дитини. 4. Роль сім'ї для

забезпечення найкращих інтересів дитини. 5. Рівень дискримінації стосовно окремих категорій дітей.

Женевська декларація прав дитини 1924 р. вперше дала розвиток положенню, що дитина повноцінно розуміється як суб'єкт відповідний власній природі та потребам. Найкращі інтереси дитини відтепер не можуть протирічити суб'єктивним правам, а тому розуміння принципу найкращих інтересів дитини не може зводитись до виправдання примусової чи іншої неприйнятної поведінки щодо дитини. Загальна декларація прав людини 1948 р. зафіксувала положення, що надання особливих умов для розвитку та захисту є вихідною позицією для розвитку принципу найкращих інтересів дитини, оскільки він наголошує, що прийняття рішень щодо дитини має відрізнитись від рішень щодо дорослого, дитина повинна мати перевагу перед іншими учасниками правовідносин. Декларація про права дитини 1959 р. наповнила ще більшим змістом принцип найкращих інтересів дитини: 1. Першочерговість при розробці законів, що стосуються розвитку дітей; це свідчить про те, що найкращі інтереси дитини стають правовим стандартом. 2. Розуміння найкращих інтересів дитини як керівного принципу під час прийняття батьками чи опікунами рішень щодо дітей; так остаточно відбувається розрив із традицією розуміння дитини як абсолютно підвладної батькам особи; держава уже не може користуватись формулюванням найкращих інтересів дитини довільно, особливо що стосується певних примусових заходів щодо дітей та їх сімей. Із прийняттям Конвенції ООН про права дитини 1989 р. забезпечення найкращих інтересів дитини починає охоплювати будь-які дії, що стосуються дітей, стало зрозуміло, що цей принцип є невичерпним з точки зору можливих ситуацій, рішень, що впливають на якість життя дитини. Також стає зрозумілим, що найкращі інтереси дитини стосуються як державних органів, судів, батьків, опікунів, так і законодавця загалом.

На поч. ХХ ст. не було ще уявлення про те, що діти повинні мати особливі заходи захисту, забезпечення їх інтересів під час збройного конфлікту, існував лише принцип поваги до сімейного життя, честі та прав членів сім'ї. Дитина навіть у складних умовах війни розглядається виключно як член сім'ї, як «малий

дорослий». Окреме правове становище дітей в умовах збройних конфліктів ще було попереду. Після Першої світової війни формується уява про соціально небезпечну ситуацію, у якій можуть перебувати діти, які самостійно з неї вийти не в змозі. Таким чином покладається окрема правова позиція про вразливість дитини як члена суспільних відносин, а відтак, необхідність вчинення певних дій в інтересах дитини. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах 1974 р., Африканська хартія прав і добробуту дитини 1990 р. відображують важливі положення, згідно яких забезпечення їх найкращих інтересів в умовах збройного конфлікту вимагає додаткових зусиль від держави, оскільки з'являються нові чинники, що негативно впливають на благополуччя дитини (цілісність сім'ї, доступ до освіти, матеріальні умови життя тощо).

2. На підставі викладених особливостей методології дослідження найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану можна дійти наступних висновків.

Дослідження ґрунтується на ідеях правової методології, яка відзначається плюралізмом підходів до забезпечення пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану, їх інтеграцією, а також визнанням свободи як найвищої цінності в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Комплексний підхід дозволяє схарактеризувати поточний стан забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, розкрити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів і громадських організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що склалися в Україні в цей складний період. Використання такого підходу обумовлене складністю та багатогранністю механізмів гарантування пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Застосування цивілізаційного підходу в дослідженні забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану дає змогу розглядати еволюцію та розвиток цього питання через призму історичних процесів взаємодії

різних цивілізацій. Цей підхід передбачає використання набору принципів, які визначають соціальні структури, як ключові елементи для дослідження.

Застосування герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією гарантування найкращих інтересів дитини, його обмежень, що закріплені в правових документах, діючих нормативно-правових актах, а також аналізом праць науковців, які досліджують цю проблему. Використання цього підходу спрямоване на подолання суб'єктивних і об'єктивних факторів, які можуть призвести до неадекватності розуміння та тлумачення чинного законодавства та інших джерел, що застосовуються у дослідженні.

Координація теоретико-методологічних підходів, застосованих у дослідженні гарантування найкращих інтересів дитини в період воєнного стану, зумовлена сучасним світоглядом. Аналіз проблеми проводиться на основі соціально-еволюційної парадигми, історичного, герменевтичного, ціннісного та комплексного підходів, з використанням філософсько-світоглядних методів, зокрема: діалектичного, формально-логічного, феноменологічного та трансцендентального методів. Включаються також загальнонаукові методи, такі як системний, структурний, метод сходження від абстрактного до конкретного. Окрім цього, використовуються конкретно-наукові та спеціально-наукові методи: порівняльно-правовий, історико-правовий, теоретико-юридичний та спеціально-юридичний методи. Важливу роль у структурі методології дослідження відіграють правові категорії та теоретичні поняття.

3. На підставі проведеного дослідження понятійно-категоріального апарату, можна дійти наступних висновків.

Принцип найкращих інтересів дитини – це правові ідеї та стандарти, що передбачають виокремлення з-поміж законних інтересів учасників правовідносин пріоритетності дитини як особливого та вразливого учасника суспільного життя для забезпечення оптимального фізичного, матеріального, психологічного, духовного благополуччя у процесі прийняття рішень, що суттєво впливають на можливі варіанти життєвого розвитку дитини. Питання першочерговості є одним із ключових для правильного розуміння принципу

найкращих інтересів дитини, оскільки виділення їх змісту не має значення, якщо вони не є пріоритетом.

Доречно розуміти концепцію найкращих інтересів дитини як: 1. Ідею сприйняття інтересів дитини як першочергових з-поміж інших учасників правовідносин для забезпечення та реалізації її потреб та благополуччя. 2. «Живе право», що дозволяє оцінювати правові ситуації щодо можливих варіантів розвитку дитини виключно на її користь. 3. Вимоги до прийняття рішень батьками або особами, що їх замінюють, органами державної влади та судами, якщо у таких рішеннях присутні діти як найбільш вразлива категорія населення виключно для першочергового забезпечення потреб дитини та її розвитку.

У науковому дискурсі є позиція, за якою пропонується доцільніше вживати формулювання «забезпечення найкращих інтересів дитини», вважаючи його більш оптимальним. Якщо мова іде суто про нормативний та практичний виміри цього поняття, тоді цілком можна погодитись із таким підходом, але якщо його розглядати як правовий стандарт, принцип, концепцію, тоді варто виходити за межі «діяльності», натомість притримуватись багатомірного бачення цієї категорії як правової цінності.

В умовах воєнного стану особливості найкращих інтересів дитини можуть бути дещо змінені, враховуючи на можливі надзвичайні обставини, у які дитина може потрапити, що суттєво впливають на її фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя. В умовах воєнного стану зростають ризики: цілісності сім'ї, психологічної адаптації до надзвичайних умов, забезпечення належних матеріальних умов проживання (житло, харчування тощо), отримання освітніх послуг та інші. В умовах воєнного стану концепція найкращих інтересів дитини має переходити у надзвичайний вимір, що є достатньо складним питанням, оскільки у таких обставинах, зокрема, принцип цілісності сім'ї, права дитини на сім'ю не може бути повноцінно реалізований через процеси мобілізації, військової служби, яка в умовах воєнного стану є обов'язком та інші обставини. У таких випадках найкращі інтереси дитини не будуть дотримані, однак з правової точки зору пом'якшувальною обставиною є

тимчасовий характер обмежувальних заходів. Надзвичайний характер принципу найкращих інтересів дитини також проявляється у потребі в надзвичайних заходах щодо підтримки дітей, що постраждали від війни, адже в мирних умовах такі чинники відсутні, а тому має бути застосована доктрина «живого права».

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Нормативно-правовий вимір забезпечення найкращих інтересів дитини

Поняття «найкращих інтересів дитини» є доволі складним для аналізу, сприйняття та тлумачення, оскільки вичерпних нормативних визначень ні в міжнародній, ні у вітчизняній нормативно-правовій базі не існує. Однак забезпечення найкращих інтересів дитини як принцип для багатьох сфер правовідносин є безапеляційною та загальновизнаною цінністю. Отже, постає питання дослідження особливостей нормативно-правового регулювання забезпечення кращих інтересів дитини для виявлення позитивних сторін та недоліків з метою їх усунення. Забезпечення найкращих інтересів дитини має власну історію на міжнародному рівні, без якого складно аналізувати вітчизняні нормативно-правові акти.

Т. Томляк описує зміст одного з перших міжнародних актів, що стосуються найкращих інтересів дитини «Женевської декларації про права дитини 1924», яка складається з 5 позицій, у яких можна простежити першу спробу узагальнити найкращі інтереси дитини: «1. Дитина має отримувати усі засоби, потрібні для її нормального матеріального і духовного розвитку. 2. Голодна дитина має бути нагодована; хвора дитина має бути доглянута; дитина у скруті має отримати допомогу; сирота або безпритульна дитина має отримати притулок і догляд. 3. У лихі часи дитина першою має отримати допомогу. 4. Дитина повинна мати засоби для існування і захист від будь-яких форм експлуатації. 5. Дитина має бути вихована з усвідомленням того, що її кращі якості повинні служити іншим людям» [170, с. 73; 17]. Цей документ дозволяє зробити перші узагальнення та класифікаційну характеристику принципу найкращих інтересів дитини за різними вимірами його реалізації. 1. Матеріальний та духовний вимір найкращих інтересів дитини, що передбачають належне матеріальне забезпечення для

повноцінного розвитку, а також таку комунікацію з боку будь-якого оточення, що сприяє її духовному добробуту. Цей вимір є базовим і задає зміст решті позицій. 2. Фізичний та сімейно-побутовий виміри, що передбачаються належне харчування, належний рівень охорони здоров'я, побутових умов та сімейного догляду. 3. Надзвичайний вимір, що передбачає пріоритетність інтересів дитини у разі настання надзвичайних умов, в тому числі, збройного конфлікту. Виховний (освітній) вимір, що передбачає певні вимоги до виховання та навчання дитини, пов'язані із прив'язкою кращих людських цінностей дитині. Отже, принцип забезпечення найкращих інтересів дитини має системний, комплексний характер, покликаний забезпечити всеосяжний, повноцінний розвиток, захист дитини як вразливої частини соціуму.

Вдале узагальнення сфер суспільних відносин, на які, перш за все, поширюється принцип найкращого забезпечення інтересів дитини у Декларації прав дитини зробили Ж. Петрочко та Н. Датченко які вказують, що принцип уперше був проголошений у Декларації прав дитини. У Конвенції про права дитини цей принцип знайшов відображення як примат захисту дитини і міститься у різних статтях: «Розлучення з батьками, возз'єднання сім'ї; батьківські обов'язки; позбавлення сімейного оточення та альтернативний догляд; усиновлення; відокремлення від дорослих у випадку позбавлення волі; процесуальні гарантії щодо присутності батьків на судових засіданнях по кримінальних справах щодо відношення до дітей в суперечності із законом» [130, с. 71]. Отже, варто відзначити, що міжнародно-правові акти забезпечення найкращих інтересів дитини переважно відносять до питання сімейних відносин, що цілком логічно, оскільки дитина є вразливою категорією населення, відтак має бути коло суб'єктів, що забезпечує реалізацію найкращих інтересів, якими є батьки як найближчі та найвідповідальніші особи. Забезпечення найкращих інтересів дитини безпосередньо корелює із правом на сім'ю, при чому, на якісні сімейні відносини. Відтак чинники, що безпосередньо стосуються найкращих інтересів дитини та мають їх реалізовувати це: якісні сімейні відносини, розлучення/возз'єднання сім'ї, застосування санкцій за правопорушення. В

умовах єдиної сім'ї батьки мають ряд обов'язків щодо забезпечення якісного, комфортного життя дитини, в умовах розлучення, що є дискомфортом для дитини з погляду реалізації права на сім'ю з'являються додаткові обов'язки для збереження все тих же найкращих інтересів. Найскладнішим є збереження комфорту, найкращих інтересів дитини в умовах «дискомфарту», а саме застосування санкцій.

Текст Декларації прав дитини дає кілька важливих загальних положень: «...Беручи до уваги, що людство має дати дитині все краще, що воно має...Найкраще забезпечення інтересів дитини має стати керівним принципом для того, хто несе відповідальність за її освіту та навчання; насамперед таку відповідальність несуть батьки...» [17]. Отже, маємо положення щодо необхідності дати дитині все найкраще. Така декларація виглядає максимально загально, але при цьому дає можливість зрозуміти як тлумачити найкращі інтереси дитини у різних ситуаціях. Це положення підтверджує висновки, зроблені вище, однак надалі виникають питання щодо того, що саме означає дати дитині все найкраще, це умови у яких має розвиватись гідна особистість, але в яких аспектах: матеріальному, духовному? Вочевидь, що все разом. Далі маємо важливе уточнення, що коли мова іде про людство, яке має дати все найкраще, то перш за все мають ся на увазі батьки, при цьому деталізація їх ролі відбувається із пріоритетом на освіті, навчанні, вихованні. Це важливе положення, оскільки може виникнути питання, чому найкращі інтереси починаються з освіти та навчання, а не, наприклад, із гідного відношення, побуту? Тому що найкращі інтереси – це насамперед можливості для гідного життя та розвитку, що закладає виховання, освіта, навчання. Становлення особистості – це навчання, відтак все решта походить саме від цієї відправної точки.

Ст. 3 Конвенції про права дитини містить наступний текст: «В усій діяльності щодо дитини, незалежно від того, вчиняються вони державними чи приватними установами, що займаються справами соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, пріоритетна увага

приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини». Отже, коли державні органи в процесі здійснення своїх функцій перетинаються із дітьми, то така робота має відрізнятись від загальних стандартів та норм. Соціальне забезпечення там де є діти, має розв'язувати питання в першу чергу їх блага, навіть, якщо вони можуть суперечити інтересам «дорослих». Як відомо, правосуддя, процесуальне право стосовно дітей також відрізняється, і обов'язково має передбачити додаткові психологічні та матеріальні засоби підтримки [92].

Ст. 9 вказаної Конвенції передбачає наступне: «Держави-учасниці забезпечують, щоб дитина не розлучалася зі своїми батьками всупереч їх бажанню, за виключенням, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до закону і процедур, що застосовуються, що таке розлучення потрібне в найкращих інтересах дитини» [92]. Отже, одна з вихідних позицій принципу забезпечення найкращих інтересів дитини – це нерозлучність сім'ї як базово необхідного середовища для належного розвитку дитини. Сім'я – це найкращі інтереси дитини, але не будь-яка. Для законодавця є загальноприйняте розуміння щасливої сім'ї для забезпечення найкращих інтересів дитини, однак очевидно, що варто передбачити варіанти розвитку подій, коли сім'я не сумісна з інтересами дитини, для чого існують окремі законодавчі критерії.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах містить важливі положення щодо забезпечення найкращих інтересів дитини у надзвичайних умовах. Факультативний протокол до Конвенції збільшує вік можливого призову людей до збройних сил і їх участі у воєнних діях, буде ефективно сприяти здійсненню принципу, за яким у всіх діях щодо дитини первісна увага має приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини, діти, що не досягли 18-річного віку, не брали участі у воєнних діях, забороняє, в тому числі, примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у військових діях, необхідності фізичної, психічної та соціальної реабілітації дітей, які є жертвами збройних конфліктів [174]. Отже,

найважливіший складник забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів – це її незалучення до участі у військових діях, заборона вербування для такої участі. Вочевидь, що навіть поза інтересами дорослої людини брати участь у бойових діях, однак, враховуючи, що збройні конфлікти у світі все ж трапляються доволі часто, то навіть у таких умовах потрібно розставляти пріоритети, а саме – найкращі інтереси дитини. Ще один важливий складник – це фізичне, психологічне та соціальне виведення дитини зі збройного конфлікту. З цією проблемою уже зіткнулась українська держава, що вимагає додаткових законодавчих, інституційних ініціатив, щоб війна якомога менше травмувала наших дітей. Варто констатувати, що саме надзвичайний вимір забезпечення найкращих інтересів дитини є найскладнішим через найважчі наслідки для дітей, спричинені збройним конфліктом.

Комітет з прав дитини ООН видав документ «Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3)», у якому містяться загальні засади щодо змісту, структури, характеру принципу найкращих інтересів дитини. Так, у цьому коментарі відображені наступні важливі положення щодо: «Призначення концепції найкращих інтересів дитини – забезпечити як повноцінну та ефективну реалізацію всіх прав, визнаних в Конвенції, так і всебічний розвиток дитини. Комітет вже зазначав, що «точка зору дорослої особи щодо найкращих інтересів дитини не може бути важливішою за обов'язок поважати всі права дитини, передбачені в Конвенції»... Для повноцінного застосування концепції найкращих інтересів дитини необхідно розробити підхід, заснований на повазі до прав людини, із залученням всіх суб'єктів, щоб забезпечити всебічну фізичну, психологічну, моральну та духовну цілісність дитини і сприяти утвердженню його/її людської гідності. Комітет підкреслює, що концепція найкращих інтересів дитини є триединою: Матеріальне право: Право дитини на те, щоб найкращі інтереси оцінювалися як пріоритетні в разі наявності різних інтересів задля прийняття рішення за розглядуваним питанням, і є гарантія, що це право буде реалізоване в усіх випадках, коли необхідне ухвалення рішення щодо

дитини... Основоположний тлумачний правовий принцип: Якщо наявне більш ніж одне тлумачення правової норми, то варто обирати те з них, яке найкращим чином слугуватиме найкращим інтересам дитини... Правило процедури: Якщо належить прийняти рішення, що має вплинути на конкретну дитину, визначену групу дітей або дітей загалом, процес прийняття рішення повинен передбачати оцінку можливого впливу рішення (позитивного або негативного) на відповідну дитину...» [147, с. 134; 16; 173, с. 645]. Отже, на думку фахівців комітету з прав дитини призначення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини – це всебічний розвиток її особистості, саме тому значна увага у міжнародних актах приділяється саме навчанню та освіті. Права дитини не підлягають подвійному тлумаченню, множинності значень, вони мають бути однозначні, навіть коли виникають колізії, саме для цього існує принцип найкращих інтересів дитини. Зміст принципу найкращих інтересів дитини розкривається у трьох положеннях.

1. Перевага інтересів дитини перед інтересами інших (цим підкреслюється поняття «найкращі»).
2. У разі конфлікту різних тлумачень щодо законних інтересів, до уваги беруться інтереси дитини.
3. Превентивне прогнозування адміністративних та судових рішень щодо їх впливу на дітей, щоб запобігти негативним наслідкам.

Відтак цей принцип має також приватний та публічний виміри, залежно від того, які обставини впливають на фізичну, моральну, психологічну, духовну цілісність та матеріальне благополуччя. Концепція найкращих інтересів дитини не є конкретною, а швидше орієнтир для приватної та публічної сфери як діяти коли у правовідносинах є діти, вона має характер як м'якого (за наявності варіантів тлумачень вирішення окремих ситуацій – спрямовує до конкретного), так і жорсткого імперативного права (наявність конкретних приписів та вказівок, від яких не можуть відступити батьки, державні органи та суди).

Н. Устрицька вказує на ключові складові принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, які відмічає Комітет ООН, зокрема Комітет вказує, що під час визначення принципу найкращих інтересів дитини мають враховуватись такі основні складові: «Погляди дитини; індивідуальність дитини;

збереження сімейного оточення і підтримання взаємин; піклування, захист і безпека дитини; вразливе положення; право дитини на здоров'я; право дитини на освіту. Така базова оцінка найкращих інтересів дитини – це загальна оцінка всіх відповідних елементів, що визначають найкращі інтереси дитини, зі зваженою оцінкою значимості кожного з них в порівнянні з іншими. [128, с. 20]» [173, с. 645]. Отже, компоненти, що входять до принципу найкращих інтересів дитини можна групувати наступний чином. Особистісний, куди входять погляди та індивідуальність дитини, тобто ті інтереси, що первісно закладають у дитині основи автономної особистості. Ці складові засновані на принципі свободи як природному праві людини, з якого починається її розвиток як повноцінного, повноправного учасника правовідносин. Сімейний компонент включає право на збереження сімейного оточення та піклування. У цій складовій закладаються умови для збереження фізичної, психологічної та моральної цілісності, а також матеріального благополуччя дитини, що є метою забезпечення найкращих інтересів. Соціально-безпековий компонент, куди входять захист і безпека дитини, врахування її вразливого положення при прийнятті рішень батьками та державними органами щодо дитини. Саме цей компонент найвіддаліше обґрунтовує принцип найкращих інтересів дитини, оскільки саме вразливість є ключовою різницею між дитиною та дорослим, що сприяло використанню поняття «найкращі інтереси». Культурно-оздоровчий компонент включає охорону здоров'я та освіту, де до інтересів дитини також приділена особлива увага.

М. Менджул відзначає позицію Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Так науковець зазначає, що у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 7 листопада 2010 року, вказується, що держави мають гарантувати належне здійснення прав дитини, щоб її найкращі інтереси мали пріоритетну увагу в усьому, що має до них відношення. «Під час оцінки інтересів залучених або постраждалих дітей: 1) їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу; 2) всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне ставлення,

повинні дотримуватись завжди; 3) всі відповідні владні органи повинні прийняти комплексний підхід, щоб належним чином враховувати всі інтереси дитини, включаючи психологічний та фізичний добробут, а також правові, соціальні та економічні інтереси [22, с. 18]» [113, с. 88]. Важливе поняття для розуміння принципу найкращих інтересів дитини – «дружнє правосуддя». Це означає спеціальний характер правосуддя, у якому, в першу чергу, не робиться акцент на каральній функції, а на особистості дитини, збереженню умов для її гідного розвитку. Певною мірою це положення стосується надзвичайного виміру принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, оскільки дитина, як і у випадку надзвичайної ситуації попадає у некомфортні обставини навіть якщо вчинила правопорушення. Примусові заходи щодо дитини не можуть бути однаковими як і у дорослої людини, вони мають бути «найкращими», тобто максимально «дитиноцентрованими», враховуючи її вразливе становище у сфері фізичної, психологічної, моральної цілісності.

Конституція України не містить норм, які би прямо закріплювали принцип найкращих інтересів дитини, однак деякі положення мають до нього певне відношення. О. Губанова узагальнила такі норми: «Права дитини забезпечуються конституційними нормами. Це проголошені принцип рівності всіх людей перед законом і судом та принцип недискримінації. Рівність прав громадян та іноземців, за винятками, що містяться в національному законодавстві, гарантує ст.26 Основного Закону. За допомогою наведених вище норм Конституції унеможлиблюється порушення прав дитини, які, з огляду на незрілість останньої, можуть допускатися батьками» [69, с. 20]. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини деякою мірою виходить своїм змістом за принцип недискримінації за віком, статтю тощо. Найкращі інтереси дитини говорять про те, що загальна рівність з іншими учасниками правовідносин не застосовується, оскільки діти мають перевагу. Це у дечому схоже на концепт «позитивної дискримінації» або «позитивних дій», які передбачають надання окремих переваг певним категоріям населення, які традиційно, історично зазнавали дискримінаційних дій. Однак цей концепт передбачає додаткові переваги, може

мати тимчасовий характер, тоді як «найкращі інтереси дитини» надає окремій категорії населення переваги значної під час вибору варіантів дій щодо них та інших категорій населення. Таким чином навіть серед вразливих категорій населення діти посідають особливе місце. «Вбачається, що конституцієдавець свідомо пов'язує дитину з матір'ю, формуючи конституційно-правову норму, яка би відображала традиційний підхід до сімейних цінностей. Подібний підхід закріплено і у ч.2 ст.25 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої "материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом"...Окрім названих, права дитини охороняються й іншими нормами Основного Закону» [69, с. 20]. У цьому випадку принцип забезпечення найкращих інтересів дитини має деякі доктринальні проблеми. Доволі зрозумілим є його реалізація у відносинах «дитина-дорослий», однак чи застосовується він у відносинах «дитина-дитина», де ключове значення має принцип рівності, тоді як найкращі інтереси дитини це про надання переваг. З одного боку, цілком можливо, що дане питання взагалі не стосується змісту досліджуваного принципу, однак у роботі неодноразово було вказано, що це комплексний системний принцип, а відтак така ситуація потребує свого трактування. Коли мова іде про необхідність врахування найкращих інтересів одразу кількох дітей, то має бути розуміння, що принцип найкращих інтересів дитини має бути узгоджений із принципом рівності незалежно від походження, народження у шлюбі чи поза шлюбом тощо.

О. Губанова вказує щодо доцільності використання схожих термінів. Зокрема, вказується, що в жодному національному законодавстві не здійснюється класифікація інтересів на кращі та гірші, найкращі тощо. «Також, у разі виникнення у дитини одночасно інтересів у культурній та економічній сферах, буде абсурдним стверджувати, що один із цих інтересів буде кращим за інший або найкращим із наведених. Тому, з точки зору дотримання єдності юридичної термінології, задля використання термінології, яка є логічно вивіреною та несуперечною, для дотримання принципу правової визначеності,

вважаємо за доцільне використання словосполучення "найкраще забезпечення інтересів дитини", не погоджуючись із використанням формулювання "найкращі інтереси дитини" у правовій літературі та юридичній практиці. У цьому світлі словосполучення "найкращі інтереси дитини" вбачається не досить вдалим запозиченням з іноземної мови» [69, с. 23]. Варто погодитись із критичними зауваженнями науковця та визнати, що певні суперечності у формулюванні «найкращі інтереси дитини» дійсно мають місце. Справді класифікація на гірші, кращі, найкращі інтереси виглядала б доволі дивно та нелогічно. Однак, з іншого боку, навряд коли з'явилась ця концепція у юридичній літературі та нормативних актах мова йшла про класифікацію законних інтересів за ступенями. У цьому випадку справа у способі вирішення правових ситуацій, коли учасником правовідносин є дитина, інтереси якої можуть у різній мірі забезпечуватись та конфліктувати з інтересами інших учасників. Можливо і саме поняття «найкращий» у цьому випадку не дуже вдале, однак за допомогою нього можна чітко виділити інтереси саме дитини як вразливої категорії. Відтак автор частково права, інтереси не діляться на найкращі та гірші, але з іншого боку діти є особливо вразливою групою і їх інтереси часто перетинаються із сімейними справами, вибором між батьками, взагалі із певним вибором подальших змін у житті. У такому випадку «найкращі інтереси дитини» не є елементом класифікації, а концепцією та принципом, а вже як принцип та концепція «найкращі інтереси дитини» можуть мати різні критерії класифікації, про які було згадано вище. Поняття ж «забезпечення найкращих інтересів дитини» дійсно є більш зрозумілим, однак для кращого теоретичного дослідження повинні мати місце обидва поняття.

М. Менджул наголошує на потребі закріплення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини на конституційному рівні. Вказується, що у Конституції немає принципу найкращих інтересів дитини, при цьому він зберігає своє значення. Звертається увага на рішення Конституційного Суду України у справі «Про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 також зауважує на принцип забезпечення якнайкращих

інтересів дитини. Ураховуючи важливість вказаного принципу, його необхідно закріпити на конституційному рівні» [113, с. 88; 94]. Варто погодитись із автором щодо важливості досліджуваного принципу, однак чи справді є потреба у закріпленні на рівні Конституції. Такий підхід видається дещо дискусійним, оскільки у роботі не раз можна було переконатись, що є доволі багато питань щодо змісту даного принципу, концепції, багато критики щодо правильного вживання терміну. Всі ці обставини не дають змоги повноцінно дотриматись важливого принципу правової визначеності, чого, в першу чергу, вимагають конституційні норми. Відтак цей принцип потребує кращого правового регулювання, однак цілком достатньо було б на рівні закону.

М. Корнієнко вказує на відсутність визначення поняття найкращих інтересів дитини, коментуючи ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»: «Ст. 1 цього Закону вказує, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Отже, у законодавстві лише вказується обов'язок дотримання найкращих інтересів дитини, але нормативної дефініції цього поняття немає» [95, с. 399; 141]. Таке визначення потребує деяких уточнень, а саме не уточнюються суб'єкти дій та рішень, що мало б додати чіткості формулювання, а також не уточнена мета таких дій та рішень. На наш погляд ст. 1 вказаного закону варто уточнити, розділивши два близьких поняття. Найкращі інтереси дитини - це матеріальні та нематеріальні блага, спрямовані на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та/або рішення фізичних, юридичних осіб та суб'єктів владних повноважень, спрямованих на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують

думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

В. Даценко також критично ставиться до наявного у законі визначення забезпечення найкращих інтересів дитини: «Однак таке визначення навряд чи можна визнати таким, що повною мірою забезпечує потреби правників. Воно нагадує скоріше певну абстрактну мету, яку повинні ставити перед собою учасники, залучені до вирішення долі дитини. При цьому оцінку досягнення такої мети в кожній індивідуальній ситуації законодавець передає на власний розсуд таких учасників, поставивши їх у неконкретизовану систему координат: вік, стать, стан здоров'я, життєвий досвід тощо» [72, с. 52]. Дійсно найкращі інтереси дитини часто розуміються законодавцем як «живе право», яке залежно від обставин державний орган, суд мають інтерпретувати. Необхідно визнати, що такий підхід має як позитивні, так і негативні сторони. Складних обставин, коли дитина попадає у ситуації вибору різних варіантів продовження свого життя є доволі багато і детально прописати ці варіації та необхідні рішення доволі складно. Однак у цьому випадку мова йде про різні варіанти «позитивного» розвитку дитини, коли ж наявні обставини конструктивного або деструктивного впливу на розвиток дитини – тут законодавець має бути категоричним та імперативним у своїй позиції. Зрештою так і є, щоправда, не скрізь законодавчі положення містять формулювання «найкращі інтереси дитини», навіть якщо вони їх відстоюють.

Ж. Петрочко, Ж. Датченко вказують на пріоритетність принципу забезпечення найкращих інтересів дитини для державної політики та наголошують, що за міжнародними актами українське законодавство вказує, що основні принципи державної політики щодо підтримки дитини мають бути засновані на забезпеченні найкращих інтересів дитини. «Відтак, можна означити такі основні положення забезпечення найкращих інтересів дитини: 1) збереження цілісності сім'ї та утримання від вилучення дитини з неї; 2) якщо дитина все ж вилучена – забезпечення подальшого догляду/опіки, що сприятиме її гармонійному розвитку» [130, с. 71-72]. Варто відзначити, що це важливий

нормативний припис, що дає розуміння цінності забезпечення найкращих інтересів дитини, розуміння їх первісності. Втім позиції про те, що законодавство має ґрунтуватись на найкращих інтересах дитини замало, оскільки цей принцип розкривається у різних сферах правовідносин: сімейних, адміністративних, процесуальних тощо. Таким чином є суттєвим недоліком відсутність деталізації змісту цього принципу, якщо він має таке суттєве значення для правового регулювання.

Схожу позицію висвітлює М. Менджул, наголошуючи, що в Україні на рівні закону має місце спроба врегулювати визначення принципу найкращих інтересів дитини. Вчена зазначає, що вказаний закон закріплює основні засади державної політики у вказаній сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. «На доповнення положень Сімейного кодексу України Закон України «Про охорону дитинства» встановлює, що тільки в інтересах дитини може прийматися рішення про розлучення дитини з сім'єю (ст. 14), про участь одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини (ч. 3 ст. 15), а також закріплені додаткові інструменти захисту інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (ст. 23-1)» [113, с. 89]. Отже, принцип забезпечення найкращих інтересів дитини перш за все необхідний для врегулювання складних обставин, у які потрапляє дитина у сімейних відносинах, а саме в умовах розлучення батьків. Такі обставини є найпоширенішими, що створюють дискомфорт для дитини та можуть загрожувати її повноцінному фізичному, психологічному, моральному, духовному розвитку, хоча при цьому це не найскладніші умови, що впливають на найкращі інтереси дитини.

О. Ступак наводить вдалий огляд ключових норм Сімейного кодексу України, що стосуються найкращих інтересів дитини, так згідноч. 2 ст. 1 СК України «регулювання сімейних відносин вчиняється з метою забезпечення кожної дитини сімейним доглядом, змогою духовного та фізичного розвитку»... Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини (ч. 3 ст. 5 СК України)...За змістом ст. 150, 155 СК України, під час здійснення своїх прав та виконання обов'язків, батьки мають перш за все дбати про інтереси дитини,

батьківські права не можуть реалізовуватись через суперечність інтересам дитини» [162, с. 160]. Як було відмічено вище, духовний, фізичний, моральний розвиток є ключовою метою забезпечення найкращих інтересів дитини, а сімейне виховання важливою складовою в тому числі освітньої, навчальної складової вказаного принципу; те, що сімейне виховання дитини є пріоритетом держави обґрунтовує зміст поняття «найкращі» інтереси дитини, оскільки з-поміж можливих варіантів життєвого шляху обирається найкращий. Це дає можливість краще усвідомити всю складність та неоднозначність застосування саме категорії «найкращий». Саме сімейне виховання теж має бути «найкращим», тобто його якість має бути спрямована в першу чергу на дитину. Дитина не просто має право на сім'ю, а саме на «якісну сім'ю» для задоволення власних потреб.

О. Простибоженко вказує на важливий аспект правового регулювання найкращих інтересів дитини: «Чинний Сімейний кодекс України в частині восьмій ст. 7 проголошує, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, але в інших нормах ця засада не знаходить свого чіткого відображення у якості головного орієнтиру для прийняття рішень стосовно дитини» [147, с. 135]. Варто погодитись, що нормативне відображення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини має доволі фрагментарний характер. Це обумовлено тим, що вказаний принцип попри суттєве теоретичне підґрунтя та розробку не достатньо формально визначений, оскільки стосується не лише норм сімейного права, а й будь-яких правовідносин, що регулюють відносини, де присутні діти. Саме тому досліджуваний принцип представлений переважно як «живе право», що дозволяє мати правильні орієнтири при прийнятті рішень щодо дитини.

М. Менджул дає комплексний огляд питань, які пов'язані із забезпеченням найкращих інтересів дитини у сімейному праві: «Пункт 8 статті 7 Сімейного кодексу України встановлює, що впорядкування сімейних відносин має відбуватись з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. В інших положеннях СК можна знайти ряд норм, що зобов'язують враховувати інтереси

дитини не лише батьків, але й державні органи опіки і піклування та суд. Так, інтереси дітей повинні враховуватися під час здійснення дружиною, чоловіком права особистої приватної власності, під час укладення, зміни та визнання недійсним шлюбного договору, під час розірвання шлюбу, у випадку зміни прізвища дитини, здійснення батьківських прав, у процесі визначення місця проживання малолітньої дитини. Лише в інтересах дітей: постановляється судом рішення про поновлення батьківських прав; один із батьків чи представники повинні розпоряджатися аліментами; має здійснюватися управління майном дитини; здійснюється усиновлення дитини; приймається судовим органом рішення щодо надання права на шлюб до досягнення відповідного віку, про відмову у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них; постановляється судом рішення, що суперечить позиції дитини» [113, с. 91]. Як бачимо у ст. 7 Сімейного кодексу України використовується формулювання «інтереси дитини». У даному випадку поняття «інтереси» та «найкращі інтереси» є тотожними, ба більше, серед науковців існує позиція щодо використання саме першого варіанту задля запобігання логічної плутанини та множення змістів. Разом з тим, враховуючи що забезпечення найкращих інтересів дитини є частиною державної політики і цей принцип та концепт все ж закріплені законодавчо, то у таких випадках як у ст.7 більш доцільно вживати саме формулювання «найкращі інтереси», у цьому випадку не буде потреби у лишніх конструкціях на зразок «максимально можливих», які охоплюються поняттям «найкращі інтереси дитини» і таким чином норми Сімейного кодексу України будуть краще гармонізовані із рештою законодавства і досліджуваний принцип буде більш впізнаваний і поширений у правозастосуванні. Отже, доцільно уточнити текст п. 8 ст. 7 Сімейного кодексу України у такій редакції: «Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї».

М. Менджул аналізує ще один документ, що стосується забезпечення найкращих інтересів дитини (хоча уже не чинний), а саме Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про

права дитини» на період до 2021 року. Так вчена, аналізуючи документ вказує, що для забезпечення врахування найкращих інтересів та позиції дитини в умовах прийняття рішень, пропонуються наступні заходи: «Покращення механізму врахування думки дитини під час вирішення питань, що стосуються її життя; забезпечення ефективної взаємодії між громадськими організаціями та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підтримка дитячих ініціатив; залучення громадянського суспільства до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням найкращих інтересів дитини» [113, с. 89; 143]. Справді варто погодитись, що перераховані заходи є доволі поверхневими, не чіткими і навряд можуть братись за основу для врегулювання питання щодо реалізації принципу найкращих інтересів дитини в умовах війни. Коли прописується положення щодо вдосконалення механізму врахування думки дитини з питань щодо її життя, то жодним чином не вказується у якому напрямку має бути вдосконалення, наприклад, коригування віку, з якого можна враховувати думку дитини чи переліку основних, питань, які стосуються її життя та щодо яких доречно враховувати думку дитини. Щодо дитячих ініціатив також не зрозуміло про які саме питання іде мова. Відтак такого роду документи мають декларативний характер та не є ефективними, тому їх цінність та необхідність викликає великі сумніви. Однак варто зазначити, що Україна потребує суттєвих законодавчих, інституційних та організаційних ініціатив щодо реалізації принципу найкращих інтересів дитини в надзвичайних умовах, зокрема, в умовах збройного конфлікту.

Н. Устрицька звертає увагу на Наказ «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність», а саме на те, що у Наказі принцип найкращих інтересів дитини розуміється як дії та рішення, що стосуються задоволення індивідуальних потреб дитини. «Згідно її віку, статі, родинної, культурної та етнічної належності, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, які враховують позицію дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може висловити її. Порядок містить 100 по групованих за

певними ознаками стандартів і визначає відповідальних/дотичних суб'єктів. Наприклад, п. 7 ініціювати заміну законного представника неповнолітнього у випадках, коли дії законного представника спрямовані на власні інтереси або ж суперечать інтересам неповнолітнього» [173, с. 646; 140]. Отже, розуміння принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у Наказі корелюється із визначенням у Законі. Зустрічається ще одне поняття, що має безпосереднє відношення до вказаного принципу – «дружнє». Поряд із відомим загальним принципом гуманності виникає потреба у додатковому акценті на вразливості дітей і посилення їх інтересів. Відтак формулювання «дружнього правосуддя» видається доволі вдалим і цілком може за аналогією бути застосованим до всіх випадків, що стосуються можливих негативних наслідків для дітей за різні діяння.

П. Пархоменко аналізує законопроект, що також стосується дружнього правосуддя та наголошує, що важливим кроком з впровадження принципу найкращих інтересів дитини у сферу правосуддя, дружнього до дитини, є його визначення як принципу дружньої до дитини юстиції: «В проєкті закону про правосуддя, дружнє до дитини. Зокрема, у цьому проєкті передбачено, що всі рішення та дії суб'єктів юстиції щодо дітей повинні відповідати інтересам дитини, зокрема сприяти захисту прав, свобод та інтересів і соціальній реабілітації дитини в контакті із законом». Отже, маємо ще формулювання «юстиція, дружня до дитини» [127, с. 62; 145]. Така значна увага з боку законотворців до забезпечення найкращих інтересів дитини у частині здійснення правосуддя є цілком закономірною, оскільки стосується обставин, коли дитина потрапляє у найбільш несприятливі умови, пов'язаними із процесуальними діями. Притягненням до відповідальності, яка не може бути аналогічною, як у дорослих. Справді контакт із законом може бути різний і не завжди дружній, тому актуалізується принцип найкращих інтересів дитини.

Висновки

1. Аналіз міжнародно-правових актів та позицій міжнародних інституцій дозволяє розбити наступні узагальнення щодо принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Принципу найкращих інтересів дитини можна класифікувати за різними вимірами його реалізації. 1. Матеріальний та духовний вимір найкращих інтересів дитини, що передбачають належне матеріальне забезпечення для повноцінного розвитку, а також таку комунікацію з боку будь-якого оточення, що сприяє її духовному добробуту. 2. Фізичний та сімейно-побутовий виміри, що передбачаються належне харчування, належний рівень охорони здоров'я, побутових умов та сімейного догляду. 3. Надзвичайний вимір, що передбачає пріоритетність інтересів дитини у разі настання надзвичайних умов, в тому числі збройного конфлікту. 4. Виховний (освітній) вимір, що передбачає певні вимоги до виховання та навчання дитини, пов'язані із прив'язкою кращих людських цінностей дитині.

Чинники, що впливають на реалізацію найкращих інтересів дитини: якісні сімейні відносини, розлучення/возз'єднання сім'ї, застосування санкцій за правопорушення.

Зміст принципу найкращих інтересів дитини розкривається у трьох положеннях. 1. Перевага інтересів дитини перед інтересами інших. 2. У разі конфлікту різних тлумачень щодо законних інтересів, до уваги беруться інтереси дитини. 3. Превентивне прогнозування адміністративних та судових рішень щодо їх впливу на дітей, щоб запобігти негативним наслідкам. Концепція найкращих інтересів дитини не є конкретною, а швидше орієнтир для приватної та публічної сфери як діяти коли у правовідносинах є діти, вона має характер як м'якого (за наявності варіантів тлумачень вирішення окремих ситуацій – спрямовує до конкретного), так і жорсткого імперативного права (наявність конкретних приписів та вказівок, від яких не можуть відступити батьки, державні органи та суди).

Компоненти, що входять до принципу найкращих інтересів дитини можна групувати наступний чином: 1. Особистісний, куди входять погляди та

індивідуальність дитини, тобто ті інтереси, що первісно закладають у дитині основи автономної особистості. 2. Сімейний компонент включає право на збереження сімейного оточення та піклування. У цій складовій закладаються умови для збереження фізичної, психологічної та моральної цілісності, а також матеріального добробуту дитини, що є метою забезпечення найкращих інтересів. 3. Соціально-безпековий компонент, куди входять захист і безпека дитини, врахування її вразливого положення при прийнятті рішень батьками та державними органами щодо дитини. 4. Культурно-оздоровчий компонент включає охорону здоров'я та освіту, де до інтересів дитини також приділена особлива увага.

Найважливіша складова забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів – це її незалучення до участі у військових діях, заборона вербування для такої участі. Ще одна важлива складова – це фізичне, психологічне та соціальне виведення дитини зі збройного конфлікту. З цією проблемою уже зіткнулась українська держава, що вимагає додаткових законодавчих, інституційних ініціатив, щоб війна якомога менше травмувала дітей.

2. Доволі сумнівною є позиція щодо необхідності закріплення принципу найкращих інтересів дитини на рівні Конституції. Такий підхід видається дещо дискусійним, оскільки у роботі не раз можна було переконатись, що є доволі багато питань щодо змісту даного принципу, концепції, багато критики щодо правильного вживання терміну. Всі ці обставини не дають змоги повноцінно дотриматись важливого принципу правової визначеності, чого в першу чергу вимагають конституційні норми. Відтак цей принцип потребує кращого правового регулювання, однак цілком достатньо було б на рівні закону.

Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» варто уточнити, розділивши два близьких поняття. Найкращі інтереси дитини - це матеріальні та нематеріальні блага, спрямовані на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини - це дії та/або рішення фізичних, юридичних осіб та

суб'єктів владних повноважень, спрямованих на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

«Найкращі інтереси дитини» часто розуміються законодавцем як «живе право», яке залежно від обставин державний орган, суд мають інтерпретувати. Необхідно визнати, що такий підхід має як позитивні, так і негативні сторони. Складних обставин, коли дитина попадає у ситуації вибору різних варіантів продовження свого життя є доволі багато і детально прописати ці варіації і необхідні рішення доволі складно. Однак у цьому випадку мова йде про різні варіанти «позитивного» розвитку дитини, коли ж наявні обставини конструктивного або деструктивного впливу на розвиток дитини – тут законодавець має бути категоричним та імперативним у своїй позиції. Нормативне відображення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини має доволі фрагментарний характер. Це обумовлено, тим що вказаний принцип попри суттєве теоретичне підґрунтя та розробку не достатньо формально визначений, оскільки стосується не лише норм сімейного права, а й будь яких правовідносин, що регулюють відносини, де присутні діти. Саме тому досліджуваний принцип представлений переважно як «живе право», що дозволяє мати правильні орієнтири при прийнятті рішень щодо дитини.

У ст. 7 Сімейного кодексу України використовується формулювання «інтереси дитини». У цьому випадку поняття «інтереси» та «найкращі інтереси» є тотожними, ба більше, серед науковців існує позиція щодо використання саме першого варіанту задля запобігання логічної плутанини та множення змістів. Разом з тим, враховуючи що забезпечення найкращих інтересів дитини є частиною державної політики і цей принцип та концепт все ж закріплений законодавчо, то у таких випадках як у ст.7 більш доцільно вживати саме формулювання «найкращі інтереси», тоді не буде потреби у лишніх конструкціях

на зразок «максимально можливих», які охоплюються поняттям «найкращі інтереси дитини» і таким чином норми Сімейного кодексу України будуть краще гармонізовані із рештою законодавства і досліджуваний принцип буде більш впізнаваний і поширений у правозастосуванні. Отже, доцільно уточнити текст п. 8 ст. 7 Сімейного кодексу України у такій редакції: «Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї».

2.2. Гарантії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану

Гарантії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану є одним із найважливіших елементів забезпечення механізму основоположних прав та свобод дитини. Саме гарантії забезпечення прав і свобод дитини в умовах воєнного стану, поряд з їхнім визнанням, дотриманням є ключовим елементом, який наділяє усі елементи механізму забезпечення прав і свобод реальним змістом. Механізм реалізації прав і свобод дитини в умовах воєнного стану є необхідною передумовою функціонування та ефективного втілення їхніх гарантій, ці категорії перебувають у тісному взаємозв'язку. Здійснюючи аналіз заборук прав і свобод дитини в умовах воєнного стану варто зауважити їхню динамічність як елемента механізму реалізації прав і свобод дитини, а також потребу в подальшому вдосконаленні.

Воєнні дії, розв'язані державою-агресором, спричинили масову загибель та каліцтва дітей, моральні страждання та руйнування в соціальній сфері життя, ускладнення в політичній та економічній системах. Без створення заборук прав, свобод та інтересів дитини неможливий ані їхній захист, ані реальна охорона. Проблематика дотримання заборук потребує оцінки реального стану справ щодо реалізації прав та свобод дитини в період воєнного стану.

Стратегія вдосконалення запоруки та належного забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану вимагає застосування оновленого підходу.

Аналіз гарантій забезпечення прав і свобод дітей як самостійного соціально-правового явища дає підстави стверджувати, що вони становлять динамічний та прогресивний елемент механізму реалізації прав і основоположних свобод дитини, який потребує подальшого вдосконалення як у межах правової науки, так і в практичній площині.

Належна охорона та захист прав дітей є неможливими без їх ефективного гарантування, яке поєднується з дотриманням, повагою та визнанням цих прав. Запоруки основних прав і свобод дитини забезпечує механізм їхнього застосування, саме цей механізм є ключовою умовою ефективного втілення та захисту гарантій прав і свобод дитини. Отже, ці визначення є взаємодіючими і взаємопов'язаними.

Права і свободи дитини належать до фундаментальних цінностей, що гарантують гідність та розвиток кожної дитини. А їхні гарантії формують підґрунтя для соціалізації дитини, даючи змогу вільно обирати життєві цілі. Проблематика гарантування прав дитини за умов воєнного стану є багатоаспектною.

В умовах воєнного стану країна стикається з викликами, найважливішими з яких є забезпечення безпеки для розвитку, здоров'я та життя дитини. За таких обставин постає питання, як забезпечити безпеку найуразливішій категорії суспільства.

Війна, розв'язана росією проти України справила значний вплив на всі сфери суспільного життя. У зазначений період Україна вперше з часу набуття незалежності опинилася в умовах воєнного стану, правовий режим якого був запроваджений на всій території держави та спричинив обмеження прав і свобод людини.

В аспекті забезпечення прав і свобод дитини, слід зауважити, що в умовах воєнного стану змінюються пріоритети, які вимагають адаптації та

напрацювання ефективних механізмів захисту прав дитини. Розробка гарантій забезпечення прав і свобод дитини в умовах воєнного стану є вкрай важливим для забезпечення розвитку майбутніх поколінь та нашої держави.

Права дитини в умовах війни є ключовою цінністю сучасного соціуму. Зважаючи на складні сьогоденні реалії, спричинені збройною агресією, права дитини підлягають винятковій охороні.

Проблеми запорук прав людини перебувають у полі постійної уваги фахівців як у науковій сфері, так і в практичній діяльності. Це здебільшого причиною цього є те, що права і свободи людини стають дійсною суспільною цінністю виключно за умови їхнього повноцінного й безперешкодного втілення в реальні суспільні відносини [90, с. 70].

Загалом термін «гарантія» має французьке походження, де слово «garantie» перекладається як «забезпечення». Гарантія – це явище, яке забезпечує досягнення певного результату (певних можливостей, закріплених у загальних і спеціальних нормативно-правових актах). У тлумачному словнику термін «гарантія» трактується як забезпечення, застава, запевнення тощо.

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття гарантій прав і свобод дитини, працях знаходимо різні його тлумачення.

Аналізуючи наукові підходи, доходимо висновку, що за поруки - це способи, умови і засоби, які забезпечують реальне втілення та комплексний захист прав і свобод людини [137].

Дослідник О. В. Негодченко визначає гарантії основних прав як сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, а також на запобігання та усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення [118, с. 19].

О. Пожар визначає юридичні гарантії як передбачені законодавством засоби, які безпосередньо сприяють реалізації, охороні та захисту прав особи в суспільстві, а в разі їх порушення забезпечуються можливістю застосування державного примусу. [132, с. 13].

О. Губська зазначає, що юридичні гарантії становлять систему нормативних та організаційних засобів, які забезпечують реалізацію прав, свобод і обов'язків особи, а також їх відновлення у разі порушення [70, с. 71].

Гарантії являють собою сукупність передумов, умов, засобів і способів, що забезпечують реалізацію та захист прав і свобод дитини. А термін «забезпечення» означає створення умов для реалізації прав і свобод, їхньої охорони та захисту, що включає також і відновлення порушеного (оскарженого) права [103, с. 11].

Функціонування, охорона і захист заборук основних прав і свобод дитини відбуваються через державну систему органів, які діють в інтересах дитини, що являє собою ефективний механізм захисту. Мельничук О. Ф., Опольська Н. М. зазначають, що саме ефективність функціонування механізму відображає ступінь гарантованості прав та свобод дитини. Функціональне призначення заборук полягає в створенні умов для реалізації, охорони та захисту прав дитини [112, с. 115].

Отже, наведені наукові позиції відрізняються між собою, однак більшість визначень трактують те, що гарантії – це умови та засоби, які охороняються, захищаються та потребують постійного вдосконалення.

У науковій літературі дослідники класифікують заборuki за різними критеріями. Один із прикладів класифікації пропонує виокремлює загальні та спеціальні гарантії. Загальні гарантії включають комплекс об'єктивних і суб'єктивних чинників, які спрямовані на реальне здійснення прав і свобод громадян та забезпечення їх практичної реалізації на усунення можливих причин й перешкод для їхнього неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень. Спеціальні (юридичні гарантії) – це правові засоби та способи за допомогою яких реалізуються, охороняються й захищаються права та свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [126, с. 221].

Основні підстави поділу гарантій прав і свобод дитини визначаються залежно від сфер суспільного життя, що їх характеризують. Вона охоплює

соціально-економічні, духовні, політичні та правові гарантії. Основними гарантіями, що забезпечують права і свободи дитини, є соціально-економічні.

Соціально-економічні гарантії - це умови, що реалізують права й свободи дитини в середовищі, де присутні достатній життєвий рівень, соціальна стабільність суспільства, належна достатня система освітніх закладів, система охорони здоров'я та реалізоване право на захист. Більшість науковців цей вид поділяють на соціальний та економічний, однак ефективність умов забезпечується саме тоді, коли ці поняття взаємодіють. Вищезазначені умови гарантування охоплюють соціально-економічний рівень розвитку держави. Порядок функціонування соціально-економічних гарантій в Україні постійно вдосконалюється з метою забезпечення розвитку культурного та інтелектуального потенціалу. Забезпечення гарантій прямо залежить від бюджетного фінансування, як і в родині, так і закладах освіти, дитячих будинків, тощо.

Духовні гарантії - являють собою систему духовних цінностей суспільства, які безпосередньо впливають на дитину, її права, розвиток, загальне світосприйняття в духовному (ідеологічному), культурному та інтелектуальному аспектах, що залежить від релігійної течії, в якій перебуває дитина.

Соціологічні дослідження показують, що найчастіше діти зазначають порушення права на вільне висловлення власної думки, формування індивідуальних поглядів і переконань, права на відпочинок, доступ до якісної медичної допомоги, захист від втручання в особисте життя, здобуття освіти, розвиток здібностей і талантів, а також права на захист від жорстокого поводження, знущань і принижень тощо [83]. Саме тому необхідне розуміння проблематики суспільства у заporуці духовних цінностей дитини, що зумовлює правильний розвиток особистості.

Політичні гарантії – це сформована стратегія та політика держави, спрямована на дотримання й покращення умов реалізації прав і свобод дитини через державні органи влади та управління. Важливу роль відіграє українське суспільство, яке постійно рухається вперед і в політичному аспекті гарантування

основоположних прав і свобод дитини впроваджує та має певне значення, створює громадські організації. Такими організаціями є: Всеукраїнська громадська організація «Служба захисту дітей», яка була ініціатором проведення інформаційної кампанії «Дитина чекає на Вас. Врятуйте її від сирітської долі»; Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей» (ВФЗПД). Ця організація спільно з Міжнародною організацією «Захист Дітей» (Нідерландів) з 2006 року реалізує проєкт «Створення передумов запровадження системи ювенальної юстиції в Україні: модельні суди і педагогічний аспект»; Всеукраїнська громадська організація «Магнолія» здійснює діяльність, спрямовану на розшук зниклих безвісти дітей, а також батьків дітей, особа яких не встановлена (зокрема безпритульних та підкинутих дітей, що перебувають у медичних закладах). Громадська організація «Комітет сприяння захисту прав дитини» зосереджує свою роботу на розв'язанні проблем, пов'язаних із соціально-психологічними, духовними, медичними та правовими аспектами життя дитини. До її складу входять лікарі, психологи, педагоги та юристи, які безпосередньо взаємодіють із дітьми та їхніми батьками.

Правові (юридичні) гарантії – це реалізація та забезпечення повноважних державних органів, установ у сфері захисту прав дитини, що законодавчо встановлено, а також право на тримання правової допомоги.

До системи юридичних гарантій забезпечення прав і свобод дитини належить Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечує їх захист на території України та в межах її юрисдикції. Функціонування цього правового інституту позитивно впливає на вдосконалення механізму гарантування прав і свобод дитини [14, с. 128].

Важливим складником системи юридичних гарантій є ювенальна юстиція, яка спрямована на захист дітей, що перебувають у конфлікті із законом. Формування спеціалізованої системи правосуддя щодо неповнолітніх передбачене Концепцією реформування кримінальної юстиції України та орієнтоване на застосування особливих процедур, що дають змогу враховувати

права та інтереси дитини. Кримінальні провадження щодо неповнолітніх обвинувачених мають розглядатися колегіально, із залученням народних засідателів або присяжних [112].

Держава повинна сформувати середовище, в якому дитина є захищеною, навіть у період війни. Тому гарантування основоположних прав і свобод дитини, їхній захист та розвиток є надзвичайно важливими. Кожна дитина має право на безпечне життя, і воно має бути забезпечене навіть в умовах воєнного стану

Після повномасштабного вторгнення на територію України та запровадження воєнного стану права та інтереси дитини зазнають постійних посягань.

Наразі існує низка міжнародно-правових актів, які гарантують захист дітей у випадках збройного конфлікту, зокрема: Конвенція ООН про права дитини (1989); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною в 2004 році); Женевські конвенції про захист жертв війни (1949); Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977); Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999); Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002), Резолюції Ради Безпеки ООН, прийняті в період з 1999 по 2009 рр. [90].

Конвенція ООН про права дитини є міжнародно-правовим актом, що встановлює систему правових стандартів, спрямованих на захист дітей і забезпечення належних умов їх виховання та розвитку. Держави, які ратифікували цей документ, зобов'язані готувати періодичні національні доповіді щодо становища дітей у своїх країнах із використанням єдиних індикаторів. Крім того, неурядові організації на національному та регіональному рівнях також подають відповідну інформацію, що дозволяє здійснювати більш об'єктивну оцінку стану реалізації прав дитини в конкретній державі [55].

Наведена таблиця продемонструвала, що в умовах воєнного стану діти позбавлені доступу до основних соціальних і освітніх послуг, а також стають більш вразливими до насильства та інших ризиків. Довоєнний стан зазвичай

передбачає більш сприятливі умови для розвитку та благополуччя дітей в Україні.

Недержавний аналітичний Центр економічної стратегії (ЦЕС) здійснив аналіз даних про українських біженців, що перебувають у відкритому доступі. Серед них чималий відсоток дітей, які змушені були покинути країну за власної безпеки (рис.1).

Рис. 1.

- Серед біженців спостерігається значна частка дітей, яка за різними оцінками становить від 25 до 51 % від загальної кількості.
- Серед дорослого населення переважають жінки, особливо вікової групи 35–64 років.
- Водночас найбільш помітне зростання частки серед дорослих припадає на чоловіків.

Кожній дитині та особі, що евакуювалась за кордон, забезпечуються найкращі гарантії прав та свобод [114].

Забезпечення прав дітей, які знаходяться в уразливому становищі, вимагає невідкладних заходів. Серед таких дітей можна виділити: сиріт, які залишилися без батьківського піклування внаслідок смерті або інших обставини; дітей, що постраждали від воєнних злочинів або були евакуйовані з районів збройних конфліктів; дітей, які загубилися під час бомбардувань чи інших стихійних лих; дітей, яких вивезли на територію країни-агресора без їхньої волі; дітей, які

зникли безвісти. Усі ці діти потребують негайної допомоги та захисту для повернення до нормального життя і забезпечення їхніх прав.

На законодавчому рівні відбулися певні зміни, а саме спрощення системи усиновлення відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 № 905. Загалом усиновлення дитини здійснюється з урахуванням Сімейного Кодексу України, ЗУ «Про охорону дитинства» та Постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 № 866 та Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01.06.2020 № 585.

Проблематика спрощення процедури в умовах війни полягає ще й у тому, що мали місце випадки зловживання такою можливістю; зокрема, неодноразово траплялось, що батько з метою ухилення від мобілізації усиновлював дитину для перетину державного кордону. Тож на шляху посилення гарантування прав і свобод дитини в умовах воєнного стану необхідно враховувати ризики та законодавчо захистити дітей від можливих зловживань [75].

Також доступна можливість, усиновити постраждалих дітей за кордоном, але тільки українцям. Процедуру «першого контакту» між кандидатом в усиновлювачі та дитиною-сиротою може бути організовано в онлайн-форматі, що створює додаткові можливості для усиновлення дітей, яких унаслідок воєнних дій в Україні було евакуйовано за кордон. Як зазначає програмна координаторка проєкту ЮНІСЕФ в Україні «Турботливі родини для 1000 дітей», що реалізується Громадською спілкою «Українська мережа за права дитини» (УМПД), чинним законодавством заборонено усиновлення іноземцями в період воєнного стану, водночас громадяни України зберігають таке право. Це означає, що навіть діти-сироти, евакуйовані за межі держави, можуть бути усиновлені українськими сім'ями, а первинне знайомство між ними допускається у дистанційній формі.

Зазначена процедура була нормативно врегульована Постановою Кабінету Міністрів України № 576. Відповідно до її положень, під час проведення першого контакту поряд із дитиною обов'язково мають бути присутні представники українського консульства або посольства, а також інші уповноважені органи. У разі позитивного результату знайомства потенційним усиновлювачам видаються документи для оформлення тимчасової опіки, що дає змогу їм поїхати до місця перебування дитини. Після підтвердження відповідних документів та повернення до України сім'я має три місяці для подання документів на усиновлення [138].

Проект Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні «Турботливі родини для 1000 дітей» впроваджується Громадською спілкою «Українська мережа за права дитини» та реалізується в межах програми ЮНІСЕФ з розвитку системи кращого догляду за дітьми в Україні «Родина для кожної дитини». Програма передбачає, зокрема, такі напрями: посилення превентивних заходів з метою недопущення потрапляння дітей до інституційних закладів, розширення можливостей альтернативних сімейних форм виховання, а також підтримку сімей, що перебувають у групі ризику [118].

Як уже зазначалося, гарантування прав і свобод дитини тісно пов'язане з механізмом їх забезпечення.

Поняття «механізм захисту прав людини» частково корелює із категорією «механізм правового регулювання». Останній включає такі основні елементи: норми права як офіційно встановлені правила поведінки, що містять її модель; юридичні факти, які слугують підставою для виникнення, зміни або припинення правових норм; правовідносини як конкретизовані моделі поведінки суб'єктів, що формуються на основі норм права та юридичних фактів; акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що проявляються у формах дотримання, виконання та використання права; акти застосування норм права; а також елементи правосвідомості й правової культури [168].

Водночас механізм захисту прав людини, на відміну від механізму правового регулювання, інтегрує зазначені елементи у систему організаційно-

правової діяльності індивідів, юридичних осіб, їх об'єднань, органів державної влади та місцевого самоврядування. Він виходить поза межі суто регулятивної функції права та охоплює також сферу правової охорони і безпосереднього захисту.

Таким чином, у структурі механізму забезпечення прав людини поєднуються: праворегулятивні та правоохоронні механізми; механізми вирішення конфліктів; а також ідентифікаційні, інформаційні, організаційні та акційні складові, які забезпечують процедурно-правову регламентацію поведінки та правове виховання з метою реалізації та захисту законних прав й інтересів осіб. Це проявляється у діяльності громадян, їх участі в громадських об'єднаннях, правозахисних неурядових організаціях, виборах та інших формах впливу на органи державної влади й місцевого самоврядування [56].

В Україні була відсутня повноцінна законодавча та нормативно-правова база щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту.

Позитивним зрушенням щодо гарантування прав і свобод дитини є Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 302, яка стосується створення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Цей штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, створеним для забезпечення координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав дитини в умовах воєнного стану [137].

Окрім цього, Координаційний штаб визначає способи розв'язання проблемних питань у сфері захисту прав дитини в умовах воєнного стану, ухвалює оперативні управлінські рішення щодо забезпечення прав дітей, здійснює моніторинг дотримання соціальних стандартів і прав дітей у державах їх тимчасового перебування та організовує їх повернення в Україну.

До його функцій також належить інформування громадян України та міжнародної спільноти про стан і потреби захисту дітей в умовах воєнного стану [137].

Варто зауважити, що за відносно короткий період діяльності Штабу було здійснено значний обсяг організаційної та практичної роботи. Зокрема, ухвалено узгоджені рішення щодо розподілу завдань між державними органами у сфері захисту прав дитини, організовано евакуацію дітей із небезпечних територій та їх безпечне переміщення до місць тимчасового розміщення, а також скоординовано діяльність обласних військових адміністрацій і органів місцевого самоврядування щодо підготовки таких місць і забезпечення першочергових потреб дітей.

Крім того, налагоджено систему обліку евакуйованих дітей, зокрема шляхом створення Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», що забезпечує централізований облік і захист даних. Також здійснювалися перевірка та опрацювання запрошень від іноземних установ, уповноважених приймати та супроводжувати дітей, забезпечувався моніторинг перетину державного кордону дітьми разом із законними представниками, а також контроль умов їх перебування як в Україні, так і за її межами із залученням дипломатичних та консульських установ.

Додатково було напрацьовано низку рекомендацій і пропозицій, які впроваджуються через ухвалення Кабінетом Міністрів України відповідних нормативно-правових актів, зокрема щодо удосконалення механізмів евакуації дітей [137].

Висновки

Зважаючи на вище зазначене можна дійти висновку, що в умовах воєнного стану гарантування прав, свобод та інтересів дитини потребує суттєвого вдосконалення з врахуванням охорони та захисту дитини від порушення її прав та свобод.

Гарантії здійснення прав і свобод дитини в умовах воєнного стану являють собою систему взаємопов'язаних умов та факторів (обставин, засобів, заходів тощо), що створюються й впроваджуються в суспільне життя державою та надають реальну змогу (можливість) вільно і безперешкодно реалізувати свої права, свободи та інтереси, а також звертатися особисто або через законних

представників до передбачених законодавством засобів захисту й відновлення цих прав, свобод, інтересів у разі їхнього порушення, невизнання, оскарження чи зловживання.

Незважаючи на наявну систему гарантій, що забезпечують права та свободи дитини, діяльність державних органів має бути спрямована на постійне вдосконалення системи державного забезпечення прав та свобод дитини в умовах воєнного стану.

Напрями вдосконалення системи гарантування прав і свобод дитини в умовах воєнного стану:

- вдосконалення механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів дітей з інвалідністю;
- поліпшення системи безпеки, умов проживання дітей і сімей з дітьми;
- зменшення ризиків позбавлення дітей батьківського виховання;
- формування безпечного середовища в освітньому процесі та навчальному просторі;
- забезпечення надання якісної медичної допомоги;
- удосконалення системи забезпечення пріоритетності збереження для дитини виховання у біологічній сім'ї;
- недопущення роз'єднання дитини із батьками через дію воєнного стану.

На законодавчому рівні зміни, що вносяться до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, стосуються надання статусу дітям «дитина війни», порядку надання такого статусу та конкретизується термін «психологічне насильство». Урегульовується порядок усиновлення дітей, постраждалих від воєнних дій та/або втратили батьків, близьких. Проблематика гарантій забезпечення найкращих інтересів дитини полягає у недосконалості владних механізмів реалізації основоположних прав і свобод дитини.

2.3. Співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану

Внаслідок війни, розв'язаної росією проти України, відбулися безпрецедентні зміни в усіх сферах суспільного життя, зокрема у механізмах гарантування та захисту прав дитини. Запровадження воєнного стану, масові переміщення людей, руйнування житла, а також розділення сімей через мобілізацію, полон чи вимушену міграцію призвели до ситуацій, у яких звичні підходи до здійснення батьківських прав і виконання обов'язків потребують перегляду та адаптації. Водночас держава, органи опіки й піклування, а також суди повинні діяти згідно з міжнародними стандартами, які визначають пріоритет найкращих інтересів дитини як головний принцип ухвалення будь-яких рішень, які стосуються дітей. На жаль, Україна залишається одним із лідерів у створенні механізму забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Незважаючи на загальноприйняту згоду стосовно пріоритетності найкращих інтересів дитини, формування умов для їхнього фактичного втілення в період воєнного стану є вкрай непростим завданням.

Батьківські права, закріплені на рівні національного законодавства, часто вступають у протиріччя з невідкладною потребою гарантування безпеки та фізичного захисту дитини. Наприклад, рішення про евакуацію, тимчасове переміщення, зміну місця проживання чи тимчасове влаштування дитини можуть конфліктувати з правом батьків брати участь у вихованні, проживати разом із дитиною та ухвалювати рішення щодо її розвитку. Такі правові колізії потребують детального юридичного аналізу, оцінювання співмірності обмежень батьківських прав, формування вичерпного переліку критеріїв найкращих інтересів дитини та розроблення алгоритмів дій для органів державної влади в умовах підвищеної небезпеки.

Конвенція ООН про права дитини закріплює принцип, що “найкращі інтереси дитини мають бути первинним міркуванням у всіх діях, що стосуються

дитини” (ст. 3). Комітет ООН з прав дитини у Генеральному коментарі №14 деталізує, що це означає процедурні та субстантивні зобов’язання: обов’язок визначати, оцінювати й документувати, яким чином рішення відповідають найкращим інтересам конкретної дитини; враховувати думку дитини; забезпечувати індивідуальний підхід тощо. Ці підходи застосовуються як у мирний, так і в кризовий час. ЄСПЛ послідовно використовує принцип найкращих інтересів у справах щодо сім’ї та дітей (зокрема в контексті повернення дітей, спорів про опіку та висилки). Суд підкреслює, що балансування між правом на повагу до сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ) та іншими інтересами має відбуватися переважно з огляду на інтереси дитини. Практика ЄСПЛ особливо важлива під час конфліктів, оскільки Суд розглядає питання обмежень прав батьків на тлі загальних заходів безпеки держави.

Україна закріпила міжнародні стандарти в національному праві. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року, затверджена розпорядженням КМУ від 14.07.2025 № 708-р, стала ключовим інструментом імплементації міжнародних стандартів у національну систему правосуддя, створивши цілісну інституційну рамку для забезпечення найкращих інтересів дитини [144]. Стратегія спрямована на формування «дружнього до дитини» правосуддя, адаптацію судових і адміністративних процедур до вікових та психологічних потреб дітей, посилення гарантій участі дитини у процесах, мінімізацію вторинної травматизації та впровадження міжвідомчої взаємодії. Особливу увагу приділено захисту дітей, постраждалих від війни, а також удосконаленню механізмів розслідування правопорушень, у яких діти є свідками, жертвами чи учасниками. Вона передбачає модернізацію сімейного, цивільного та процесуального законодавства, посилення ролі соціальних служб, розширення доступу до психологічної, медичної та правової підтримки. У поєднанні з актуальною практикою Верховного Суду документ закріплює обов’язок держави поставити найкращі інтереси дитини в центр судових рішень, зокрема у справах щодо опіки, повернення, визначення місця

проживання та участі одного з батьків у вихованні, тим самим забезпечуючи відповідність української юстиції міжнародним правовим стандартам.

Критерій безпеки дитини визначається як безумовний пріоритет, що має перевагу над іншими батьківськими правами. В умовах воєнного стану ключового значення набуває гарантування фізичної недоторканності, життя, здоров'я та психологічної стійкості дитини. Застосування цього критерію може спричинити тимчасове або часткове обмеження окремих батьківських прав, зокрема:

- права на особистий контакт із дитиною;
- права на спільне проживання з дитиною;
- права на визначення місця проживання сім'ї.

Таким чином, безпека дитини виступає ключовим регуляторним принципом, що визначає межі реалізації батьківських прав у надзвичайних умовах, забезпечуючи пріоритет її фізичного та психологічного благополуччя над формальними юридичними правами батьків.

На думку Гресь Н. М., право на контакт батьків з дитиною охоплює можливість підтримувати регулярне спілкування, особисті зустрічі, спільне проведення часу та отримання інформації про стан здоров'я, навчання й умови життя дитини. Дослідниця наголошує, що таке право є невід'ємною складовою батьківських прав та забезпечує безперервність сімейних зв'язків навіть за умов окремого проживання батьків і дитини [68].

Як зазначає Костюк В. І., право на контакт одного з батьків з дитиною є самостійним суб'єктивним правом, що підлягає судовому захисту. Автор підкреслює, що це право охоплює можливість не лише фактичного контакту, а й звернення до суду з вимогою усунути перешкоди у спілкуванні, встановити порядок зустрічей або забезпечити доступ до інформації про дитину [96, с. 94].

Ступак О. В. вказує, що право батьків на спілкування з дитиною слід розглядати через призму принципу найкращих інтересів дитини, за якого такий контакт виступає засобом підтримання емоційного зв'язку та забезпечення психологічної рівноваги дитини. Науковець підкреслює, що обмеження цього

права є допустимими виключно у випадках, коли спілкування створює ризик для безпеки або добробуту дитини [161, с. 212].

Отже, у воєнних умовах критерій безпеки дитини набуває статусу безумовного пріоритету, який об'єктивно обґрунтовує можливість тимчасового або часткового обмеження окремих батьківських прав. Як впливає з наукових підходів, право батьків на спілкування з дитиною є значущим елементом сімейних правовідносин і виконує функцію підтримання емоційної прив'язаності та психологічної рівноваги дитини. Водночас це право не має абсолютного характеру й може реалізовуватися лише в межах, що не створюють загрози безпеці та добробуту дитини.

В умовах воєнного стану вирішальними чинниками, що окреслюють межі здійснення батьківських прав, зокрема щодо контактів із дитиною, спільного проживання та вибору її місця проживання, виступають загрози життю, здоров'ю та психоемоційному стану дитини. За таких обставин безпека дитини розглядається не лише як окремий критерій, а як базовий регулятивний принцип, що трансформує усталене співвідношення прав батьків і інтересів дитини, забезпечуючи пріоритетність останніх.

Право дитини на проживання разом із батьками є фундаментальним сімейним правом, що реалізується через визначення її місця проживання з урахуванням найкращих інтересів. Мельник О. О. зазначає, що спільне проживання забезпечує найбільш повну реалізацію виховної функції батьків, створює передумови для щоденного догляду, захисту та формування емоційного зв'язку, а тому розглядається як природна складова взаємин між батьками та дитиною [111].

Кучеренко О. зазначає, що право на спільне проживання дитини з одним із батьків є складовою гарантії стабільного сімейного середовища, яке забезпечує дитині фізичний догляд, моральний розвиток і відчуття безпеки. Акцентує, що це право проявляється через юридичне визначення місця проживання дитини, яке встановлює фактичну модель її щоденного життя та безпосередньої участі батьків у вихованні [98, с. 45].

Мінченко А. О. розглядає право на спільне проживання дитини з батьками як юридично забезпечену можливість дитини перебувати у сімейному середовищі, що відповідає її найкращим інтересам та сприяє всебічному розвитку. Автор зазначає, що спільне проживання не зводиться лише до фізичної присутності — воно включає сталі соціальні зв'язки, належні умови життя та можливість реалізації батьками свого обов'язку турботи [116, с. 71].

Отже, право на спільне проживання дитини з батьками виступає фундаментальним елементом сімейних правовідносин, через який забезпечується реалізація виховної, піклувальної та захисної функцій батьків.

Водночас у правовому розумінні це право не є самостійним і реалізується лише через принцип найкращих інтересів дитини, що допускає його зміну або обмеження за наявності реальних ризиків для її безпеки чи добробуту, особливо в умовах воєнного стану. Отже, визначення місця проживання дитини виступає не просто формальним розподілом батьківських прав і обов'язків, а засобом забезпечення стабільного, безпечного та належного сімейного середовища, у якому реалізація батьківських прав підпорядковується пріоритету інтересів дитини.

Ліщинська Ю. Ю. і Гарасимів Т. З. зазначають, право проживання дитини у сім'ї це соціально-правова гарантія безпеки, стабільності та відповідність необхідним умовам. Воно забезпечує можливість змінити місце проживання відповідно до обставин (наприклад, загроза безпеці чи переміщення), зберігаючи при цьому юридичну стабільність та правовий статус дитини [102, с. 65].

Отже, право визначення місця проживання дитини характеризується складною цивільно-правовою природою і є важливим механізмом встановлення її юридичного і фактичного статусу в сімейних правовідносинах. Воно не обмежується лише закріпленням конкретної адреси проживання, а формує модель щоденного життя дитини, визначає коло осіб, які здійснюють її безпосередній догляд, а також впливає на умови реалізації інших її прав і обов'язків.

Водночас реалізація права на вибір місця проживання дитини має динамічний та ситуаційний характер, що зумовлює необхідність урахування змінних соціальних, психологічних і безпекових обставин, особливо в умовах воєнного стану. За таких умов це право трансформується у соціально-правову гарантію безпеки та стабільності, яка допускає зміну місця проживання дитини заради її захисту, не порушуючи при цьому її правової визначеності та принципу найкращих інтересів дитини.

У випадках, коли фактичні обставини створюють підвищений ризик для фізичного або психічного благополуччя дитини, зокрема під час воєнних дій, окупації, загрози життю чи неналежного рівня безпеки житла, критерій безпеки дитини набуває вирішального значення при балансуванні між правами батьків і правом дитини на захист. У таких умовах навіть усталені батьківські права, як-от право на контакт, спільне проживання або визначення місця проживання, можуть підлягати тимчасовому чи остаточному обмеженню, якщо їх реалізація становить небезпеку для благополуччя дитини.

Крім того важливим і концептуально значущим у площині співвідношення гарантування найвищих інтересів дитини і батьківських прав за умов воєнного стану є підхід ЄСПЛ у справах, пов'язаних із небезпеками для дітей, оскільки саме Європейський суд з прав людини послідовно виробляє стандарти оцінювання пріоритетності захисту дитини в обставинах потенційної загрози її життю, здоров'ю або добробуту.

Зокрема у справах *Suur v. Estonia* та *Fröhlich v. Germany* роз'яснено, що під час розгляду спорів, що стосуються опіки, порядку спілкування чи визначення батьківства, першочергове значення надається забезпеченню найкращих інтересів дитини. Такий підхід передбачає можливість обмеження батьківських прав, зокрема права на спілкування або особисті контакти, у випадках, коли їх реалізація не відповідає інтересам і добробуту дитини [43 ;12].

Водночас в ситуаціях наявності реального ризику для фізичного або психологічного благополуччя дитини, з огляду на поведінку батьків, стан сім'ї, умови проживання, загрози для безпеки, правові рішення повинні базуватися на

комплексній оцінці обставин і, за необхідності, передбачати пріоритет її безпеки над правами батьків.

Теоретично, особливо в умовах воєнного чи надзвичайного стану, можна розглядати ситуацію, коли один з батьків проживає на території, що не гарантує безпеки. У такому випадку, з огляду на пріоритет безпеки дитини, може виникнути правове обґрунтування на користь того з батьків, чия життєва ситуація є безпечнішою. Проте така правова конструкція потребує належного судового аналізу обставин, конкретних ризиків, доказів небезпеки, і не може бути автоматично визнана як правило.

У площині захисту прав дитини визначального значення набуває критерій забезпечення мінімальних умов життя, зокрема житла, харчування, медичного обслуговування, доступу до освіти, гігієни та тепла. Це питання особливо загострюється в умовах соціально-економічної кризи або збройного конфлікту, коли можливості батьків гарантувати базовий рівень існування можуть істотно зменшуватися. За таких умов спроможність забезпечити основні потреби дитини має розглядатися як необхідна правова умова реалізації батьківських прав.

Суди та органи опіки повинні здійснювати комплексний, контекстуальний аналіз обставин, зокрема, чи наявне у батьків безпечне житло або реальна перспектива його забезпечення; чи є можливість забезпечити належні умови для харчування, гігієни, тепла, безпечного проживання; чи гарантується доступ дитини до медичної допомоги, соціальних послуг, навчання — навіть у умовах кризи або переміщення; чи існують стабільні засоби існування або держава/соціальні органи здатні надати підтримку.

Якщо під час такого аналізу стане очевидним, що забезпечення базових умов є неможливим або не гарантується, інтереси дитини на недоторканість її фізичного, соціального та психологічного добробуту мають переважати над батьківськими правами на виховання чи проживання.

Водночас, матеріальні труднощі, тимчасові нестабільність або брак ресурсів не мають перетворюватися на автоматичну підставу для позбавлення батьківських прав. Таке рішення повинно базуватися на індивідуальному аналізі

обставин, з урахуванням можливостей батьків, підтримки з боку держави чи соціальних служб, перспектив соціальної адаптації дитини.

У цих умовах роль держави набуває критичного значення, вона має здійснювати позитивні зобов'язання для створення системи соціальної підтримки через житлову політику, соціальні гарантії, доступ до медицини та освіти, допомогу сім'ям, що опинилися у складних обставинах.

Один з основних індикаторів реального забезпечення найкращих інтересів дитини під час воєнного стану це критерій стабільного розвитку. Його сутність полягає у забезпеченні стабільного, прогнозованого та безпечного виховного середовища, що виключає різкі або безсистемні зміни, які можуть негативно вплинути на психоемоційний і когнітивний розвиток дитини.

Т. Хуторянська, досліджуючи міжнародний досвід у сфері запобігання правопорушенням, що порушують нормальний розвиток дитини, підкреслює вирішальне значення стабільного соціального та сімейного оточення для забезпечення гармонійного становлення неповнолітніх. Авторка наголошує, що державна політика та практика правозастосування в європейських державах спрямовані не лише на реагування на вже вчинені порушення прав дитини, а насамперед на запобігання, тобто створення таких умов, за яких дитина зростає у безпечному, передбачуваному та емоційно стабільному середовищі. Дана позиція узгоджується з концепцією найкращих інтересів дитини, за якою стабільність життєвих умов, сталість соціальних зв'язків і захист від конфліктного впливу з боку дорослих визнаються основними чинниками нормального розвитку дитини та повинні враховуватися при створенні правових механізмів її захисту, зокрема у сімейно-правових спорах [177, с. 67].

ЄСПЛ у справі *M.S. v. Ukraine* підкреслив, держава має позитивний обов'язок забезпечити умови, які не створюють додаткової нестабільності для дитини, особливо в умовах небезпеки чи військових ризиків. ЄСПЛ зазначив, що втручання органів влади в сімейне життя має бути спрямоване на мінімізацію потрясінь для дитини та на забезпечення максимальної безперервності її розвитку [29].

Саме тому у воєнний час критерій стабільного розвитку стає ключовим інструментом для визначення того, які дії батьків та держави реально відповідають найкращим інтересам дитини.

У сучасних умовах воєнного стану важливим критерієм виступає доступність батьківського піклування, тобто фактична спроможність забезпечувати безперервне і стабільне виховання.

З урахуванням мобілізації, участі у бойових діях, евакуації, поранення чи тимчасової втрати працездатності одного з батьків дедалі більшого значення набуває не формальне прагнення брати участь у житті дитини, а реальна можливість забезпечувати умови для її фізичного, психологічного і соціального розвитку.

Сучасна наукова доктрина підкреслює, що зміст батьківських прав і обов'язків повинен визначатися на основі реальної поведінки та фактичного виконання відповідних обов'язків, а не лише формальної наявності юридичного статусу.

Грабовська Г. М. зазначає, що в умовах воєнного стану сім'ї стикаються з додатковими перешкодами, які можуть частково або повністю унеможливити належне здійснення батьківських прав, тому оцінювання батьківського піклування має здійснюватися з урахуванням конкретних життєвих обставин, а не ґрунтуватися на формальних припущеннях [66, с.81].

Усатенко Г. В. звертає увагу на те, що доступність піклування є не лише юридичною, але й соціальною категорією. Можливість батьків реалізовувати піклування залежить від їхнього фізичного стану, безпекового середовища, ресурсної спроможності та психологічної доступності для дитини [172].

Цопа В. підкреслив, що в умовах реформування системи опіки та деінституціалізації необхідно встановити чіткі та єдині критерії оцінки доступності батьківського піклування, оскільки сучасна судова практика демонструє істотну варіативність підходів [178, с. 54].

Сімейне законодавство України виходить із презумпції невідчужуваності батьківських прав і обов'язків (ст. 15 СК України) [156]. Проте реалізація цих

прав у воєнний час потребує врахування об'єктивних факторів, які можуть обмежувати участь одного з батьків у житті дитини.

Аналіз актуальної судової практики засвідчує формування двох відмінних підходів Верховного Суду до визначення факту самотійного виховання дитини як юридичної підстави для звільнення або відстрочення від проходження військової служби, що прямо пов'язано з принципом найкращих інтересів дитини та забезпеченням стабільності її виховного середовища в умовах воєнного стану. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 11.09.2024 у справі № 201/5972/22 наголошено, що встановлення такого факту не може здійснюватися в порядку окремого провадження, оскільки характер відповідних правовідносин передбачає наявність потенційного спору між батьками щодо участі у вихованні дитини [134]. Суд зазначив, що процедура окремого провадження не може використовуватися як інструмент формування преюдиційних фактів, які потенційно впливають на вирішення майбутнього спору про право, а встановлення обставин самотійного виховання дитини потребує розгляду в позовному провадженні за обов'язкової участі всіх заінтересованих осіб і органу опіки та піклування. Натомість у постанові від 02.04.2025 у справі № 127/3622/24 Верховний Суд змінив підхід і визнав можливість встановлення факту самотійного виховання дитини в порядку окремого провадження за умови залучення всіх заінтересованих учасників та повного дослідження фактичних обставин життя дитини. Суд обґрунтував це тим, що в умовах воєнного стану та підвищених ризиків для сімейного середовища такий факт має самотійну правову значущість і може бути підставою для реалізації права на звільнення від військової служби [136]. Обидва підходи, попри наявні відмінності, об'єднує спільна вихідна ідея: визначальним у правовій оцінці є не формальний статус другого з батьків, а фактичний обсяг і стабільність здійснюваного щодо дитини батьківського піклування, яке має встановлюватися з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини.

У справі *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* Суд детально розкриває принцип пріоритетності найкращих інтересів дитини при вирішенні спорів, що

стосуються батьківських прав і міжнародного переміщення дитини [34]. ЄСПЛ наголосив, що компетентні органи повинні здійснювати індивідуалізовану, фактологічно обґрунтовану оцінку ситуації дитини, враховуючи її вікові та психологічні потреби, а також реальний ступінь участі кожного з батьків у її вихованні. Суд відкинув підхід, який зводить оцінку до формальних юридичних ярликів, наприклад, лише договірні домовленості або декларації батьків, і натомість вимагав комплексного з'ясування фактичних умов життя дитини з метою захисту її інтересів.

У справі *Zaunegger v. Germany* ЄСПЛ розглядав питання, пов'язані з правами батька, який не був одружений з матір'ю дитини, та процедуральними аспектами встановлення і захисту його сімейного життя [54]. Суд вказав, що держави-учасниці мають забезпечити процедури, які реально дозволяють батькам довести і реалізувати свої змістовні сімейні права (контакти, участь у вихованні), при цьому держава має гарантувати пропорційний та справедливий баланс між правами батьків та інтересами дитини. Важливим висновком для питання доступності піклування є те, що формальна відсутність юридичного статусу не позбавляє судів потреби з'ясувати фактичний вклад особи у виховання дитини; при цьому процедури мають бути такими, щоб фактичні обставини могли бути належним чином встановлені й оцінені.

У рішенні *M.R. and D.R. v. Ukraine* ЄСПЛ розглядав питання, пов'язані з практичною реалізацією батьківських обов'язків та захистом прав дитини в контексті національних рішень щодо опіки [28]. Суд підкреслив, що у спорах між батьками значна вага надається тому, хто фактично здійснює догляд та бере активну участь у повсякденному житті дитини; рішення національних органів має містити вмотивований аналіз цих фактичних обставин та того, як вони співвідносяться з інтересами дитини. З погляду критерію доступності батьківського піклування, позиція суду підтверджує: встановлення правового наслідку, наприклад, щодо права на певні соціальні гарантії або впливу на службові обов'язки, вимагає не декларативних тверджень, а систематичного дослідження фактичного виконання обов'язків щодо дитини.

Отже, інститут самостійного виховання формально закріплено в сімейному законодавстві, однак його практична реалізація в умовах мобілізації нерідко ускладнюється або фактично унеможлиблюється внаслідок правових обмежень, запроваджених режимом воєнного стану.

Сама по собі мобілізація не може вважатися пріоритетнішою за принципи забезпечення найкращих інтересів дитини та право батьків на її виховання.

У зв'язку з цим виникає потреба в додатковому нормативно-правовому врегулюванні, яке б забезпечило узгодження державних обов'язків із гарантуванням прав дитини та ефективною реалізацією батьківських прав у період воєнного стану.

Сучасна доктрина, практика ЄСПЛ та Верховного Суду свідчать про те, що критерій доступності батьківського піклування у воєнний час є ключовим для забезпечення стабільності виховання, а формальна рівність батьківських прав відступає перед реальною спроможністю забезпечити дитині безперервне піклування.

Критерій мінімізації психологічної травми розглядається як пріоритет забезпечення емоційної стабільності дитини над формальним дотриманням рівності батьківських прав.

В умовах збройного конфлікту, вимушеної міграції, руйнування звичних соціальних зв'язків і зростання психоемоційного напруження особливого значення для повноцінного розвитку дитини набувають стабільність емоційних відносин та наявність безпечного виховного середовища.

У своїй сталій практиці Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що під час вирішення спорів, пов'язаних із дітьми, національні органи повинні враховувати не лише обсяг юридичних прав батьків, а й можливі наслідки прийнятих рішень для психоемоційного стану та психологічного благополуччя дитини.

У справі «K.J. v. Poland» (2016) ЄСПЛ критично поставився до занадто формального застосування Гаазької Конвенції без належної індивідуальної оцінки психологічних ризиків для дитини) [26].

Верховний Суд, застосовуючи стандарти ЄСПЛ, у своїй практиці також виходить із того, що при визначенні місця проживання дитини та режиму спілкування пріоритетом мають бути заходи, які мінімізують ризики для емоційного благополуччя дитини, навіть якщо це вимагає відступу від формального «рівного» розподілу батьківських прав - практика щодо застосування моделей почергового або спільного фізичного піклування як засобів збереження стабільності й емоційної прив'язаності.

Тобто, зміна місця проживання дитини, обмеження контактів із одним із батьків або примусове переміщення мають оцінюватися крізь призму їхнього впливу на почуття безпеки, емоційну прив'язаність та адаптаційні можливості дитини, особливо в умовах воєнної нестабільності.

Наукові дослідження підтверджують доцільність такого підходу. Зокрема, А. Г. Єфімова доводить, що в умовах війни ключовим завданням держави та сім'ї є зменшення кумулятивного ефекту травматичних чинників шляхом підтримання стабільних емоційних зв'язків і розвитку резильєнтності, що безпосередньо корелює з необхідністю уникати різких змін у житті дитини [79].

Н. В. Степаненко підкреслює, що здійснення батьківських прав не допускається, якщо воно суперечить психічному благополуччю дитини, а в умовах воєнного стану пріоритет недопущення психологічної шкоди має розглядатися як обов'язкова імперативна вимога [157]. Аналогічної позиції дотримується й І. Є. Борисюк, яка обґрунтовує, що принцип найкращих інтересів дитини в кризових умовах набуває характеру не декларативної норми, а ефективного захисного механізму, спрямованого насамперед на запобігання повторній або вторинній психотравматизації [61, с. 98].

Отже, критерій мінімізації психологічної травматизації дитини в умовах воєнного стану виступає самостійним і визначальним елементом оцінювання співвідношення батьківських прав та інтересів дитини, зумовлюючи пріоритетність збереження її психоемоційної цілісності та стабільності розвитку над формальним балансом правових позицій.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) встановлює чіткі стандарти захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, серед яких особливу увагу приділено охороні прав і інтересів дітей. Як зазначає Рябовол Л., у контексті захисту дітей під час воєнних дій вони належать до найбільш уразливих категорій населення та потребують спеціальних гарантій захисту як від прямих актів насильства, так і від наслідків війни, зокрема примусового переміщення, депортації та роз'єднання з сім'єю, що може кваліфікуватися як воєнні злочини та грубі порушення норм МГП [151, с. 73].

Водночас норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них, закріплюють положення щодо захисту цивільного населення, включно з дітьми, та передбачають заборону примусового переміщення цивільних осіб із районів бойових дій або окупованих територій за відсутності належних безпекових чи гуманітарних підстав [81; 74].

При цьому правовий захист дітей під час збройних конфліктів не обмежується МГП. Він системно інтегрований у систему прав людини, зокрема Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) через статті, що гарантують право на повагу до приватного і сімейного життя, застерігаючи від свавільного втручання у сімейні відносини без надзвичайної необхідності [77].

З огляду на міжнародні стандарти, будь-яке обмеження батьківських прав у період збройного конфлікту має бути обґрунтоване принципом забезпечення найкращих інтересів дитини. Таке обмеження повинно бути необхідним і спрямованим виключно на оперативний та ефективний захист життєво важливих інтересів дитини, а не використовуватися як засіб примусу, прояв свавільного втручання чи інструмент політичного тиску.

Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції забороняє примусове переміщення цивільних осіб, за винятком ситуацій, коли цього вимагають безпекові міркування чи гуманітарні потреби. Цей принцип стосується і дітей: їх

переміщення повинно бути здійснене лише з метою безпеки і повернення до родини за першої можливості [91].

Рябовол Л. також наголошує, що міжнародно-правові акти Ради Європи та положення Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) спрямовані на запобігання дискримінації та насильству щодо дітей, а відповідні документи Ради Європи передбачають додаткові гарантії захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів, зокрема щодо недопущення депортації та примусового переміщення, що набуває особливої актуальності в умовах сучасної повномасштабної війни в Україні [151, с. 73].

Зокрема, положення статті 8 ЄКПЛ щодо права на повагу до приватного і сімейного життя мають застосовуватися з урахуванням спеціальних гарантій, закріплених у Женевських конвенціях, особливо у випадках, коли йдеться про дітей, як найбільш уразливу категорію цивільного населення.

Навіть за умов воєнного стану держава не звільняється від обов'язку довести, що будь-яке втручання у сімейне життя дитини було необхідним, пропорційним та спрямованим виключно на її захист, а не зумовленим міркуваннями адміністративної доцільності чи воєнної зручності.

Ці положення системно узгоджуються з підходами, викладеними у Посібнику із судової практики Європейського суду з прав людини «Права дитини». У Посібнику наголошується, що принцип найкращих інтересів дитини є універсальним критерієм оцінки правомірності будь-яких державних рішень, які впливають на життя дитини, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів [133]. Суд послідовно виходить з того, що розлучення дитини з батьками є допустимим лише у виняткових обставинах, коли існує реальна, доведена і безпосередня загроза її життю або здоров'ю, і за умови, що держава забезпечує ефективні механізми возз'єднання сім'ї.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що втручання держави у сферу сімейного життя повинно відповідати критеріям пропорційності, переслідувати легітимні цілі та узгоджуватися з позитивними зобов'язаннями держави щодо забезпечення прав

дитини відповідно до статті 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного і сімейного життя), а також із загальновизнаним принципом пріоритетності найкращих інтересів дитини.

Особливого значення у контексті застосування норм міжнародного гуманітарного права набуває справа «Ukraine and the Netherlands v. Russia», у якій ЄСПЛ у рішенні від 9 липня 2025 року констатував, що примусове переміщення та депортація цивільного населення, включно з дітьми, з території України є грубим порушенням як норм міжнародного гуманітарного права, так і положень статей 3 та 8 ЄКПЛ [46]. Суд також підкреслив, що систематичне вилучення дітей із сімейного середовища без індивідуальної оцінки їхніх інтересів суперечить базовим стандартам захисту прав дитини, навіть в умовах активних збройних конфліктів.

Аналогічний підхід простежується у справі «Ukrainian Helsinki Human Rights Union on behalf of ten Ukrainian children v. Russia», де ЄСПЛ визнав достатніми попередні докази того, що примусове переміщення українських дітей та перешкоджання їх поверненню до батьків може становити триваюче порушення статті 8 ЄКПЛ [47]. У цій справі Суд наголосив на обов'язку держави не лише утримуватися від незаконних дій, а й вживати активних заходів для відновлення сімейних зв'язків, що повністю кореспондується з принципами МГП.

У справі «M.P. and Others v. Bulgaria» ЄСПЛ, розглядаючи питання втручання у сімейне життя, підтвердив, що навіть тимчасове обмеження контактів між дитиною та батьками повинно супроводжуватися належними процесуальними гарантіями та детальним обґрунтуванням необхідності такого втручання [27]. Хоча справа не стосувалася безпосередньо збройного конфлікту, сформульовані Судом стандарти мають універсальний характер і підлягають застосуванню у воєнний час, коли ризик свавільного втручання з боку держави є особливо високим.

Таким чином, з урахуванням доктринальних підходів і сучасної практики Європейського суду з прав людини, критерій міжнародного гуманітарного права

у справах щодо дітей в умовах воєнного часу передбачає заборону примусового переміщення дітей, за винятком випадків, коли таке переміщення зумовлене безпосередньою загрозою їхній безпеці. Він також покладає на державу обов'язок максимально зберігати сімейні зв'язки, встановлює підвищений стандарт обґрунтування для будь-якого обмеження батьківських прав, а також вимагає застосування критерію нагальної необхідності захисту дитини, а не абстрактних міркувань державної безпеки.

Висновки

Війна та пов'язані з нею надзвичайні обставини істотно трансформують традиційні моделі реалізації сімейних прав і обов'язків, вимагаючи від держави, судів та органів опіки діяти з пріоритетом забезпечення безпеки, стабільності та психологічного благополуччя дітей.

Критерій безпеки дитини виступає абсолютним пріоритетом, який може тимчасово або частково обмежувати батьківські права на спільне проживання, вибір місця проживання чи контакт із дитиною. Його реалізація повинна ґрунтуватися на об'єктивній оцінці загроз для життя, здоров'я та психоемоційного стану дитини, включно з фактичними умовами проживання та поведінкою батьків, а не лише їх формального правового статусу.

Стабільність виховного середовища та доступність батьківського піклування є визначальними критеріями для визначення того, як реалізуються права дитини і батьків у надзвичайних умовах. Судова практика, наукова доктрина та міжнародні стандарти підкреслюють необхідність індивідуального, контекстуального підходу з оцінкою реальної участі батьків у житті дитини, фактичної наявності догляду та збереження безперервності розвитку.

Право дитини на вибір місця проживання має складну цивільно-правову природу та трансформується у соціально-правову гарантію безпеки та стабільності. Його реалізація повинна враховувати динамічні соціальні, психологічні та безпекові обставини, допускаючи зміну місця проживання заради захисту дитини без порушення її правової визначеності.

Мінімізація психологічної травми та забезпечення емоційної стабільності дитини є пріоритетними завданнями при прийнятті рішень щодо опіки, місця проживання та контактів із батьками. Це означає, що формальна рівність батьківських прав у воєнний час відступає перед реальними можливостями батьків забезпечити дитині стабільне, безпечне та передбачуване середовище.

У сучасних умовах воєнного стану система захисту прав дітей в Україні формує гнучку, ситуаційно-орієнтовану модель, де пріоритет надається безпеці та фізичному благополуччю дитини; стабільності та передбачуваності виховного середовища; доступності реального піклування батьків; мінімізації психологічної травми та збереженню емоційних зв'язків.

Такий підхід дозволяє забезпечувати практичну реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, зберігаючи водночас баланс між правами батьків та вимогами воєнного часу, а також імплементує міжнародні стандарти у національну систему правосуддя, формуючи основу для захисту дитини в умовах кризи.

Висновки до другого розділу

1. Аналіз міжнародно-правових актів та позицій міжнародних інституцій дозволяє розбити наступні узагальнення щодо принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Принципу найкращих інтересів дитини можна класифікувати за різними вимірами його реалізації. 1. Матеріально-комунікаційний вимір найкращих інтересів дитини, що передбачає належне матеріальне забезпечення для повноцінного розвитку, а також таку комунікацію з боку будь-якого оточення, що сприяє її духовному добробуту. 2. Фізичний та сімейно-побутовий виміри, що передбачаються належне харчування, належний рівень охорони здоров'я, побутових умов та сімейного догляду. 3. Надзвичайний вимір, що передбачає пріоритетність інтересів дитини у разі настання надзвичайних умов, в тому числі

збройного конфлікту. 4. Виховний (освітній) вимір, що передбачає певні вимоги до виховання та навчання дитини, пов'язані із прив'язкою кращих людських цінностей дитині.

Чинники, що впливають на реалізацію найкращих інтересів дитини: якісні сімейні відносини, розлучення/возз'єднання сім'ї, застосування санкцій за правопорушення.

Зміст принципу найкращих інтересів дитини розкривається у трьох положеннях. 1. Перевага інтересів дитини перед інтересами інших. 2. У разі конфлікту різних тлумачень щодо законних інтересів, до уваги беруться інтереси дитини. 3. Превентивне прогнозування адміністративних та судових рішень щодо їх впливу на дітей, щоб запобігти негативним наслідкам. Концепція найкращих інтересів дитини не є конкретною, а швидше орієнтир для приватної та публічної сфери як діяти коли у правовідносинах присутні діти, вона має характер як м'якого (за наявності варіантів тлумачень вирішення окремих ситуацій – спрямовує до конкретного), так і жорсткого імперативного права (наявність конкретних приписів та вказівок, від яких не можуть відступити батьки, державні органи та суди).

Компоненти, що входять до принципу найкращих інтересів дитини можна групувати наступним чином: 1. Особистісний, куди входять погляди та індивідуальність дитини, тобто ті інтереси, що первісно закладають у дитині основи автономної особистості. 2. Сімейний компонент включає право на збереження сімейного оточення та піклування. У цій складовій закладаються умови для збереження фізичної, психологічної та моральної цілісності, а також матеріального добробуту дитини, що є метою забезпечення найкращих інтересів. 3. Соціально-безпековий компонент, куди входять захист і безпека дитини, врахування її вразливого положення при прийнятті рішень батьками та державними органами щодо дитини. 4. Культурно-оздоровчий компонент включає охорону здоров'я та освіту, де до інтересів дитини також приділена особлива увага.

Найважливіша складова забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів – це її незалучення до участі у військових діях, заборона вербування для такої участі. Ще одна важлива складова – це фізичне, психологічне та соціальне виведення дитини зі збройного конфлікту. З цією проблемою уже зіткнулась українська держава, що вимагає додаткових законодавчих, інституційних ініціатив, щоб війна якомога менше травмувала дітей.

Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» варто уточнити, розділивши два близьких поняття. Найкращі інтереси дитини - це матеріальні та нематеріальні блага, спрямовані на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини - це дії та/або рішення фізичних, юридичних осіб та суб'єктів владних повноважень, спрямованих на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Нормативне відображення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини має доволі фрагментарний характер. Це обумовлено, тим що вказаний принцип попри суттєве теоретичне підґрунтя та розробку не достатньо формально визначений, оскільки стосується не лише норм сімейного права, а й будь яких правовідносин, що регулюють відносини, де присутні діти. Саме тому досліджуваний принцип представлений переважно як «живе право», що дозволяє мати правильні орієнтири при прийнятті рішень щодо дитини.

У ст. 7 Сімейного кодексу України використовується формулювання «інтереси дитини». У цьому випадку поняття «інтереси» та «найкращі інтереси» є тотожними, ба більше, існує позиція щододоцільності використання саме першого варіанту задля запобігання логічної плутанини та множення змістів. Однак, враховуючи, що забезпечення найкращих інтересів дитини є частиною

державної політики і цей принцип та концепт все ж закріплені законодавчо, то у таких випадках як у ст.7 більш доцільно вживати саме формулювання «найкращі інтереси», тоді не буде потреби у лишніх конструкціях на зразок «максимально можливих», які охоплюються поняттям «найкращі інтереси дитини» і таким чином норми Сімейного кодексу України будуть краще гармонізовані із рештою законодавства і досліджуваний принцип буде більш впізнаваний і поширений у правозастосуванні. Отже, доцільно уточнити текст п. 8 ст. 7 Сімейного кодексу України у такій редакції: «Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї».

2. В умовах воєнного стану гарантування прав, свобод та інтересів дитини потребує суттєвого вдосконалення з урахуванням охорони та захисту дитини від порушення її прав та свобод.

Гарантії здійснення прав і свобод дитини в умовах воєнного стану являють собою систему взаємопов'язаних умов та факторів (обставин, засобів, заходів тощо), що створюються й впроваджуються в суспільне життя державою та надають реальну змогу (можливість) вільно і безперешкодно реалізувати свої права, свободи та інтереси, а також звертатися особисто або через законних представників до передбачених законодавством засобів захисту й відновлення цих прав, свобод, інтересів у разі їхнього порушення, невизнання, оскарження чи зловживання.

Незважаючи на наявну систему гарантій, що забезпечують права та свободи дитини, діяльність державних органів має бути спрямована на постійне вдосконалення системи державного забезпечення прав та свобод дитини в умовах воєнного стану.

На законодавчому рівні зміни, що вносяться до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, стосуються надання статусу дітям «дитина війни», порядку надання такого статусу та конкретизується термін «психологічне насильство». Урегулюється порядок усиновлення дітей, постраждалих від воєнних дій та/або втратили

батьків, близьких. Проблематика гарантій забезпечення найкращих інтересів дитини полягає у недосконалості владних механізмів реалізації основоположних прав і свобод дитини.

3. Війна та пов'язані з нею надзвичайні обставини істотно трансформують традиційні моделі реалізації сімейних прав і обов'язків, вимагаючи від держави, судів та органів опіки діяти з пріоритетом забезпечення безпеки, стабільності та психологічного благополуччя дітей.

Критерій безпеки дитини виступає абсолютним пріоритетом, який може тимчасово або частково обмежувати батьківські права на спільне проживання, вибір місця проживання чи контакт із дитиною. Його реалізація повинна ґрунтуватися на об'єктивній оцінці загроз для життя, здоров'я та психоемоційного стану дитини, включно з фактичними умовами проживання та поведінкою батьків, а не лише їх формального правового статусу.

Стабільність виховного середовища та доступність батьківського піклування є визначальними критеріями для визначення того, як реалізуються права дитини і батьків у надзвичайних умовах. Судова практика, наукова доктрина та міжнародні стандарти підкреслюють необхідність індивідуального, контекстуального підходу з оцінкою реальної участі батьків у житті дитини, фактичної наявності догляду та збереження безперервності розвитку.

Право дитини на вибір місця проживання має складну цивільно-правову природу та трансформується у соціально-правову гарантію безпеки та стабільності. Його реалізація повинна враховувати динамічні соціальні, психологічні та безпекові обставини, допускаючи зміну місця проживання заради захисту дитини без порушення її правової визначеності.

Мінімізація психологічної травми та забезпечення емоційної стабільності дитини є пріоритетними завданнями при прийнятті рішень щодо опіки, місця проживання та контактів із батьками. Це означає, що формальна рівність батьківських прав у воєнний час відступає перед реальними можливостями батьків забезпечити дитині стабільне, безпечне та передбачуване середовище.

У сучасних умовах воєнного стану система захисту прав дітей в Україні формує гнучку, ситуаційно-орієнтовану модель, де пріоритет надається безпеці та фізичному благополуччю дитини; стабільності та передбачуваності виховного середовища; доступності реального піклування батьків; мінімізації психологічної травми та збереженню емоційних зв'язків.

Такий підхід дозволяє забезпечувати практичну реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, зберігаючи водночас баланс між правами батьків та вимогами воєнного часу, а також імплементує міжнародні стандарти у національну систему правосуддя, формуючи основу для захисту дитини в умовах кризи.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

3.1 Міжнародний досвід забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройних конфліктів

Забезпечення найкращих інтересів дитини є малодослідженим питанням, однак для України є особливо актуальним у зв'язку із надзвичайною ситуацією, спричиненою збройною агресією з боку РФ. Найкращі інтереси дитини у таких обставинах отримують нові трактування, нові виклики та потреби у вдосконаленні правового регулювання. Відтак постає потреба у дослідженні іноземного та міжнародного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини держав, які переживали збройні конфлікти. Дослідження цього питання є доволі складним, оскільки такого масштабного континентального збройного конфлікту європейський континент ще не бачив, багато ситуацій, у які потрапляють діти відбуваються вперше і не мають аналогів. У такому випадку актуальним є застосування адаптованого методу аналогії права з досвіду інших держав.

На прикладі югославського збройного конфлікту можна відзначити необхідність впровадження скринінгових груп щодо встановлення першочергових потреб постраждалих дітей: «Багато дітей постраждали, але не існувало процедур скринінгу для виявлення тих, хто найбільше потребував допомоги, з тієї простої причини, що було мало відповідних методів скринінгу. Ще більш тривожним було те, що, хоча було багато доброзичливих людей, які добровільно пропонували допомогу, ніхто з них не мав жодних доказів того, що те, що вони пропонували робити, принесе більше користі, ніж шкоди. Простіше кажучи, проекти втручання рідко оцінювалися належним чином. Група вирішила, що існує потреба у розробці простих заходів скринінгу, а також втручань, заснованих на доказах» [53, с. 2]. Отже, скринінг потреб дітей, що найбільше постраждали від збройного конфлікту. Це доволі складне питання,

однак воно безпосередньо стосується найкращих інтересів дитини. Держава повинна мати доволі точні дані про реальну ситуацію щодо потреб дітей, а також щодо того, у який саме спосіб вони постраждали від збройного конфлікту та які від цього наслідки (проблеми з єдністю сім'ї, фізичне чи психологічне здоров'я, зміни місця проживання тощо). Так виникає інституційна потреба у створенні скринінгових груп у кожному регіоні для з'ясування першочергових потреб дітей, що постраждали від військових дій.

Доповідь Генерального секретаря ООН 1996 року на прикладі збройного конфлікту в Югославії та подібних конфліктів загалом продемонструвала ключові питання, що мають значення для забезпечення найкращих інтересів постраждалих дітей: «У доповіді Генерального секретаря ООН 1996 року про вплив збройних конфліктів на дітей («Доповідь Машел») було зроблено чіткий висновок, що психологічне відновлення та соціальна реінтеграція мають бути центральним елементом усіх програм гуманітарної допомоги. У доповіді зазначалося, що програми, спрямовані на полегшення психологічних страждань, повинні враховувати соціальний та культурний контекст життя дітей та їхніх сімей. Такі документи, хоч як би добре їх спочатку сприймали, часто відкладають у довгий ящик. Граса Машел переглянула ситуацію та підготувала оновлений звіт у 2009 році. У проміжний період у 1990-х роках понад 2 мільйони дітей загинули у збройних конфліктах. Двадцять мільйонів дітей на той час були переміщені. З точки зору дитини, не має великого значення, чи вона стала «внутрішньо переміщеною», чи перетнула міжнародний кордон і може претендувати на надання притулку» [48, с. 2; 53]. Отже, психологічне відновлення та соціальна реінтеграція є пріоритетними питаннями, які має вирішувати та врегульовувати держава, адже метою найкращих інтересів дитини є, в тому числі, ментальне здоров'я та благополуччя дитини. У такому випадку встановити принцип, за якого всі рішення щодо дитини мають прийматись на її користь буде недостатньо, адже це вимагає цілком конкретних дій з боку держави у сфері охорони здоров'я та соціальній сфері. Психологічне здоров'я додатково вимагає окремих дій в освітній (шкільній, позашкільній), сімейній

сферах, залучення фахівців до роботи з дітьми. Оскільки це пріоритетні питання, вони мають бути додатково відображені у нормативно-правових актах як складова забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. На боснійському прикладі також варто звернути увагу на ще одне впровадження, а саме те, що до психологічного здоров'я були залучені вчителі, які в свою чергу отримали необхідну підготовку. Відтак видається доречним для України впровадження заходів підготовки педагогів у школах, які можуть отримати відповідне посвідчення та надавати додаткову психологічну допомогу дітям, що постраждали від збройного конфлікту.

Збройний конфлікт у Ємені мав наслідком більш комплексний підхід до забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни та постконфліктному становищі: «У 2017 році в Ємені Центр гуманітарної допомоги та підтримки імені короля Салмана започаткував пілотний проект з метою вивчення можливості реінтеграції дітей, які раніше були залучені до збройного конфлікту або постраждали від нього, шляхом надання їм необхідної підтримки, зокрема безпечного притулку, освіти, а також психосоціальної та медичної допомоги. Підтримка надається дітям віком до 17 років, які висловлюють бажання долучитися до програми реабілітації за наявності задокументованої згоди батьків або опікунів і які брали участь у підготовці до конфлікту або в активних бойових діях, або зазнали фізичних, психосоціальних та сімейних наслідків конфлікту, включаючи відсутність доступу до школи протягом останніх двох років, травмування себе або членів сім'ї» [1, с.32]. Вище мова йшла про індивідуальний, факультативний підхід до психологічної підтримки дітей на рівні вчителів. Наразі ж маємо більш інституційний, комплексний підхід, що передбачає запровадження окремих організацій та програм реабілітації дітей, що постраждали від війни. У такому випадку враховуються як ментальні, так і матеріальні та комунікаційні наслідки збройного конфлікту: психологічні, соціальні, сімейні, освітні, фізичні. Діти, які суттєво постраждали від війни, мають право на суттєву підтримку з боку держави, оскільки найкращі інтереси дитини мають бути враховані, задоволені незалежно від обставин, у яких

опинилась дитина. Враховуючи значний масштаб війни в Україні, заходи щодо забезпечення найкращих інтересів дитини мають бути системними, що передбачає створення та запровадження: 1. Програм підтримки дітей, що найбільше постраждали від військових дій. 2. Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, який має охоплювати всі ключові потреби дитини: сімейні, соціальні, психологічні, фізичні, освітні.

Тут же наводяться конкретні заходи, які мають бути вчинені для оптимального забезпечення найкращих інтересів дитини: «Психосоціальна та медична підтримка: Оцінка психологічного, соціального та медичного стану кожної дитини та виявлення її талантів. Розробка індивідуального плану психологічного, соціального та медичного лікування. Моніторинг стану дитини за допомогою анкет до та після програми для оцінки її ефективності. Проведення щоденних індивідуальних або групових сесій психосоціальної підтримки, адаптованих до потреб кожної дитини. Направлення дітей до відповідних закладів для спеціалізованого лікування та подальшого спостереження. Щоквартальне спостереження за збереженням результатів реінтеграції... Створення кількох громадських комітетів та відбір їх членів на основі конкретних критеріїв і стандартів, а також розробка посібника для громадських комітетів та комітетів із захисту дітей у центрах опіки» [1, с. 33]. Отже, перш за все, для забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану розпочинати потрібно із моніторингу, скринінгу, оцінки впливу надзвичайних обставин на психологічний, фізичний, соціальний, сімейний стан дитини, яка могла постраждати від таких обставин. Наступним кроком є розробка та проведення заходів для реінтеграції дитини (якщо наслідки незначні, то такі заходи можуть проводитись на рівні шкільного сертифікованого педагога або шляхом відвідування Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у якому створені умови для комплексної підтримки та забезпечення найкращих інтересів). Важливим впровадженням є залучення громадянського суспільства до підтримки дітей в умовах воєнного стану, що може бути реалізовано у формі громадських рад або комітетів у складі органів

опіки і піклування та соціальної підтримки. У такому разі максимальна залученість різних суб'єктів до прийняття рішень щодо задоволення потреб дітей в умовах збройного конфлікту може оптимально реалізувати принцип найкращих інтересів дитини.

Зарубіжні дослідники акцентують увагу на тому, що вплив збройних конфліктів є значно глибшим, ніж може здатись на перший погляд і може мати довгострокові наслідки: «Існуюча література щодо впливу збройних конфліктів на людський капітал є досить обширною. Попередні дослідження, такі як робота Бертоні, Ді Майо, Моліні та Ністіко, продемонстрували значні наслідки збройних конфліктів для накопичення людського капіталу. Крім того, вплив насильства в дитинстві пов'язують із негативними наслідками для різних аспектів життя людей, зокрема для психологічного благополуччя, здоров'я та освіти, як зазначають Юргес, Стелла, Халак та Шварц» [13, с. 6; 4; 25]. Це означає, що держава не може ігнорувати проблему забезпечення найкращих інтересів дитини у надзвичайних умовах, оскільки ці обставини мають фундаментальний вплив на майбутнє здоров'я суспільства. Відтак програми відновлення України під час та після завершення війни мають містити обов'язковий пункт щодо реінтеграції дітей, постраждалих від військових дій як запорука майбутнього здоров'я українського народу.

Механізми моніторингу забезпечення прав та найкращих інтересів дітей є одним із пріоритетних завдань для Організації Об'єднаних Націй, однак ці механізми мають свої недоліки, піддаються критиці та потребі у реформуванні: «Механізми виконання та моніторингу системи договорів Організації Об'єднаних Націй потребують реформування. Система періодичної звітності має особливу слабкість, яка полягає у накопиченні звітів. Самі звіти часто не містять достатніх деталей, а ресурсів для забезпечення належного виконання рекомендацій недостатньо. У рамках ООН відповідний комітет системи моніторингу відіграє важливу роль у захисті та просуванні прав дітей. Однак комітет не може гарантувати дотримання; його заключні зауваження відіграють важливу роль у зосередженні уваги держав-учасниць на ключових слабких

місцях їх механізмів імплементації. У цій ситуації слід нагадати, що у Віденській декларації, прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини 1993 року, наголошувалося на нагальній потребі міжнародного співробітництва у сфері прав дитини, зазначаючи: «Права дитини повинні бути пріоритетом у діяльності всієї системи Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини». У 2002 році, в рамках ініціативи «Світ, придатний для дітей», світове співтовариство погодило низку конкретних цілей щодо поліпшення життя дітей. З огляду на все це, я хотів би зазначити, що цілі держав та міжнародного співтовариства не повинні бути лише благородними прагненнями, а мають бути реалістичними та досяжними» [15, с. 68]. Отже, на рівні ООН система формування звітів щодо дотримання прав дитини, особливо в умовах збройного конфлікту, є недосконалою, як правило, не містить достатньо відомостей для повноцінного аналізу ситуацій та виявлення реальних порушень та потреб дітей. Саме тому відповідний моніторинг щодо забезпечення найкращих інтересів дітей, що постраждали від збройного конфлікту має бути налагоджений на національному рівні шляхом створення відповідного Центру або Агентства, які мають системно виявляти першочергові потреби дітей, що постраждали від військових дій у сфері психологічного та фізичного здоров'я, матеріального благополуччя, соціального забезпечення, сімейних відносин, а також реалізовували відповідні заходи для забезпечення найкращих інтересів. На національному рівні такі завдання значно ефективніше вирішувати, оскільки кожен збройний конфлікт має свою специфіку та особливості, зокрема, у певних випадках ключовою є проблема залучення неповнолітніх до війська, в інших – возз'єднання сім'ї, в третіх – надання освітніх послуг тощо.

Л. Рябовол вказує на комплекс заходів та проблем щодо права дітей на освіту у контексті збройного конфлікту у Косово, які виявляло та запропонувало ПАРЄ: «У цьому контексті можемо звернутися до Рекомендації 1459 (2000) «Про план дій в інтересах дітей Косово». Виходячи з того, що в умовах збройних конфліктів діти страждають, у цьому документі ПАРЄ звертається до всіх держав-членів РЄ та інших зацікавлених організацій (ЮНІСЕФ, Міжнародний

Комітет Червоного Хреста, тощо) із закликом здійснювати невідкладні заходи щодо покращення становища дітей. Щодо реалізації права на освіту ПАРЄ рекомендує: прискорити відновлення зруйнованих/ пошкоджених шкільних об'єктів; забезпечити доступ до освіти, навчальних приміщень і місць відпочинку, реалізувати програми продовженого дня, розвивати мережу дошкільних установ; оптимізувати процес набуття дошкільної та початкової освіти; полегшувати доступ до навчання шляхом забезпечення організованої доставки дітей у школи; забезпечувати підготовку вчителів, здатних навчати своїх учнів терпимості щодо інших народів, цінностей мирного часу, демократичним стандартам, забезпечувати школи відповідними навчальними матеріалами» [151, с. 72; 142]. Отже, на прикладі збройного конфлікту у Косово, ключовим питанням забезпечення найкращих інтересів дитини стають освітні потреби. Таке становище стає актуальним для України у контексті відновлення територій, інфраструктура яких зазнала пошкоджень, оскільки основна мета забезпечення найкращих інтересів дитини – це всебічний розвиток особистості, який без сімейного виховання та якісних освітніх послуг і відповідних умов їх надання є неможливим. Відтак постає питання з'ясування наскільки право на освіту повноцінно забезпечується у тому чи іншому регіоні та виявлення необхідних заходів щодо його забезпечення. Таким чином, крім інституційних впроваджень, постає потреба в інфраструктурних змінах, що необхідні для забезпечення найкращих інтересів дитини незалежно від локації, у якій вона перебуває. Звісно це є значно серйозніші виклики і потребують значних фінансових затрат однак вона обов'язково мають бути складовою поствоєнного відновлення України. Вкотре звертається окрема увага на підготовку вчителів до надання освітніх послуг у надзвичайних умовах, що має сприяти як кращій реінтеграції так і необхідному ціннісному становленню дитини.

Окрему увагу в зарубіжних наукових джерелах звертають на питання гендеру у контексті реінтеграції дітей: «Відповідно до міжнародних зобов'язань, закріплених у міжнародному гуманітарному праві та міжнародному праві прав людини, слід забезпечити найкращі інтереси дитини. Слід вживати заходів для

реінтеграції дітей у їхні сім'ї та надання психологічної підтримки, особливо дівчатам, які стали жертвами сексуального насильства» [39, с. 63]. Отже, відновлення сім'ї, психологічна підтримка, особливо жертвам сексуального насильства. Така увага з боку науковців та законодавців виправдана, оскільки найкращі інтереси дитини передбачають першочерговість врахування потреб дитини при прийнятті рішень, а психологічне здоров'я є однією із таких пріоритетних потреб.

К. Чепкова вказує на важливість безперервного навчання для дітей навіть в умовах воєнного стану: «Здобуття повної загальної середньої освіти в Україні є обов'язком згідно з Конституцією України (стаття 53). Згідно з українським законодавством, діти, які проживають в Україні, повинні йти до школи у віці 6 або 7 років. Цей обов'язок не припиняється під час збройного конфлікту. У зв'язку з цим в Україні запроваджено альтернативи денній формі навчання, а саме «змішане навчання» – спосіб організації навчання учнів, який передбачає організацію навчання учнів шляхом поєднання денної та дистанційної форми навчання у певному порядку (тиждень за тижнем, день за днем тощо), що визначається розкладом занять у навчальному закладі» [6, с. 74]. Варто погодитись із автором та додати, що в умовах надзвичайних ситуацій освітній процес отримує посилене завдання щодо психологічної підтримки дітей, особливо тих, що постраждали від бойових дій. Це в свою чергу ставить завдання щодо додаткової кваліфікації психологічних служб та вчителів, щоб освітній процес був максимально адаптованим під актуальні потреби дитини (це може бути частиною інклюзивності). «Вищезазначений алгоритм визначає, що дитину, яку повертають з депортації або примусового переміщення, слід доставити до Центру захисту дітей, де буде проведено процедуру співбесіди та оцінку ситуації та потреб дитини. Виконання цього обов'язку покладається на органи державного управління, які забезпечують пошук та повернення дітей. Другим суб'єктом цього обов'язку є законні представники дитини, які повинні супроводжувати дитину весь час. Третім суб'єктом є сама дитина, оскільки вона є головним учасником такої процедури співбесіди» [6, с. 79]. Черговий раз

переконаємось, що питання скринінгу, моніторингу, оцінки потреб дітей, що постраждали від військових дій є першочерговим завданням та цілком відповідає принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, оскільки перші рішення щодо зміни обставин у житті дитини спрямовані на виявлення її потреб. Це дозволяє системно підійти до питання допомоги, адекватної стану дитини, особливо у такій складній ситуації як повернення з депортації або примусового переміщення (як відомо для України це питання особливо актуальне, тому що були зафіксовані численні випадки примусового переміщення дітей, що має ознаки злочину геноциду).

Збройний конфлікт у Шрі Ланці також мав свої впровадження, пов'язані із реабілітацією дітей: «Офіційно, загалом 594 дитини-солдати (364 чоловіки та 230 жінок) та 11 600 дорослих колишніх комбатантів пройшли програму роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР).⁷ Дітей було відокремлено від дорослих та реабілітовано в захисних центрах розміщення дітей, де вони отримали освіту, професійну підготовку та психосоціальну підтримку з головною метою воз'єднання сімей після завершення програми. Згідно з офіційними заявами, діти-солдати були успішно реабілітовані та повернуті до своїх сімей» [30, с. 1132; 19; 20]. Цей конфлікт зіткнувся перш за все із проблемою дітей-комбатантів, яких потрібно реабілітувати до мирного життя. Україна наразі не має такої проблеми, однак інституційний спосіб вирішення важких наслідків війни для дітей є доволі корисним. Може постати потреба навіть відокремлення дітей від дорослих у спеціалізованих установах з метою можливості нормального воз'єднання їх сімей після успішної реабілітації. «Шрі-Ланка являє собою унікальний тематичний приклад у порівнянні з іншими прикладами РДР, оскільки впровадження РДР залежить від неупередженості міжнародної спільноти, що не могло б реалізуватися в цьому контексті. Однак, як концептуальні, так і політичні уроки можуть бути застосовані до сучасної практики, спираючись на це дослідження. По-перше, це дослідження демонструє важливість теоретизації існування дітей як політично як суб'єктів, так і об'єктів захисту. Це суперечить практиці РДР, орієнтованій на дітей, яка натхненна

поняттями дитинства, що позиціонують дитину як нейтрального суб'єкта, де ініціативи захисту можуть виходити за рамки політики ідентичності» [30, с. 1132]. У даній роботі щодо Шрі Ланки піднімається важливе питання сприйняття дитини в умовах воєнного стану та постконфліктного середовища. 1. Сприйняття дитини через категорію «дитинства», яку тривалий час відстоював принцип найкращих інтересів дитини, а відтак потреби у забезпеченні умов та потреб щасливого дитинства. 2. Актуалізація сприйняття дитини як «маленького дорослого» у надзвичайних умовах, оскільки дитина може переживати обставини, не характерні для типового дитинства (розрив сім'ї, примусове переміщення, психологічні та фізичні травми тощо). Під час воєнного стану обидва варіанти мають право на існування в залежності від виявлених потреб дитини та обставин, які довелось пережити.

Й. Голдхаген та Т. Адамкевіч запропонували деякі положення щодо вдосконалення правового регулювання захисту дітей в умовах збройного конфлікту: «Діти не повинні бути примусово розлучені з сім'ями. Евакуація повинна відповідати міжнародно-правовим нормам, а також забезпечуватися достатнє попередження для запобігання небажаним інцидентам. Діти та батьки повинні мати право шукати притулку всередині країни або за кордоном з правом на повернення. Основні потреби дітей повинні бути задоволені, включаючи забезпечення безпечним житлом, водою, їжею, одягом та медичним обслуговуванням. Безпечні зони в зонах конфлікту повинні бути створені та контрольовані за постійної фізичної присутності незалежних спостерігачів, які звітують перед Радою Безпеки ООН. Протоколи, засновані на доказах, з постійним моніторингом для запобігання шкоди дітям повинні бути впроваджені політичними, військовими та гуманітарними організаціями. Дані про напади, що зачіпають дітей, слід реєструвати та аналізувати для покращення військового захисту та стратегій пом'якшення наслідків. Фінансування для виконання вищезазначеного має бути адекватним та розподілятися державним, громадським та приватним секторами, включаючи військову промисловість та інвесторів, які повинні нести фінансову відповідальність за постконфліктну

реабілітацію дітей» [18]. Перше положення – це принцип єдності сім'ї в умовах евакуації. Важлива позиція, оскільки найкращі інтереси дитини передбачають гідні умови для нормального психологічного, фізичного, духовного розвитку та благополуччя дитини, що без єдності сім'ї є неможливим. Однак у випадку вимушеної втрати сім'ї має передбачатись механізм створення близьких умов для гідного розвитку дитини або через державні інституції або через опіку. Пропозиція стосовно створення безпечних зон на території конфлікту для забезпечення базовими потребами дітей виглядає дещо ідеалістично, оскільки бойові дії рідко носять вибіркового характеру, а тому такі зони навіть за наявності можливостей їх створення будуть під великим ризиком, що демонструє конфлікт в Україні. Вкотре наголошується на важливості моніторингових процедур щодо з'ясування потреб дитини, умов її проживання. В Україні такий моніторинг має бути більш системним та включати не лише спостереження за дітьми, що потрапляють під прямий вплив військових дій, а й тих дітей, що перебувають у відносно безпечних умовах, оскільки їх потреби також можуть бути актуальними. Зокрема це стосується питань єдності сім'ї, коли батько виконує військовий обов'язок, а дитина позбавлена повноцінного сімейного життя. Це доволі складне питання, тому що зачіпає потребу у встановленні ієрархії цінностей: найкращі інтереси дитини чи національна безпека. Попри те, що за змістом ці принципи різного порядку, однак все ж в окремих випадках вони перетинаються і потрібно робити складний вибір. Такий вибір як правило робиться на користь національної безпеки, оскільки під загрозою стає один із ключових суб'єктів, що здатен реалізувати найкращі інтереси дитини. Отже, принцип найкращих інтересів дитини може мати щонайменше два виміри, що впливають на його зміст. 1. Найкращі інтереси дитини в звичайних умовах. 2. Найкращі інтереси дитини у надзвичайних умовах. Другий варіант передбачає не лише надзвичайні заходи забезпечення інтересів дитини, а й обмеження принципу першочерговості прийняття будь-яких рішень на користь дитини у частині, коли це суперечить питанням національної безпеки. Тим не менше, законодавчо мають бути передбачені механізми покращення єдності сім'ї у

вимушених умовах через систему відпусток на випадок важливих подій чи складних життєвих обставин у дитини, забезпечення дистанційного стійкого зв'язку із сім'єю в умовах військової служби.

Ч. Оберг, Дж. Голдхаген, Н. Спенсер виділяють комплекс заходів щодо забезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройного конфлікту та повоєнного відновлення, що може бути корисним для України у окремих аспектах: «Найкращі інтереси дітей повинні бути включені до всіх діалогів та обговорень і зазначені у всіх угодах. Військова політика повинна наголошувати на захисті місць, де живуть і часто бувають діти, таких як будинки, школи, автобуси, ринки, лікарні та клініки, водопровідні свердловини та місця релігійного поклоніння... На національному рівні всі країни з розгорнутими арміями або іншим чином залучені до збройних конфліктів, включаючи продаж зброї, повинні надавати щорічні звіти про жертви серед цивільного населення, які включають кількість дітей, поранених або вбитих внаслідок їхніх дій та/або виготовленої зброї... Незалежний та прозорий міжнародний дослідницький орган у галузі охорони здоров'я повинен фінансувати дослідження щодо догляду за дітьми, пораненими в суворих умовах. Ці дослідження повинні включати епідеміологічні дослідження для вивчення негайних та довгострокових наслідків збройних конфліктів для дітей, у співпраці з місцевими та регіональними академічними установами» [36, с. 7]. За аналогією із вказаною позицією для України варто розглянути пропозицію щодо запровадження цифровізованої звітності щодо постраждалих дітей під час війни, при чому, не лише поранених, а залежно від порушених інтересів: освіта, медицина, сім'я, психологія. Це дасть змогу для розроблення стратегії підтримки, відновлення та оздоровлення дітей в умовах війни та повоєнного становища. Найкращі інтереси дитини в умовах воєнного стану повинні мати як індивідуальний актуальний вимір, так і глобальний, що передбачає формування заходів щодо відновлення дітей та нормального дитинства загалом під час війни та повоєнного становища. Все це має бути складовою загальної державної програми відновлення, оскільки

Україна переживає серйозні демографічні наслідки в умовах збройного конфлікту.

Н. Тавасолі наголошує на важливому освітньому аспекті забезпечення найкращих інтересів дитини в глобальних умовах щодо мирного врегулювання конфліктів: «Збереження роботи шкіл або їхнє відновлення є способом підтримання або повернення нормального життя в громаді та заспокоює дітей та їхніх батьків. Зарахування до школи слугує «барометром» сприйнятої громадою надії на майбутнє. ЮНІСЕФ, УВКБ ООН, ЮНЕСКО, ПРООН, МКЧХ глибоко зацікавлені у розробці та реалізації освітніх проєктів, що підвищують обізнаність щодо прав людини, гуманітарного права, толерантності, мирного врегулювання суперечок та управління конфліктами...Необхідно терміново вжити низку заходів для збереження та захисту права на освіту дітей, які постраждали від війни. Зміст цієї освіти має відповідати різноманітним освітнім потребам у дуже різних соціальних та політичних умовах» [44, с. 304; 41]. Отже, важливим аспектом забезпечення найкращих інтересів дитини у сфері освіти в умовах війни є передбачення різних форм отримання цієї освіти для її безперервності. Також варто звернути увагу, що висуваються окремі вимоги до змісту цієї освіти, а саме наявність освітніх проєктів, що підвищують обізнаність щодо прав людини, гуманітарного права, толерантності, мирного врегулювання суперечок та врегулювання конфліктів. Війна – це мабуть найстрашніше, що може трапитись із дітьми за своїми наслідками, відтак уявлення про можливість запобігання збройним конфліктам, мирного врегулювання суперечок дійсно має реалізовуватись через систему освіти. Тим не менше, ця позиція більше стосується майбутніх поколінь, які можуть бути потенційним агресором, оскільки для реалізації мирних намірів потрібні щонайменше дві сторони.

Науковці з Індонезії наголошують на важливому принципі возз'єднання сім'ї в умовах збройного конфлікту: «Співпраця між державами та міжнародними гуманітарними організаціями має вирішальне значення для розшуку дітей та їх повернення до родин. Це передбачає реєстрацію та документування дітей, розлучених зі своїми родинами з метою полегшення

процесу возз'єднання. Навіть у умовах війни права дітей мають поважатися та захищатися. Наголошується на важливості захисту дітей від усіх форм експлуатації та небезпек, з якими вони можуть зіткнутися під час збройного конфлікту... Хоча не існує окремої статті, яка б конкретно стосувалася дітей, є кілька статей, що підкреслюють важливість захисту дітей як частини загального захисту прав людини. Діти, як вразлива група, потребують особливої уваги та захисту, щоб забезпечити їхнє належне зростання та розвиток. Цей захист включає право на життя, свободу від насильства та експлуатації, а також право на отримання належного догляду та допомоги» [38, с. 8]. Возз'єднання сім'ї є однією із ключових позицій забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, оскільки можуть мати місце цілий ряд причин такого становища, як зовнішніх (бойові дії, примусове переміщення), так і внутрішніх (наприклад, мобілізація одного з членів сім'ї). Складні питання, пов'язані із поверненням примусово переміщених дітей, переговорними процесами щодо повернення військовополонених мають враховувати принцип найкращих інтересів дитини у частині возз'єднання сім'ї, розглядатись як пріоритетний. Безумовно такі пропозиції доволі складні для реалізації, однак навіть у надзвичайних умовах питання найкращих інтересів дитини як загальноправова цінність та стандарт не може ігноруватись законодавцем та бути знятим з порядку денного для реалізації.

М. Нафталін вказує на пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту: «Найкращі інтереси дитини є головним пріоритетом при реалізації заходів ЄС відповідно до Конвенції ООН про права дитини. Усі рішення та дії повинні ставити на перше місце добробут, захист та безпеку дітей. ЄС визнає різні потреби та вразливість і прагне адаптувати свої заходи до унікальної ситуації кожної дитини, надаючи комплексні та стійкі рішення; як зазначено в дослідженні Офісу Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів (SRSG CAAC) щодо «Гендерних аспектів серйозних порушень прав дітей у збройних конфліктах», усі діти потребують захисту, проте їхні потреби та вразливість у

контексті збройного конфлікту можуть відрізнятися залежно від їхнього віку, зрілості, статі, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, інвалідності, належності до меншин, конкретних обставин» [33, с. 8]. Отже, маємо диференціацію потреб дітей залежно від ряду критеріїв: вік, зрілість, стать, гендер. Це черговий раз підкреслює потребу у створенні інституції задля ідентифікації дітей, що постраждали від війни, а також дітей, потреби яких особливо актуалізовані під час воєнного стану, оскільки така робота має бути системною та реалізувати сучасні правові стандарти та цінності у надзвичайних умовах. В обставинах збройного конфлікту діти страждають першочергово, а тому виникають і потреби у першочергових заходах у контексті принципу найкращих інтересів дитини. Вразливість дитини під час воєнного стану є одним з головних викликів для держави задля збереження благополуччя населення у теперішній ситуації та майбутньому.

Наголошується, що забезпечення найкращих інтересів дитини має свої особливостями за стандартами ЄС, яких прагне Україна: «Орієнтованість на дитину та жертву: У центрі уваги – благополуччя та потреби дитини. Це означає активне залучення дітей до визначення їхніх потреб і пріоритетів, коли це можливо, а також забезпечення того, щоб їхній голос було почуто, щоб вони не зазнавали повторної травми, а їхнє благополуччя та безпека були пріоритетом. ЄС надає пріоритет усуненню конкретних негативних наслідків, яких зазнають діти в умовах збройних конфліктів. Потреби та вразливість дітей змінюються з віком. ЄС визнає це та відповідно формує свої заходи. Крім того, дівчата та хлопці часто по-різному переживають конфлікт і мають специфічні вразливості. ЄС враховує ці вікові та гендерні потреби, щоб забезпечити всім дітям належний захист та підтримку. Збройний конфлікт може мати глибокий психологічний вплив на дітей. Підхід ЄС визнає це і спрямований на надання підтримки, яка враховує травматичний досвід, який діти могли пережити, зокрема від сексуального та гендерного насильства, а також їхні потреби у доступі до послуг з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, що сприяють одужанню та відновленню. Відповідальність, доступ до правосуддя та ювенальна юстиція: ЄС

підтримує орієнтовані на дітей моніторинг, розслідування та судове переслідування злочинів і порушень проти дітей. Винуватці повинні нести відповідальність. Розробка систем правосуддя, дружніх до дітей, для всіх дітей, які мають контакт із законом та позбавлені волі, має вирішальне значення» [33, с.9]. Важливий аспект принципу найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану є врахування їх позиції під час виявлення першочергових потреб (якщо це дозволяє вік та рівень розвитку дитини). Під час виявлення потреб дитини обов'язково враховується її вік, оскільки він значною мірою впливає на вразливість та особливість її потреб. Поза всяким сумнівом збройний конфлікт може мати глибокий психологічний вплив на дітей, тому психологічне здоров'я, реабілітація має бути складовою освітніх послуг, які надаються дитині на загальних засадах, а також за потреби можливість відвідування спеціалізованих установ. Ще однією важливою складовою забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту є наявність правосуддя, дружнього до дитини, особливо у випадках обмеження чи позбавлення волі дитини, його процедур та умов, гуманного ставлення.

Виділяються сфери, які потребують особливої уваги з боку держави у зв'язку із забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану: «Підтримка створення захисного та сталого сприятливого середовища для дітей до, під час та після конфлікту вимагає сталого та достатнього фінансування для розширення заходів та підтримки довгострокових програм захисту дітей, включаючи виділення ресурсів на соціальний захист, освіту, житло, психосоціальну підтримку, охорону здоров'я та послуги з захисту, адаптовані до різноманітних потреб дітей... забезпечення безперервності догляду за дітьми на основі цілісного підходу та за участю багатьох зацікавлених сторін, включаючи реінтеграцію, реабілітацію, освітні можливості, зокрема професійне та технічне навчання, послуги із захисту дітей, возз'єднання сімей, де це доречно» [33, с. 9]. Отже, освіта, соціальний захист, психологічна підтримка, житло, охорона здоров'я. Ці аспекти дозволяють у сукупності забезпечити комплексний підхід до забезпечення найкращих інтересів дитини, при цьому варто було б додати

принцип возз'єднання сім'ї. Саме ці питання мають стати ключовими при розробці нормативно-правового регулювання щодо забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. Так можна продемонструвати системну картину визначення потреб дітей, як вразливої категорії населення та розробити комплекс заходів для їх задоволення.

П. Востаніс наголошує на необхідності максимального залучення різних суб'єктів до забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту: «З огляду на масштаби незадоволених потреб та обмеженість ресурсів, модель надання послуг слід розробляти на рівні населення, хоча й із застосуванням багаторівневої системи допомоги. Втручання повинні бути в основному інтегрованими, з широким психосоціальним охопленням, і надаватися в школах, громадських центрах, таборах біженців або притулках. Це вимагає тісної співпраці з гуманітарними та відновлювальними агентствами на місці, причому агентства беруть на себе відповідальність за свою сферу компетенції. Міждисциплінарна робота повинна заохочуватися спільною політикою та донорами через об'єднані бюджети. Місцеві зацікавлені сторони повинні брати активну участь у культурній адаптації та спільному розробленні заходів та послуг, щоб підвищити ймовірність їхнього сприйняття, збереження» [49, с. 3295; 51; 35]. Отже, маємо позицію, згідно якої передбачається максимальна залученість суб'єктів, які спроможні забезпечити задоволення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту: школи, громадські центри, табори біженців. Все залежить від наявних потреб дитини та життєвих обставин, у яких вона опинилась у зв'язку з надзвичайними обставинами. Відтак маємо два ключових висновки щодо концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану: запровадження механізмів, інституцій щодо виявлення потреб дитини та визначення оптимального кола суб'єктів для забезпечення цих потреб.

А. Фройд та Д. Бурлінгтон вказують на надзвичайно важливий принцип возз'єднання сім'ї під час збройного конфлікту, його пріоритетну важливість: «Наступне було процитовано під час семінару, проведеного у Франкфурті в

березні 1984 року Міжнародною соціальною службою: «Війна набуває порівняно невеликого значення для дітей, поки вона лише загрожує їхньому життю, порушує їхній матеріальний комфорт або скорочує їхні харчові пайки. Вона набуває надзвичайного значення в той момент, коли вона руйнує сімейне життя та виринає перші емоційні прив'язаності дитини в межах сімейної групи»... Возз'єднання сім'ї передбачає, що слід докладати всіх можливих зусиль для сприяння возз'єднанню сімей, розлучених в результаті міжнародних збройних конфліктів...Щодо неміжнародних збройних конфліктів, Протокол II, стаття 4,3,b, також вказує, що повинні бути вжиті всі відповідні заходи для сприяння возз'єднанню тимчасово розлучених сімей» [42, с. 143; 11]. Єдність сім'ї, варто визнати, є справді величезним викликом для реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, оскільки може мати масовий характер через примусове переміщення дитини або через процеси мобілізації. У таких випадках вкрай важко гарантувати реалізацію вказаного принципу, тому що обставини, що спричиняють його порушення не залежать суто від ідентифікації потреб дитини та визначення кола суб'єктів задоволення цих потреб. У цьому випадку протиставлені цьому принципу або національні інтереси та безпека або сторона збройного конфлікту, на яку вітчизняне та міжнародне законодавство не має впливу. Однак це не означає, що не має бути пошуку шляхів вирішення цієї проблеми, зокрема, шляхом надання додаткових можливостей зв'язку та відпусток для чоловіків, які мають дітей (залежно від віку, стану здоров'я, потреб).

С. Сінгер вказує на необхідність поглибленої уваги до питання єдності сім'ї у частині, коли діти не мають можливості отримати необхідне піклування з боку батьків чи родичів: «Далі передбачається, що слід вживати заходів для утримання та навчання дітей, які стали сиротами або розлучені з батьками внаслідок війни та про яких не може належним чином піклуватися родич чи друг... «по можливості, особи їхньої національності, мови та релігії». Також, стосовно інтернованих дітей та молоді, ст. 94 вказує, що їм має бути дозволено відвідувати школи або в місці інтернування, або за його межами. Як уже

ззначалося, міжнародне гуманітарне право прагне захищати єдність сім'ї, і при цьому культура та традиції дитини також захищаються. Однак, дитина без батьків може опинитися під загрозою у своєму культурному середовищі. Ця можливість також була передбачена» [42, с. 149]. Отже, принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану стикається із серйозними викликами, оскільки в мирний час питання прийняття рішень щодо дитини стосуються батьків, державних органів, тобто обставин, коли сім'я наявна, а в умовах збройного конфлікту рушаються самі засадничі підвалини найкращий інтересів дитини, ми повертаємось до проблем ХІХ ст., коли актуальним для інтересів дитини був пошук та сама наявність сім'ї або суб'єктів, що її замінять. Черговий раз постає питання, у яких межах має держава втручатись у життя дитини, інтернувати її чи ні, коли через війну сім'ї було позбавлено повністю або частково. Принцип найкращих інтересів дитини у надзвичайних умовах відрізняється від аналогічного принципу у мирний час, коли застосовують усі надбання сучасних правових та інституційних стандартів життя. В надзвичайних умовах ми можемо знову повернутись до розгляду дитини як «маленького дорослого», як «дитини без дитинства», яка потребує задоволення найбільш базових потреб.

Д. Робінсон наголошує на тому, що важливі заходи щодо покращення життя дітей в умовах збройного конфлікту мають відбуватись з урахуванням найкращих інтересів дитини, особливо це стосується питань репатріації та возз'єднання сім'ї. «Добровільну репатріацію для сприяння поверненню дітей необхідно розглядати на тлі розгляду питання про те, чи забезпечить таке повернення подальший догляд та благополуччя дитини. Доречні питання у цьому відношенні можуть включати чи буде повернення в найкращих інтересах дитини, чи інші рішення можуть бути більш доцільними. Наприклад, може здатися, що повернення дитини може привести до возз'єднання сім'ї, але що громада, в якій має відбутися возз'єднання, нестабільна» [40, с. 82]. Усі заходи, що передбачаються щодо захисту прав та інтересів дитини, задоволення її потреб в умовах воєнного стану мають проходити свого роду «експертизу» на

допустимість принципом найкращих інтересів дитини. Такі процеси як репатріація, возз'єднання сім'ї, інтернування та інші, які покликані покращити життя дітей не завжди відповідають принципу найкращих інтересів дитини. Репатріація у власну, але не благополучну сім'ю, що значно погіршить умови проживання дитини не буде відповідати найкращим інтересам дитини. Таким чином принцип найкращих інтересів дитини відіграє ключову роль під час реалізації тих чи інших рішень стосовно дітей, що опинились у складних умовах, у важкому становищі, є вразливими.

Група зарубіжних науковців дослідила особливості забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту на прикладі Косово: «Психологічний вплив збройних конфліктів на дітей був ретельно вивчений. Дослідження війни в Косово не лише досліджували травматичні наслідки та їх вплив на психічне здоров'я дітей, але й вивчали вплив на сімейні мережі та системи догляду на рівні громади. Результати дослідження показали, що ці порушення особливо ускладнили постконфліктне відновлення для дітей. Школи були визначені як ключові місця не лише для формальної освіти, але й як середовища емоційної підтримки, що допомагають відновити відчуття нормальності та забезпечують доступні психосоціальні ресурси» [21, с. 6; 10; 9; 8; 50]. Приклад Косово демонструє підхід щодо забезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, у якому школа є основним хабом реабілітації, психологічної підтримки, виявлення та задоволення багатьох потреб дитини. Школа як освітнє середовище, що комунікує із дитиною та її батьками дозволяє зібрати більш повну інформацію щодо сімейного середовища, у якому перебуває дитина, наскільки воно влаштоване у її найкращих інтересах.

А. Асокан описує важливість консультативної участі дитини у прийнятті рішень щодо неї, в тому числі у контексті задоволення найкращих потреб в умовах надзвичайних ситуацій: «Це процес, у якому дорослі шукають думки дітей, щоб розширити знання та зрозуміти їхнє життя, досвід, потреби та проблеми. Така форма участі не ставить дітей у сферу прийняття рішень, а натомість визнає, що діти мають досвід та погляди, які повинні враховуватися

дорослими під час прийняття рішень. Консультативні процеси можуть бути використані для з'ясування думок дітей різного віку, включаючи дуже маленьких дітей. Консультативна участь може здійснюватися через консультативні процеси через шкільну систему, фокус-групові дискусії, національно організовані заходи, зустрічі та конференції. Консультативна участь може здійснюватися під час мирних переговорів та припинення бойових дій, щоб краще зрозуміти потреби, проблеми та проблеми дітей у збройному конфлікті» [2]. Отже, консультативна участь як елемент кращого виявлення потреб дитини, що передбачає врахування думки дітей різного віку в процесі забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни. У цьому випадку така процедура застосовується для дітей різного віку, що дає можливість краще пізнати які саме рішення є найкращими інтересами дитини. Звісно така думка не є кінцевим орієнтиром для прийняття рішень, але дозволяє системно підійти до питання досвіду та поглядів дітей, що можуть бути корисними для ідентифікації потреб в умовах воєнного стану. Звісно діти в силу власної вразливості не можуть приймати рішення, однак можуть на них впливати.

К. Бел та Д. Абрахамс наголошують на відповідності принципу найкращих інтересів дитини встановлення мінімального віку для комбатантів у 18 років: «Зрозуміло, що встановлення вісімнадцяти років як абсолютного мінімального віку для участі у бойових діях відповідатиме найкращим інтересам дитини. Психологічні та фізичні наслідки, спричинені участю у збройному конфлікті, будуть значно обмежені. Це, безумовно, та позиція, до якої повинні прагнути всі країни – світ, де захищені основні права дитини... Пропозиції вважати вісімнадцять років абсолютним мінімальним віком для участі та вербування у збройний конфлікт, здається, найефективніше відповідають найкращим інтересам дитини, а запровадження міжнародних санкцій проти країн, які порушують цю норму, здається, є адекватним способом забезпечення дотримання відповідних законів. Граса Машел цитується так: «Війна порушує кожне право дитини – право на життя, право бути з родиною, отримувати виховання та повагу», і у світлі цього є надія, що як міжнародна спільнота ми

визнаємо, що проблема існує, а потім енергійно боротимемося за її вирішення» [3, с. 189-190]. Варто наголосити, що в Україні 18 років не вважається тим порогом для залучення дитини до бойових дій, натомість маємо загальний вік у 25 років. Після 18 років дитина стає дорослою і в такому випадку можливо не варто вести мову про найкращі інтереси дитини, однак надзвичайні обставини вимагають незвичайних підходів до убезпечення дітей від участі в бойових діях, тому що психологічні та фізичні наслідки від залучення молодих людей до бойових дій дуже значні. Такий підхід в Україні дає змогу запобігти масовій міграції дітей до 18 років, оскільки така проблема для воюючої держави також є актуальною. Варто погодитись із позицією, що війна порушує кожне право дитини: на життя, єдність сім'ї, виховання тощо. Відтак убезпечення найкращих інтересів дитини це величезний виклик для держави, оскільки вони не можуть бути убезпечення так, як у мирний час.

Варто звернути увагу на рекомендації Організації Об'єднаних Націй для України щодо убезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройної агресії рф: «Вживати всіх можливих заходів для захисту та догляду за дітьми, у тому числі дітьми з інвалідністю, які постраждали від збройного конфлікту, сприяючи їхньому фізичному та психологічному відновленню та соціальній реінтеграції; Посилити доступ дітей до психологічної та психіатричної допомоги, зокрема шляхом підготовки фахівців з психічного здоров'я до надання допомоги з урахуванням особливостей дітей. Запровадити спрощену адміністративну процедуру видачі українських свідоцтв про народження дітям, народженим на окупованій території. Розробити комплексну стратегію для убезпечення підтримки всіх дітей, які прибувають з окупованих територій або з російської федерації, яка включатиме існуючі механізми підтримки дітей, які були примусово переміщені або депортовані, зокрема шляхом надання соціальної допомоги, мовних курсів, освітньої підтримки, у тому числі для молоді, яка прагне отримати доступ до вищої освіти та послуг з психічного здоров'я...З огляду на те, що найкращі інтереси дитини є головним пріоритетом, урядові рішення чи політика, що впливають на освіту, повинні сприяти когнітивному,

емоційному та фізичному розвитку дитини, тим самим закладаючи основу для її благополуччя та майбутнього. Будь-яка пропаганда війни заборонена» [45, с. 23-24]. Отже, доволі значна увага у рекомендаціях ООН приділяється дітям, що прибувають з окупованих територій, пропонується запровадити комплексну стратегію підтримки таких дітей. У даному випадку більш доречним була б необхідність розробки стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії РФ та постконфліктного відновлення. Така стратегія покликана обґрунтувати пріоритетність питання найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного становища, закріпити обов'язковість цього питання під час розроблення та впровадження будь-якої діяльності щодо відновлення України після завершення збройного конфлікту, визначити категорії дітей, потреби яких мають бути першочерговими, види таких потреб, способи їх виявлення, суб'єктів, які мають забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах збройної агресії, джерела фінансування цих заходів. У цьому випадку забезпечення найкращих інтересів та прав дитини не є тотожними поняттями, оскільки мова іде про різні варіанти прийняття рішень щодо фізичного, психологічного здоров'я дитини, матеріального благополуччя, сімейного стану. Різні варіації таких рішень передбачають забезпечення та захист прав, однак не всі вони відповідають найкращим інтересам дитини.

I. Абдалнабу наводить огляд законодавства арабських країн щодо забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту: «Інтереси дитини враховуються відповідними органами, і їй надається перевага перед іншими щодо надання послуг з розміщення, допомоги та психологічної, соціальної, медичної та безпекової підтримки або війни чи подібних ситуацій. Що стосується захисту дитини в умовах збройних конфліктів, то у статті 8 Саудівського закону про захист дитини зазначено: «...забезпечення безпечного середовища, далекого від збройних конфліктів, забезпечення поваги до його прав у надзвичайних ситуаціях, під час катастроф, воєн та збройних конфліктів...Що стосується захисту дітей у випадках воєн та катастроф, то закон ОАЕ про захист дітей не оминув цього питання, підкресливши у статті 4, що захист та

благополуччя дитини є пріоритетом у всіх рішеннях та заходах, які вживає держава з цього приводу... компетентні органи та зацікавлені сторони повинні працювати над досягненням цієї мети, вживаючи заходів, що гарантують надання дитині пріоритету в захисті, догляді, наданні допомоги та наставництві у надзвичайних ситуаціях, під час катастроф та збройних конфліктів, або у разі загрози злочину, який може бути скоєний проти неї...кувейтський законодавець у статті (1/2) Закону про дитину наголосив, що держава має пріоритет у забезпеченні збереження життя дитини та її виховання таким чином, щоб поважати та гарантувати її право на безпечне та спокійне життя, яке не впливає на її фізичний та психічний розвиток, у випадках надзвичайних ситуацій, катастроф та воєн. У п'ятому абзаці статті 1 зазначено: «Держава гарантує пріоритет збереження життя дитини та її виховання в безпечних умовах, що забезпечують повагу до її прав у надзвичайних ситуаціях, під час катастроф та воєн» [7, с. 171-174]. Отже, перша важлива позиція – це перевага у прийнятті рішень щодо дітей перед іншими учасниками правовідносин, пов'язана із вразливістю цієї категорії населення. Законодавець Саудівської Аравії уточнює, що прийняття першочергових рішень щодо дітей стосується психологічної, соціальної, медичної, безпекової підтримки. У Законі України «Про охорону дитинства» має бути передбачений розділ, що регулює захист дітей під час надзвичайних ситуацій, в тому числі, забезпечення найкращих інтересів дитини, починаючи від загальних положень до конкретних механізмів. Важливим положенням для вітчизняного законодавства має бути норма щодо забезпечення безпечного середовища для дітей в умовах збройних конфліктів, оскільки саме перебування дитини в районі бойових дій порушує всі можливі права та інтереси. Закон обов'язково має містити таку норму, а підзаконні акти шляхи її реалізації. Благополуччя, психологічне та фізичне здоров'я дитини є пріоритетом у всіх рішеннях та заходах, які вживає держава в умовах надзвичайних ситуацій, в тому числі воєнного стану. Такий припис має стати основою законодавчого врегулювання забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. Така норма має відсилати до суб'єктів, що уповноважені реалізовувати

такі рішення, заходи щодо дітей, щоб мати конкретний механізм реалізації. Принцип найкращих інтересів дитини в умовах війни має на меті забезпечення спокійного та безпечного життя дитини, що не має негативно впливати на її психічний, фізичний, духовний, моральний стан. Отже, процес врегулювання охорони дитинства в умовах надзвичайних ситуацій обов'язково має містити норми щодо забезпечення найкращих інтересів дитини, тобто пріоритетності прийняття рішень на користь дитини в умовах воєнного стану, суб'єктів та механізмів їх реалізації.

Висновки

Отже, дослідження зарубіжного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту дозволяє зробити наступні висновки:

1. Принцип найкращих інтересів дитини може мати щонайменше два виміри, що впливають на його зміст. 1. Найкращі інтереси дитини в звичайних умовах. 2. Найкращі інтереси дитини у надзвичайних умовах. Другий варіант передбачає не лише надзвичайні заходи забезпечення інтересів дитини, а й обмеження принципу першочерговості прийняття будь-яких рішень на користь дитини у частині, коли це суперечить питанням національної безпеки. Відтак, маємо два ключових висновки щодо концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану: запровадження механізмів, інституцій щодо виявлення потреб дитини та визначення оптимального кола суб'єктів для забезпечення цих потреб.

2. Для забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану розпочинати варто із моніторингу, скринінгу, оцінки впливу надзвичайних обставин на психологічний, фізичний, соціальний, сімейний стан дитини, яка могла постраждати від таких обставин. Наступним кроком є розробка та проведення заходів для реінтеграції дитини (якщо наслідки незначні, то такі заходи можуть проводитись на рівні шкільного сертифікованого педагога або шляхом відвідування Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у якому створені умови для комплексної підтримки та забезпечення найкращих інтересів). Важливим впровадженням є залучення

громадянського суспільства до підтримки дітей в умовах воєнного стану, що може бути реалізовано у формі громадських рад або комітетів у складі органів опіки і піклування та соціальної підтримки. У такому разі максимальна залученість різних суб'єктів до прийняття рішень щодо задоволення потреб дітей в умовах збройного конфлікту може оптимально реалізувати принцип найкращих інтересів дитини.

3. Психологічне відновлення та соціальна реінтеграція є пріоритетними питаннями, які має вирішувати та врегульовувати держава, адже метою найкращих інтересів дитини є в тому числі ментальне здоров'я та благополуччя. Психологічне здоров'я додатково вимагає окремих дій в освітній (шкільній, позашкільній), сімейній сферах, залучення фахівців до роботи з дітьми. Оскільки це пріоритетні питання, вони мають бути додаткового відображені у нормативно-правових актах як складова забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. На боснійському прикладі варто звернути увагу на те, що до психологічного здоров'я були залучені вчителі, які в свою чергу отримали необхідну підготовку. Відтак видається доречним для України впровадження заходів підготовки педагогів у школах, які можуть отримати відповідне посвідчення та надавати додаткову психологічну допомогу дітям, що постраждали від збройного конфлікту.

4. Приклад Косово демонструє підхід щодо забезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, у якому школа є основним хабом реабілітації, психологічної підтримки, виявлення та задоволення багатьох потреб дитини. Школа як освітнє середовище, що комунікує із дитиною та її батьками дозволяє зібрати більш повну інформацію щодо сімейного середовища, у якому перебуває дитина, наскільки воно влаштоване у її найкращих інтересах.

5. На основі дослідження збройного конфлікту у Шрі Ланці актуалізується важливе питання сприйняття дитини в умовах воєнного стану та постконфліктного середовища. 1. Сприйняття дитини через категорію «дитинства», яку тривалий час відстоював принцип найкращих інтересів дитини, а відтак потреби у забезпеченні умов та потреб щасливого дитинства. 2.

Актуалізація сприйняття дитини як «маленького дорослого» у надзвичайних умовах, оскільки дитина може переживати обставини, не характерні для типового дитинства (розрив сім'ї, примусове переміщення, психологічні та фізичні травми тощо). Під час воєнного стану обидва варіанти мають право на існування в залежності від виявлених потреб дитини та обставин, які довелося пережити.

6. Возз'єднання сім'ї є однією із ключових позицій забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, оскільки можуть мати місце цілий ряд причин такого становища, як зовнішніх (бойові дії, примусове переміщення), так і внутрішніх (наприклад, мобілізація одного з членів сім'ї). Складні питання, пов'язані із поверненням примусово переміщених дітей, переговорними процесами щодо повернення військовополонених мають враховувати принцип найкращих інтересів дитини у частині возз'єднання сім'ї, розглядатись як пріоритетний. Безумовно такі пропозиції доволі складні для реалізації, однак навіть у надзвичайних умовах питання найкращих інтересів дитини як загальноправова цінність та стандарт не може ігноруватись законодавцем та бути знятим з порядку денного для реалізації.

3.2. Нормативні та інституційні вдосконалення забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення

Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення має свої особливості, про що частково уже велась мова у попередніх підрозділах. Надзвичайні умови дещо змінюють принцип пріоритетності найкращих інтересів дитини на користь національної безпеки, змінюються і потреби деяких категорій дітей, що постраждали від військових дій, змінюються особливості сімейного життя у зв'язку з вимушеним переміщенням, насильницьким переміщенням чи іншими обставинами, пов'язаними зі збройним конфліктом. Це все потребує додаткових інституційних

та нормативних дій з боку держави. Цей підрозділ буде присвячений дослідженню можливих та необхідних нормативних, інституційних та інших рішень, що покликані забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах воєнного стану в поствоєнного відновлення.

О. Мельник наголошує на актуальності питання щодо захисту дітей в умовах збройного конфлікту, а саме, на ролі міжнародних організацій та партнерів, що дають гуманітарну підтримку і допомогу. Вчений наголошує, що основні зусилля йдуть на сприяння фізичної та психологічної безпеки дитини, доступу до навчання та медицини та адаптацію дітей, що постраждали. «Система захисту прав дітей в умовах війни потребує подальшого вдосконалення та адаптації до викликів часу. Необхідно розробити ефективні механізми моніторингу та реагування на порушення прав дітей, а також забезпечити їхнє дотримання на всіх рівнях» [110, с. 29]. Важливо розуміти, що поряд із захистом прав дітей в умовах надзвичайної ситуації, окремо має стояти питання забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, оскільки у таких умовах дитина часто потрапляє у ситуації не лише механізмів та гарантій захисту, а й різних варіантів стосовно прийняття рішень щодо дитини, обумовлених складнощами у сімейній сфері, матеріального благополуччя, психологічного та фізичного здоров'я. Може складатись ситуація, коли права дитини не порушуються, але інтереси можуть бути захищені у різний спосіб.

Є. Дуліба, М. Хмара вказують на медіацію як можливий варіант вирішення спорів між батьками, які через військові дії знаходяться в різних державах, а відтак може виникати спір щодо здійснення батьківських прав. Наголошується, що застосування Конвенції можливе лише після завершення строку воєнного стану. «Тому сьогодні в умовах воєнного стану актуальності набуває здійснення медіації між колишнім подружжям, що має важливе соціальне значення і може допомогти владнати конфлікт, змінити і поновити відносини між людьми, забезпечити розвиток їхніх стосунків з дітьми та один з одним, встановити контакт з дітьми, розробити максимально комфортне та взаємовигідне рішення

для всіх. Про важливість сімейної медіації йдеться мова і у статті 13 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, де зазначено, що «для недопущення чи розв'язання спорів або для уникнення розгляду судовим органом справи, яка стосується дітей, кожна держава повинна сприяти здійсненню посередництва чи інших способів розв'язання спорів та використання їх для досягнення угоди» [76, с. 67; 78]. Отже, маємо заходи, пов'язані із єдністю сім'ї, благополуччям дитини, принципом «дружнього правосуддя». Варто погодитись, що забезпечення дитини від судових процесів між батьками є важливою складовою забезпечення найкращих інтересів дитини в надзвичайних умовах, оскільки краще зберігає сімейний комфорт, позбавляє дитину можливих психологічних травм. В умовах військових дій в Україні доволі типовими є випадки вивезення дитини за кордон одним із батьків, що як наслідок може спричинити спори щодо здійснення батьківських прав. Процес вирішення таких спорів має бути максимально сприятливим для дитини, особливо у складних умовах воєнного стану. Медіація є одним із інструментів для вирішення цього питання.

Ю. Сусь, К. Білоусова відзначають інституційні впровадження у сфері забезпечення права дитини в умовах воєнного стану: «Створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини, розширено можливості тимчасового влаштування дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування... Незважаючи на наявні певні позитивні зрушення у сфері вдосконалення національного законодавства з питань захисту прав дитини, в Україні фактично відсутнє спеціальне нормативно-правове регулювання особливостей захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Крім того, гостро постає питання щодо ефективності правозастосування та оперативності реагування з боку відповідних органів влади. У цьому контексті підтримки заслуговує ідея створення в Україні єдиного органу – Офісу дитячого омбудсмена, який би забезпечував захист прав дітей як у мирний, так і воєнний час. Його діяльність має базуватися на принципах незалежності, прозорості та підзвітності» [163, с. 8]. Створення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини є важливим кроком щодо

інституційних впроваджень, спрямованих на забезпечення прав дитини в умовах воєнного стану. Зокрема, у Постанові КМУ від 17 березня 2022 р. № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» вказується, що цей штаб проводить: «координацію дій центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України...визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану» [163, с. 8; 137]. Варто наголосити, що у цій Постанові відсутні позиції щодо принципу найкращих інтересів дитини, однак випадків, що мають до нього безпосереднє відношення в умовах воєнного стану доволі багато: психологічне та фізичне здоров'я, матеріальне благополуччя дітей, що постраждали від військових дій, розлучення із сім'єю, адаптований освітній процес тощо. Тому виникає потреба у створенні окремого міжвідомчого органу, що має моніторити потреби та інтереси дітей в умовах воєнного стану, створювати соціальне (в тому числі освітнє) середовище, що сприяє забезпеченню найкращих інтересів дитини, підтримувати найбільш постраждалі категорії дітей. Забезпечення прав дитини та найкращих інтересів дитини відрізняються за своїм змістом, оскільки останній принцип реалізується, коли виникають різні варіанти прийняття рішень щодо дитини у сімейних відносинах, охороні здоров'я, освіті, соціальному забезпеченні. Наприклад, якщо дитина постраждала психологічно від військових дій, які рішення щодо її реабілітації мають бути: в межах сім'ї, школи чи спеціалізованої державної установи? Саме на вирішення таких питань спрямований принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Т. Маланчук надає пропозиції щодо покладання виконання функцій стосовно захисту прав дітей в умовах війни на органи місцевого самоврядування. Автор вважає, що першочергово це має бути відповідальність органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, які мають виконувати якісну комунікацію з жителями, вживати першочергових заходів для захисту прав дітей, надання необхідної допомоги та відновлення освітніх і соціальних

установ. «Тому необхідно в кожній громаді створювати офіційні канали комунікації в соціальних мережах, активно взаємодіяти з засобами масової інформації, щоб своєчасно інформувати населення про права людини та заходи щодо їх захисту. Також має бути налагоджена постійна взаємодія між місцевими органами влади та керівництвом навчальних та позанавчальних закладів з питань створення безпечних умов для дітей та проведення роз'яснювальних заходів серед батьків» [104, с. 36]. Відтак маємо варіант інституційного покладання моніторингової функції на органи місцевого самоврядування. Варто погодитись, що такий спосіб є цілком робочим, однак щодо питань забезпечення найкращих інтересів дитини в надзвичайних умовах має існувати загальнодержавна система, програма, установа тимчасового характеру, враховуючи рівень важливості цього питання. Такий підхід дасть можливість мати загальну картину щодо моніторингу потреб дітей, інтересів (особливо тих, що постраждали від військових дій) та заходів щодо їх задоволення. Звісно органи місцевого самоврядування мають бути залучені до такого процесу, враховуючи їх можливості, однак більш доцільним є формування загальнодержавної системи. Залученість навчальних закладів до такого процесу є обов'язковою, оскільки у цих закладах наявні компетентні фахівці, на основі кваліфікації яких можна формувати спеціалістів щодо реабілітації дітей, що постраждали від збройного конфлікту.

Т. Грекул-Ковалик, А. Гордаш вказують на ще один варіант організації задоволення потреб дітей, що постраждали від війни: «Деякі результати такої співпраці втілено у Плані дій Ради Європи для України на 2023–2026 рр. – «Стійкість, відновлення та відбудова». Вказаний акт має ряд пропозицій щодо захисту прав дітей під час та після збройного конфлікту, пропонує реалізувати процес створення та розвитку реабілітаційних центрів, спеціалізованих на психологічній і медичній допомозі дітям-жертвам насильства або його свідкам – «Барнахусів» (дитячих будинків)» [67, с. 18; 5; 160]. Варто погодитись, що ідея запровадження комплексних центрів типу «Барнахус» є цілком вдалою, оскільки передбачає забезпечення найкращих інтересів дитини у різних сферах в одному

місці, за наявності такої потреби. У такому випадку мова іде не лише про дітей, які стали жертвами насилля, а й загалом постраждали у тій чи іншій мірі від війни і потребують особливої уваги з боку держави.

С. Ніколайчук надає пропозиції щодо нормативного закріплення ряду понять, що мають відношення до захисту прав дитини в надзвичайних умовах збройного конфлікту. Науковець пропонує вдосконалення видів та законодавчої дефініції нових категорій дітей, що з'явилися внаслідок збройного конфлікту в Україні, а саме: «збройний конфлікт», «діти, які беруть участь у збройному конфлікті», «діти-солдати», «діти-воєнні злочинці», «діти, які потребують допомоги», «тимчасовий захист», «діти, які потребують додаткового захисту», «сім'ї дітей, розлучених зі своїми сім'ями» [119, с. 103]. У зв'язку з цим, цілком доречним було б додати законодавче визначення та основні положення щодо поняття «найкращі інтереси дитини в надзвичайних умовах», що має нормативно закріпити принцип першочерговості прийняття рішень різними суб'єктами щодо дітей під час воєнного стану, встановити допустимі обмеження цього принципу.

Ц. Оганісян вказує на особливій важливості захисту дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування. Вказується, що захист прав дітей є невідкладною та важливою проблемою. Наголошується, що збройні конфлікти призводять до ще більшої уразливості цих дітей, що потребують належного піклування. «Для вирішення цієї проблеми варто забезпечити не лише базовий захист прав дітей, а й забезпечити їм доступ до освіти, медичної допомоги, житла та соціальних послуг. Потрібно також забезпечити доступність інформаційних та психологічних підтримок для цих дітей» [122, с. 38]. Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану має передбачати не суто пріоритетність прийняття рішень на користь дитини, а й пріоритетність в окремих питаннях між різними категоріями дітей, оскільки у надзвичайних умовах дитина є особливо вразливою і наслідки військових дій залежно від віку, статі, локації, сімейного становища є різними. Відтак найкращі інтереси дитини в умовах воєнного стану передбачають моніторинг та класифікацію різних категорій дітей для визначення

пріоритетності забезпечення їх потреб. У цьому є важлива особливість найкращих інтересів дитини в надзвичайних умовах, оскільки зміст принципу рівності може бути скоригований із принципом справедливості.

С. Журило, В. Владишевська відмічають важливість впровадження цифрових технологій для захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Наголошується, що якщо дитина потрапила під час збройного конфлікту у важкі життєві обставини, то вона потребує допомоги. «Для цього, зокрема, створено спеціальний бот, який дає можливість сповістити про необхідність допомогти дитині («ваша дитина загубилася»), «ви виявили дитину без супроводу дорослих», «ви працюєте з міжнародними організаціями, які готові прихистити українських дітей», «у вас є інші питання з приводу дітей»» [82, с. 37; 99]. Що стосується забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, то цілком доречним є впровадження подібних ботів, платформ, де можна як анонімно, так і офіційно подати інформацію щодо наявних потреб у дітей (психологічне та фізичне здоров'я, сімейне благополуччя, матеріальне забезпечення, освітні послуги тощо), особливо, коли це вимагає оперативного втручання держави.

К. Чепкова вказує на важливу системну проблему щодо інституційного забезпечення моніторингу та підтримки дітей в умовах збройного конфлікту, а саме, що виокремлення системи органів виконавчої влади є важливим рішенням для всіх областей суспільного життя. Але автор з розглянутих положень про органи виконавчої влади відмічає, що в них: «Значна кількість державних органів наділена компетенцією здійснення захисту дітей під час збройних конфліктів, і не передбачено при цьому конкретних механізмів їхньої реалізації... Наявність у системі центральних органів виконавчої влади головного органу у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів, на нашу думку, дозволить чітко визначити державно-правову політику у вказаній сфері та створити сприятливі умови для забезпечення належного захисту під час збройних конфліктів» [180, с. 79]. Дійсно, наявна множинність органів заважає більш системному, комплексному підходу до інституційного забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах

воєнного стану. Ці положення черговий раз вказують на необхідність більш централізованого підходу до забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, а саме створення єдиного Агентства або Центру, що має здійснювати єдиний моніторинг потреб дітей різних категорій та різних локацій, визначати необхідність безпосереднього втручання з боку держави у процеси реабілітації, потреби додаткової підтримки з боку навчальних закладів.

Ц. Оганісян відмічає проблеми нормативно-правового регулювання та правореалізації у сфері підтримки дітей в умовах воєнного стану: «Закон України «Про охорону дитинства» зазначає основні положення захисту прав дітей, які потрапили у складні обставини, включаючи тих, хто постраждав від військових дій. Однак, на практиці, впровадження цих прав може стикатися зі складнощами через перевантаженість соціальних служб, недостатню кількість фахівців та обмежені ресурси. Це створює потребу удосконалення правових механізмів та забезпечення їхнього ефективного впровадження. Виходячи з вищенаведеного, соціальна адаптація дітей, які постраждали від війни, потребує комплексного підходу, що включає ефективне правове регулювання, належне фінансування державних програм, активну участь громадських організацій та підтримку місцевих громад» [121, с. 310]. Варто зазначити, що забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану у частині належного нормативно-правового регулювання та інституційного підкріплення має ще більші проблеми, оскільки цей принцип стосується пріоритетності прийняття рішень щодо оптимального задоволення потреб дитини. У такому випадку необхідно починати із питань моніторингу цих потреб на системному рівні, який не здійснюється повноцінно, оскільки немає установи, на яку була б покладена безпосередньо така функція. В умовах надзвичайних ситуацій поглиблюються проблеми, з якими стикаються діти, які стосуються як зовнішніх обставин, пов'язаних із військовими діями, змінами у сімейному становищі, матеріальному благополуччі, так і особистісних обставин: психологічне та фізичне здоров'я та потреби у реабілітації. Кожна із таких обставин, що вимагають прийняття пріоритетних рішень щодо дитини повинна мати свій окремий механізм

прийняття рішень щодо дитини, забезпечення наявних першочергових потреб, спричинених надзвичайними обставинами. Все це свідчить про доволі масштабну систему забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, що вимагає загальнодержавних програм, нових нормативно-правових актів, суб'єктів, на які покладаються відповідні функції щодо реалізації цих програм. Лише у такому випадку охорона дитинства буде повноцінною в надзвичайних умовах. Це питання стратегічного значення для України, особливо враховуючи демографічні складнощі, які переживає наша держава.

Ю. Бондарчук, М. Єщенко вказують на необхідні зміни у законодавстві у зв'язку із потребою захисту переміщених дітей. Так, для ефективної допомоги дітям, що постраждали від збройного конфлікту створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини. Діяльність цього штабу спрямована на розв'язання проблем, пов'язаних з евакуацією дітей, захисту їх інтересів. «Разом з представниками органів місцевого самоврядування центральні органи влади у межах власних повноважень прагнуть захистити дітей ВПО та убезпечити їх від подальшого травмування...Також на нашу думку, потребує змін діюче законодавство, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Вказаний документ слід доповнити положеннями про ризики та механізми реалізації прав дітей внутрішньо переміщених осіб на житло, освіту та медичну допомогу. Доцільним буде надати органам місцевого самоврядування, на період воєнного часу, право встановлювати на території громад індикативні ціни на оренду житлових приміщень та розробити дієвий механізм здійснення контролю і постійного моніторингу ситуації на ринку оренди житла Крім цього, національне законодавство необхідно узгодити із законодавством країн Європейського Союзу в контексті перетину кордону без батьків, а також із нормами міжнародного права щодо прав неповнолітньої особи на самостійне пересування та отримання відповідної допомоги» [60, с. 8-9]. Важливо, щоб питання підтримки дітей в умовах воєнного стану було комплексним та зосереджувалось

навколо принципу найкращих інтересів дитини, а не суто окремих категорій дітей, оскільки діти, які не були внутрішньо переміщеними можуть також суттєво постраждати від війни, зокрема, у сфері єдності сім'ї, коли батько є фактично єдиним із батьків, що виконує батьківські обов'язки, однак його призивають до війська. Визнання такого фактичного виконання батьківських обов'язків батьком та невиконання матір'ю може бути наразі лише за рішенням суду, однак таке рішення має приймати орган опіки і піклування керуючись принципом найкращих інтересів дитини. У зв'язку з цим вдосконалення потребує Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у частині визначення додатковим підстав для відстрочки для батьків дитини, які за рішенням органу опіки і піклування самостійно виконують батьківські обов'язки. Це доволі складне рішення, але, якщо такі випадки мають місце, то має бути застосований принцип найкращих інтересів дитини.

М. Юніна, В. Красільников пропонують реалізовувати ідею щодо вдосконалення тимчасових сімейних форм піклування. Наголошується на зростанні кількості дітей, що залишилися без батьківського піклування через військові дії, примусові переміщення, неефективність соціальних служб та вимагають швидкого втручання з боку держави. «Чинні нормативні акти дають основу для врегулювання відносин опіки та піклування, але вимагають конкретних змін, зокрема вдосконалення поняття тимчасових сімейних форм піклування (патронат, тимчасова прийомна сім'я, тощо) та закріпити пов'язані з цим права та обов'язки їх учасників; встановити державні гарантії для тимчасових опікунів/піклувальників та дітей, зокрема, встановивши відповідні цільові виплати, право на отримання соціальних послуг, тощо; встановлення вимог щодо обов'язкового супроводу, навчання та захисту опікунів (проведення первинного інструктажу/онлайн-курсу, психологічної підтримки); забезпечення контролю за дотриманням прав дитини в прийомних сім'ях чи закладах» [183, с. 467]. Варто погодитись, що питання єдності сім'ї, сімейного благополуччя для дітей, які постраждали від військових дій є одним із принципових питань для забезпечення найкращих інтересів дитини. Особливо це стосується обставин,

коли дитина втрачає сім'ю з різних причин. У таких випадках держава має докласти максимум зусиль для створення умов для дитини, що могли б хоча б частково надати сімейний затишок. Пропозиція щодо тимчасових сімейних форм виглядає доволі прогресивною та перспективною, оскільки психологічна реабілітація окремих категорій дітей може бути значно кращою у прийомній сім'ї, ніж у державній установі. Реалізація таких пропозицій вимагає серйозним нормативних та системних впроваджень, оскільки цей процес має бути під постійним моніторингом та контролем з боку держави, щоб найкращі інтереси дитини були забезпечені. Відтак може бути кілька варіантів осередків психологічної реабілітації дитини, що постраждала від війни: сім'я, прийомна (в тому числі тимчасова) сім'я, школа та підготовлені вчителі, спеціалізована державна установа.

В. Гопанчук, В. Мироненко вказують на виховну позицію батьків як на чинник, який можна класифікувати, і який може впливати на забезпечення найкращих інтересів дитини: «За ознаками сімейного виховання, деякими вченими виділено такі групи сімей: з активною виховною позицією (відповідальне ставлення до своїх батьківських обов'язків, задовільна орієнтація в цілях і методах виховання, реагування на події в житті дитини, її успіхи у навчанні, наявність друзів тощо); з пасивною виховною позицією (відсутність інтересу до занять дітей, їхніх друзів, надання повної свободи у виборі форм поведінки тощо); з негативною виховною позицією (нездорова обстановка в сім'ї, що супроводжується сварками, пияцтвом і грубістю дорослих, неповагою до суспільства і один до одного, повним ігноруванням вимог школи і навіть конфліктністю у відносинах з нею, проявами жорстокості до дітей та інших членів сім'ї, прищепленням негативних поглядів і звичок, і нарешті, наявність в сім'ї раніше судимих та осіб з явно вираженою антигромадською поведінкою. Як слушно зауважує Н. Д. Туз, антигромадський спосіб життя батьків справляє на виховання дітей руйнівний вплив. У нездоровому моральному кліматі сім'ї в підлітків скоріше можуть сформуватися антигромадські нахили» [65, с. 114; 171, с. 329]. У зв'язку із викладеним виникає питання щодо значення виховної позиції

батьків (активної, пасивної, нездорової) у питаннях забезпечення найкращих інтересів дитини. Звісно такий вплив є очевидним, така позиція безпосередньо впливає на прийняття рішень щодо дитини, а відтак на принцип найкращих інтересів. Однак чи варто таку класифікацію робити офіційною як інструмент «живого права» для прийняття рішень владними суб'єктами щодо дитини? Це доволі складне питання, оскільки для офіційного застосування має бути більш точне визначення батьківських позицій та можливі наслідки таких позицій. Все ж сімейні відносини не можуть бути ідеальними, а тому у різних обставинах виховна позиція батьків може бути різною і розглядати її як загальне керівництво до прийняття рішень важко. З іншого боку, коли мова йде про характерний деструктивний спосіб життя батьків, тоді така поведінка може більш точно бути визначена як така, що не сприяє найкращим інтересам дитини (взагалі будь-яким інтересам) і бути підставою для прийняття рішень. Втім при цьому всьому завжди варто враховувати величезну цінність принципу єдності сім'ї, впливати на який можна лише у крайніх випадках.

О. Ступак відзначає загальні тенденції у позиції Верховного Суду щодо спрощення бюрократичних процедур в умовах воєнного стану щодо забезпечення найкращих інтересів дитини. Вчена вказує, що судова практика ВС в умовах надзвичайного стану змінює бачення процесуальної ролі органів опіки та піклування, «...відходячи від обов'язковості через встановлення дорадчого характеру висновку і невникнення будь-яких прав чи обов'язків для суб'єктів відповідних правовідносин, до встановлення правил фактичної можливості незастосування висновку органу опіки та піклування в конкретних випадках, що пов'язані саме із воєнним станом, непідконтрольними територіями чи перебуванням дитини за кордоном» [161, с. 210]. Отже, наразі загальна позиція Верховного Суду полягає в тому, що в умовах воєнного стану бюрократичні процедури мають бути спрощені, враховуючи нагальність питання, зокрема, забезпечення найкращих інтересів дитини, особливо в умовах, де проходження таких процедур є ускладненим або перешкоджає задоволенню нагальних потреб дитини.

«Конституційна охорона дитинства, гарантована ст. 51 Конституції України і є такою, що не допускає обмеження у воєнний чи надзвичайний стан (ч. 2 ст. 64 Конституції України), зобов'язує державу створити законодавче закріплення інституційного забезпечення різних правових механізмів, спрямованих на забезпечення прав та інтересів дитини» [161, с. 78]. Важлива конституційна позиція, що наголошує на тому, що встановлення пріоритетів між охороною дитинства та іншими важливими питаннями є складним та неоднозначним питанням. Зокрема, це стосується питань мобілізації чоловіків, які фактично утримують дитину і правової оцінки таких обставин, наскільки у випадку мобілізації це буде порушення конституційної охорони дитинства. З іншого боку може бути загальна позиція, що питання мобілізації чоловіків забезпечує безпеку держави та дітей зокрема. Однак, враховуючи те, що наявні норми, що регулюють питання відстрочки від військової служби для чоловіків, законодавець має гнучкіше ставитись до забезпечення найкращих інтересів дитини. Так, О. Ступак вказує: «Домінування складової безпеки над іншими складовими принципу найкращих інтересів дитини не є властивим судовій практиці довоєнного часу... [161, с. 151]. ВС у складі КЦС визнав неправомірною постанову державного виконавця, зазначивши, що: «З огляду на введення воєнного стану в Україні, вирішуючи спори, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя...» [161, с. 170; 135].

Висновки

На підставі вищевикладеного можна дійти наступних висновків щодо інституційного та нормативно-правового вдосконалення забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення.

1. В умовах надзвичайних ситуацій поглиблюються проблеми, з якими стикаються діти, що стосуються як зовнішніх чинників, пов'язаних із

військовими діями, змінами у сімейному становищі, матеріальному благополуччі, так і особистісних обставин: психологічне та фізичне здоров'я та потреби у реабілітації. Кожна із таких обставин, що вимагає пріоритетних рішень щодо дитини повинна мати свій окремий механізм прийняття рішень щодо дитини, забезпечення наявних першочергових потреб, спричинених надзвичайною ситуацією. Все це свідчить про потребу в масштабній системі забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, що вимагає загальнодержавних програм, нових нормативно-правових актів, суб'єктів, на які покладаються відповідні функції щодо реалізації цих програм. Лише у такому випадку охорона дитинства буде повноцінною в надзвичайних умовах. Це питання стратегічного значення для України, особливо враховуючи демографічні складнощі, які переживає наша держава.

2. Виникла загальна потреба розробки стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного відновлення. Така стратегія має врегулювати пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного становища, його обов'язковість під час розробки та реалізації будь-якої діяльності щодо відновлення України після завершення війни, визначити категорії дітей, потреби яких є першочерговими, класифікацію таких потреб, способи їх ідентифікації, суб'єктів, які мають забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах збройної агресії, джерела фінансування цих заходів. Для України варто розглянути ідею запровадження цифровізованої звітності щодо постраждалих дітей під час збройного конфлікту (залежно від порушених інтересів: освіта, медицина, сім'я, психологія), яка має бути складовою загальної державної програми відновлення, оскільки Україна переживає серйозні демографічні через збройну агресію з боку РФ.

3. Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану має передбачати не суто пріоритетність прийняття рішень на користь дитини, а й пріоритетність

між різними категоріями дітей, оскільки у надзвичайних умовах дитина є особливо вразливою і наслідки військових дій залежно від віку, статі, локації, сімейного становища є різними. Відтак найкращі інтереси дитини в умовах воєнного стану передбачають моніторинг та класифікацію різних категорій дітей для визначення пріоритетності забезпечення їх потреб.

4. Встановлення пріоритетів між охороною дитинства та іншими важливими питаннями є складним та неоднозначним питанням. Так, зокрема, це стосується питань мобілізації чоловіків, які фактично утримують дитину і правової оцінки таких обставин, наскільки у випадку мобілізації це буде порушення конституційної охорони дитинства. Вдосконалення потребує Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у частині визначення додаткових підстав для відстрочки для батьків дитини, які за рішенням органу опіки і піклування самостійно виконують батьківські обов'язки. Це доволі складне рішення, однак, якщо такі випадки мають місце, то має бути застосований принцип найкращих інтересів дитини.

5. У Законі України «Про охорону дитинства» потрібно передбачити розділ, що регулює захист дітей під час надзвичайних ситуацій, в тому числі, забезпечення найкращих інтересів дитини, починаючи від загальних положень до конкретних механізмів. Варто передбачити норми щодо забезпечення безпечного середовища для дітей в умовах збройних конфліктів, оскільки саме перебування дитини в зоні бойових дій чи поблизу неї суттєво порушує всі можливі права та інтереси. Законодавчо варто визначити, що благополуччя, психологічне та фізичне здоров'я дитини є пріоритетом у всіх рішеннях та заходах, які вживає держава в умовах надзвичайних ситуацій, що є загальною основою врегулювання забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. Така норма має відсилати до суб'єктів, що уповноважені реалізовувати такі рішення, а також перелік можливих заходів щодо забезпечення інтересів дітей, щоб сформувати конкретний механізм реалізації.

6. Виникає потреба у створенні окремого міжвідомчого органу, що має моніторити потреби та інтереси дітей в умовах воєнного стану, створювати

соціальне (в тому числі освітнє) середовище, що сприяє забезпеченню найкращих інтересів дитини, підтримувати найбільш постраждалі категорії дітей. Моніторинг щодо забезпечення найкращих інтересів дітей, що постраждали від збройного конфлікту має бути налагоджений на національному рівні шляхом створення відповідного Центру, який має системно виявляти першочергові потреби дітей в умовах збройного конфлікту у сфері психологічного та фізичного здоров'я, матеріального благополуччя, соціального забезпечення, сімейних відносин, а також реалізовували відповідні заходи для забезпечення найкращих інтересів. На національному (а не міжнародному) рівні такі завдання можна значно ефективніше реалізовувати, оскільки кожен збройний конфлікт має свою специфіку та особливості. Органи місцевого самоврядування мають бути залучені до такого процесу, враховуючи їх можливості, однак більш доцільним є формування загальнодержавної системи. Залученість навчальних закладів до такого процесу є обов'язковою, оскільки у цих закладах наявні компетентні фахівці, на основі кваліфікації яких можна формувати спеціалістів щодо реабілітації дітей, що постраждали від збройного конфлікту.

Враховуючи значний масштаб війни в Україні, заходи щодо забезпечення найкращих інтересів дитини мають бути системними, що передбачає створення та запровадження: 1. Програм підтримки дітей, що найбільше постраждали від військових дій. 2. Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, робота якого має охоплювати всі ключові потреби дитини: сімейні, соціальні, психологічні, фізичні, освітні.

Висновки до третього розділу

Дослідження зарубіжного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту дозволяє зробити наступні висновки:

1. Принцип найкращих інтересів дитини може мати щонайменше два виміри, що впливають на його зміст. 1. Найкращі інтереси дитини в звичайних

умовах. 2. Найкращі інтереси дитини у надзвичайних умовах. Другий варіант передбачає не лише надзвичайні заходи забезпечення інтересів дитини, а й обмеження принципу першочерговості прийняття будь-яких рішень на користь дитини у частині, коли це суперечить питанням національної безпеки. Відтак, маємо два ключових висновки щодо концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану: запровадження механізмів, інституцій щодо виявлення потреб дитини та визначення оптимального кола суб'єктів для забезпечення цих потреб.

Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану розпочинати варто із моніторингу, скринінгу, оцінки впливу надзвичайних обставин на психологічний, фізичний, соціальний, сімейний стан дитини, яка могла постраждати від таких обставин. Наступним кроком є розробка та проведення заходів для реінтеграції дитини (якщо наслідки незначні, то такі заходи можуть проводитись на рівні шкільного сертифікованого педагога або шляхом відвідування Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у якому створені умови для комплексної підтримки та забезпечення найкращих інтересів). Важливим впровадженням є залучення громадянського суспільства до підтримки дітей в умовах воєнного стану, що може бути реалізовано у формі громадських рад або комітетів у складі органів опіки і піклування та соціальної підтримки. У такому разі максимальна залученість різних суб'єктів до прийняття рішень щодо задоволення потреб дітей в умовах збройного конфлікту може оптимально реалізувати принцип найкращих інтересів дитини.

Психологічне здоров'я додатково вимагає окремих дій в освітній (шкільній, позашкільній), сімейній сферах, залучення фахівців до роботи з дітьми. Оскільки це пріоритетні питання, вони мають бути додаткового відображені у нормативно-правових актах як складова забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. На боснійському прикладі варто звернути увагу на те, що до психологічного здоров'я були залучені вчителі, які в свою чергу отримали необхідну підготовку. Відтак видається доречним для

України впровадження заходів підготовки педагогів у школах, які можуть отримати відповідне посвідчення та надавати додаткову психологічну допомогу дітям, що постраждали від збройного конфлікту.

Приклад Косово демонструє підхід щодо забезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, у якому школа є основним хабом реабілітації, психологічної підтримки, виявлення та задоволення багатьох потреб дитини. Школа як освітнє середовище, що комунікує із дитиною та її батьками дозволяє зібрати більш повну інформацію щодо сімейного середовища, у якому перебуває дитина, наскільки воно влаштоване у її найкращих інтересах.

На основі дослідження збройного конфлікту у Шрі Ланці актуалізується важливе питання сприйняття дитини в умовах воєнного стану та постконфліктного середовища. 1. Сприйняття дитини через категорію «дитинства», яку тривалий час відстоював принцип найкращих інтересів дитини, а відтак потреби у забезпеченні умов та потреб щасливого дитинства. 2. Актуалізація сприйняття дитини як «маленького дорослого» у надзвичайних умовах, оскільки дитина може переживати обставини, не характерні для типового дитинства (розрив сім'ї, примусове переміщення, психологічні та фізичні травми тощо). Під час воєнного стану обидва варіанти мають право на існування в залежності від виявлених потреб дитини та обставин, які довелося пережити.

2. В умовах надзвичайних ситуацій поглиблюються проблеми, з якими стикаються діти, що стосуються як зовнішніх чинників, пов'язаних із військовими діями, змінами у сімейному становищі, матеріальному благополуччі, так і особистісних обставин: психологічне та фізичне здоров'я та потреби у реабілітації. Кожна із таких обставин, що вимагає пріоритетних рішень щодо дитини повинна мати свій окремий механізм прийняття рішень щодо дитини, забезпечення наявних першочергових потреб, спричинених надзвичайною ситуацією. Все це свідчить про потребу в масштабній системі забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, що вимагає загальнодержавних програм, нових

нормативно-правових актів, суб'єктів, на які покладаються відповідні функції щодо реалізації цих програм. Лише у такому випадку охорона дитинства буде повноцінною в надзвичайних умовах.

Існує нагальна потреба розробки стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного відновлення. Така стратегія має врегулювати пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини в таких умовах, його обов'язковість під час розробки та реалізації будь-якої діяльності щодо відновлення України після завершення війни, визначити категорії дітей, потреби яких є першочерговими, класифікацію таких потреб, способи їх ідентифікації, суб'єктів, які мають забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах збройної агресії, джерела фінансування цих заходів. Для України варто розглянути ідею запровадження цифровізованої звітності щодо постраждалих дітей під час збройного конфлікту (залежно від порушених інтересів: освіта, медицина, сім'я, психологія), яка має бути складовою загальної державної програми відновлення, оскільки Україна переживає серйозні демографічні через збройну агресію з боку РФ.

Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану має передбачати не суто пріоритетність прийняття рішень на користь дитини, а й пріоритетність між різними категоріями дітей, оскільки у надзвичайних умовах дитина є особливо вразливою і наслідки військових дій залежно від віку, статі, локації, сімейного становища є різними. Відтак найкращі інтереси дитини в умовах воєнного стану передбачають моніторинг та класифікацію різних категорій дітей для визначення пріоритетності забезпечення їх потреб.

Встановлення пріоритетів між охороною дитинства та іншими важливими питаннями державного значення є складним та неоднозначним питанням. Так, зокрема, це стосується питань мобілізації чоловіків, які фактично утримують дитину і правової оцінки таких обставин, наскільки у випадку мобілізації це буде порушення конституційної охорони дитинства. Вдосконалення потребує Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у частині визначення

додаткових підстав для відстрочки для батьків дитини, які за рішенням органу опіки і піклування самотійно виконують батьківські обов'язки. Це доволі складне рішення, однак, якщо такі випадки актуальні та чисельні, то має бути застосований принцип найкращих інтересів дитини.

У Законі України «Про охорону дитинства» варто передбачити розділ, що регулює захист дітей під час надзвичайних ситуацій, в тому числі, забезпечення найкращих інтересів дитини, починаючи від загальних положень до конкретних механізмів. Варто передбачити норми щодо забезпечення безпечного середовища для дітей в умовах збройних конфліктів, оскільки саме перебування дитини в зоні бойових дій чи поблизу неї суттєво порушує всі можливі права та інтереси. Законодавчо варто визначити, що благополуччя, психологічне та фізичне здоров'я дитини є пріоритетом у всіх рішеннях та заходах, які вживає держава в умовах надзвичайних ситуацій, що є загальною основою врегулювання забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. Така норма має відсилати до суб'єктів, що уповноважені реалізовувати такі рішення, а також перелік можливих заходів щодо забезпечення інтересів дітей, щоб сформувавши конкретний механізм реалізації.

Виникає потреба у створенні окремого міжвідомчого органу, що має моніторити потреби та інтереси дітей в умовах воєнного стану, створювати соціальне (в тому числі освітнє) середовище, що сприяє забезпеченню найкращих інтересів дитини, підтримувати найбільш постраждалі категорії дітей. Моніторинг щодо забезпечення найкращих інтересів дітей, що постраждали від збройного конфлікту має бути налагоджений на національному рівні шляхом створення відповідного Центру, який має системно виявляти першочергові потреби дітей в умовах збройного конфлікту у сфері психологічного та фізичного здоров'я, матеріального благополуччя, соціального забезпечення, сімейних відносин, а також реалізовували відповідні заходи для забезпечення найкращих інтересів. Органи місцевого самоврядування мають бути залучені до такого процесу, враховуючи їх можливості, однак більш доцільним є формування загальнодержавної системи. Залученість навчальних

закладів до цього процесу є обов'язковою, оскільки у цих закладах наявні компетентні фахівці, на основі кваліфікації яких можна формувати спеціалістів щодо реабілітації дітей, що постраждали від збройного конфлікту.

Враховуючи значний масштаб війни в Україні, заходи щодо забезпечення найкращих інтересів дитини мають бути системними, що передбачає створення та запровадження: 1. Програм підтримки дітей, що найбільше постраждали від військових дій. 2. Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, робота якого має охоплювати всі ключові потреби дитини: сімейні, соціальні, психологічні, фізичні, освітні.

ВИСНОВКИ

1. У XIX ст. в Європі можна виділити два підходи щодо вирішення питання забезпечення найкращих інтересів дитини, що позбавлена сімейного догляду. 1. Державно-інституційний, що передбачає відстоювання позиції, згідно якої виховання, освіта, розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування найкраще має здійснювати держава. 2. Сімейно-пошуковий, згідно якого, дитина, що позбавлена сімейного піклування має його отримати не від держави, а від іншої прийомної сім'ї, оскільки державні інституції не спроможні повноцінно замінити сім'ю та умови, які вона створює для фізичного, психологічного, духовного розвитку дитини. У XIX ст. відбувається поступовий розвиток найкращих інтересів дитини від концепції «влади батьківства-материнства» до концепції «забезпечення дитинства».

Історично ключовими критеріями, що впливали на різний зміст принципу найкращих інтересів дитини є: 1. Сприйняття дитини як дитини, у якої окрема природа, що потребує окремої уваги, чи як «малого дорослого», якого потрібно готувати виключно до майбутнього. 2. Розуміння того, що саме є благом та потребами для дитини (благополучна сім'я, розвиток, гідне майбутнє). 3. Роль держави у забезпеченні найкращих інтересів дитини. 4. Роль сім'ї для забезпечення найкращих інтересів дитини. 5. Рівень дискримінації стосовно окремих категорій дітей.

На поч. XX ст. не було ще уявлення про те, що діти повинні мати особливі заходи захисту, забезпечення їх інтересів під час збройного конфлікту, існував лише принцип поваги до сімейного життя, честі та прав членів сім'ї. Дитина навіть у складних умовах війни розглядається виключно як член сім'ї, як «малий дорослий». Після Першої світової війни формується уява про соціально небезпечну ситуацію, у якій можуть перебувати діти, які самотійно з неї вийти не в змозі. Таким чином покладається окрема правова позиція про вразливість дитини як члена суспільних відносин, а відтак, необхідність вчинення певних дій в інтересах дитини. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах 1974 р., Африканська хартія прав і добробуту

дитини 1990 р. відображують важливі положення, згідно яких забезпечення їх найкращих інтересів в умовах збройного конфлікту вимагає додаткових зусиль від держави, оскільки з'являються нові чинники, що негативно впливають на благополуччя дитини (цілісність сім'ї, доступ до освіти, матеріальні умови життя тощо).

Із прийняттям Конвенції ООН про права дитини 1989 р. забезпечення найкращих інтересів дитини починає охоплювати будь-які дії, що стосуються дітей, стало зрозуміло, що цей принцип є невичерпним з точки зору можливих ситуацій, рішень, що впливають на якість життя дитини. Також стає зрозумілим, що найкращі інтереси дитини стосуються як державних органів, судів, батьків, опікунів, так і законодавця загалом.

2. На підставі викладених особливостей методології дослідження найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану можна дійти наступних висновків.

Комплексний підхід дозволяє схарактеризувати поточний стан забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану, розкрити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів і громадських організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що склалися в Україні в цей складний період. Використання такого підходу обумовлене складністю та багатогранністю механізмів гарантування пріоритетних інтересів дитини в умовах воєнного стану.

Застосування цивілізаційного підходу в дослідженні забезпечення пріоритетних інтересів дитини в період воєнного стану дає змогу розглядати еволюцію та розвиток цього питання через призму історичних процесів взаємодії різних цивілізацій. Цей підхід передбачає використання набору принципів, які визначають соціальні структури, як ключові елементи для дослідження.

Застосування герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією гарантування найкращих інтересів дитини, його обмежень, що закріплені в правових документах, діючих нормативно-правових актах, а також аналізом праць науковців, які досліджують цю проблему. Використання цього підходу

спрямоване на подолання суб'єктивних і об'єктивних факторів, які можуть призвести до неадекватності розуміння та тлумачення чинного законодавства та інших джерел, що застосовуються у дослідженні.

Координація теоретико-методологічних підходів, застосованих у дослідженні гарантування найкращих інтересів дитини в період воєнного стану, зумовлена сучасним світоглядом. Аналіз проблеми проводиться на основі соціально-еволюційної парадигми, історичного, герменевтичного, ціннісного та комплексного підходів, з використанням філософсько-світоглядних методів, зокрема: діалектичного, формально-логічного, феноменологічного та трансцендентального методів. Включаються також загальнонаукові методи, такі як системний, структурний, метод сходження від абстрактного до конкретного. Окрім цього, використовуються конкретно-наукові та спеціально-наукові методи: порівняльно-правовий, історико-правовий, теоретико-юридичний та спеціально-юридичний методи. Важливу роль у структурі методології дослідження відіграють правові категорії та теоретичні поняття.

3. На підставі проведеного дослідження понятійно-категоріального апарату, можна дійти наступних висновків. Принцип найкращих інтересів дитини – це правові ідеї та стандарти, що передбачають виокремлення з-поміж законних інтересів учасників правовідносин пріоритетності дитини як особливого та вразливого учасника суспільного життя для забезпечення оптимального фізичного, матеріального, психологічного, духовного благополуччя у процесі прийняття рішень, що суттєво впливають на можливі варіанти життєвого розвитку дитини.

Доречно розуміти концепцію найкращих інтересів дитини як: 1. Ідею сприйняття інтересів дитини як першочергових з-поміж інших учасників правовідносин для забезпечення та реалізації її потреб та благополуччя. 2. «Живе право», що дозволяє оцінювати правові ситуації щодо можливих варіантів розвитку дитини виключно на її користь. 3. Вимоги до прийняття рішень батьками або особами, що їх замінюють, органами державної влади та судами,

якщо у таких рішеннях присутні діти як найбільш вразлива категорія населення виключно для першочергового забезпечення потреб дитини та її розвитку.

В умовах воєнного стану особливості змісту найкращих інтересів дитини можуть бути дещо змінені, враховуючи надзвичайні обставини, у які дитина може потрапити, що суттєво впливають на її фізичний, психологічний, духовний розвиток та матеріальне благополуччя. В умовах воєнного стану зростають ризики: цілісності сім'ї, психологічної адаптації до надзвичайних умов, забезпечення належних матеріальних умов проживання (житло, харчування тощо), отримання освітніх послуг та інші. В умовах воєнного стану концепція найкращих інтересів дитини має переходити у надзвичайний вимір, що є достатньо складним питанням, оскільки у таких обставинах, зокрема, принцип цілісності сім'ї, права дитини на сім'ю не може бути повноцінно реалізований через процеси мобілізації, військової служби, яка в умовах воєнного стану є обов'язком та інші обставини.

4. Аналіз міжнародно-правових актів та позицій міжнародних інституцій дозволяє розбити наступні узагальнення щодо принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Принцип найкращих інтересів дитини можна класифікувати за різними вимірами його реалізації. 1. Матеріально-комунікаційний вимір найкращих інтересів дитини, що передбачає належне матеріальне забезпечення для повноцінного розвитку, а також таку комунікацію з боку будь-якого оточення, що сприяє її духовному добробуту. 2. Фізичний та сімейно-побутовий виміри, що передбачаються належне харчування, належний рівень охорони здоров'я, побутових умов та сімейного догляду. 3. Надзвичайний вимір, що передбачає пріоритетність інтересів дитини у разі настання надзвичайних умов, в тому числі збройного конфлікту. 4. Виховний (освітній) вимір, що передбачає певні вимоги до виховання та навчання дитини, пов'язані із прив'язкою кращих людських цінностей дитині.

Компоненти, що входять до принципу найкращих інтересів дитини можна групувати наступний чином: 1. Особистісний, куди входять погляди та

індивідуальність дитини, тобто ті інтереси, що первісно закладають у дитині основи автономної особистості. 2. Сімейний компонент включає право на збереження сімейного оточення та піклування. У цій складовій закладаються умови для збереження фізичної, психологічної та моральної цілісності, а також матеріального добробуту дитини, що є метою забезпечення найкращих інтересів. 3. Соціально-безпековий компонент, куди входять захист і безпека дитини, врахування її вразливого положення при прийнятті рішень батьками та державними органами щодо дитини. 4. Культурно-оздоровчий компонент включає охорону здоров'я та освіту, де до інтересів дитини також приділена особлива увага.

Ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» варто уточнити, розділивши два близьких поняття. Найкращі інтереси дитини - це матеріальні та нематеріальні блага, спрямовані на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини - це дії та/або рішення фізичних, юридичних осіб та суб'єктів владних повноважень, спрямованих на першочергове задоволення потреб дитини у фізичному, психологічному, моральному та духовному розвитку відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

У ст. 7 Сімейного кодексу України використовується формулювання «інтереси дитини». У цьому випадку поняття «інтереси» та «найкращі інтереси» є тотожними. Однак, враховуючи, що забезпечення найкращих інтересів дитини є частиною державної політики і цей принцип та концепт все ж закріплені законодавчо, то у таких випадках як у ст.7 більш доцільно вживати саме формулювання «найкращі інтереси», тоді не буде потреби у лишніх конструкціях на зразок «максимально можливих», які охоплюються поняттям «найкращі інтереси дитини», відтак норми Сімейного кодексу України будуть краще гармонізовані із рештою законодавства і досліджуваний принцип буде більш

впізнаваний і поширений у правозастосуванні. Отже, доцільно уточнити текст п. 8 ст. 7 Сімейного кодексу України у такій редакції: «Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї».

5. В умовах воєнного стану гарантування прав, свобод та інтересів дитини потребує суттєвого вдосконалення з урахуванням охорони та захисту дитини від порушення її прав та свобод. Гарантії здійснення прав і свобод дитини в умовах воєнного стану являють собою систему взаємопов'язаних умов та факторів (обставин, засобів, заходів тощо), що створюються й впроваджуються в суспільне життя державою та надають реальну змогу (можливість) вільно і безперешкодно реалізувати свої права, свободи та інтереси, а також звертатися особисто або через законних представників до передбачених законодавством засобів захисту й відновлення цих прав, свобод, інтересів у разі їхнього порушення, невизнання, оскарження чи зловживання.

Незважаючи на наявну систему гарантій, що забезпечують права та свободи дитини, діяльність державних органів має бути спрямована на постійне вдосконалення системи державного забезпечення прав та свобод дитини в умовах воєнного стану.

Напрямки вдосконалення системи гарантій прав та свобод дитини в умовах воєнного стану: удосконалення системи захисту прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю; удосконалення системи безпеки та умов проживання дітей та сімей з дітьми; мінімізація ризиків позбавлення дітей сімейного виховання; створення безпечного середовища в процесі навчання та освітньому просторі; забезпечення якісної медичної допомоги; удосконалення системи забезпечення пріоритету збереження для дитини виховання в біологічній сім'ї; недопущення розлучення дитини з батьками з причин, зумовлених воєнним станом.

На законодавчому рівні зміни, що вносяться до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, стосуються надання статусу дітям «дитина війни», порядку надання такого статусу та конкретизується термін «психологічне насильство». Урегулюється

порядок усиновлення дітей, постраждалих від воєнних дій та/або втратили батьків, близьких. Проблематика гарантій забезпечення найкращих інтересів дитини полягає у недосконалості владних механізмів реалізації основоположних прав і свобод дитини.

6. Стабільність виховного середовища та доступність батьківського піклування є визначальними критеріями для визначення того, як реалізуються права дитини і батьків у надзвичайних умовах. Судова практика, наукова доктрина та міжнародні стандарти підкреслюють необхідність індивідуального, контекстуального підходу з оцінкою реальної участі батьків у житті дитини, фактичної наявності догляду та збереження безперервності розвитку.

Право дитини на вибір місця проживання має складну цивільно-правову природу та трансформується у соціально-правову гарантію безпеки та стабільності. Його реалізація повинна враховувати динамічні соціальні, психологічні та безпекові обставини, допускаючи зміну місця проживання заради захисту дитини без порушення її правової визначеності.

Мінімізація психологічної травми та забезпечення емоційної стабільності дитини є пріоритетними завданнями при прийнятті рішень щодо опіки, місця проживання та контактів із батьками. Це означає, що формальна рівність батьківських прав у воєнний час відступає перед реальними можливостями батьків забезпечити дитині стабільне, безпечне та передбачуване середовище.

У сучасних умовах воєнного стану система захисту прав дітей в Україні формує гнучку, ситуаційно-орієнтовану модель, де пріоритет надається безпеці та фізичному благополуччю дитини; стабільності та передбачуваності виховного середовища; доступності реального піклування батьків; мінімізації психологічної травми та збереженню емоційних зв'язків. Такий підхід дозволяє забезпечувати практичну реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, зберігаючи водночас баланс між правами батьків та вимогами воєнного часу, а також імплементує міжнародні стандарти у національну систему правосуддя, формуючи основу для захисту дитини в умовах кризи.

7. Дослідження зарубіжного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту дозволяє зробити наступні висновки. Найкращі інтереси дитини у надзвичайних умовах передбачають не лише надзвичайні заходи забезпечення інтересів дитини, а й обмеження принципу першочерговості прийняття будь-яких рішень на користь дитини у частині, коли це суперечить питанням національної безпеки.

Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану розпочинати варто із моніторингу, скринінгу, оцінки впливу надзвичайних обставин на психологічний, фізичний, соціальний, сімейний стан дитини, яка могла постраждати від таких обставин. Наступним кроком є розробка та проведення заходів для реінтеграції дитини (якщо наслідки незначні, то такі заходи можуть проводитись на рівні шкільного сертифікованого педагога або шляхом відвідування Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у якому створені умови для комплексної підтримки та забезпечення найкращих інтересів). Важливим впровадженням є залучення громадянського суспільства до підтримки дітей в умовах воєнного стану, що може бути реалізовано у формі громадських рад або комітетів у складі органів опіки і піклування та соціальної підтримки. У такому разі максимальна залученість різних суб'єктів до прийняття рішень щодо задоволення потреб дітей в умовах збройного конфлікту може оптимально реалізувати принцип найкращих інтересів дитини.

Психологічне здоров'я додатково вимагає окремих дій в освітній (шкільній, позашкільній), сімейній сферах, залучення фахівців до роботи з дітьми. Оскільки це пріоритетні питання, вони мають бути додаткового відображені у нормативно-правових актах як складова забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану. На боснійському прикладі варто звернути увагу на те, що до психологічного здоров'я були залучені вчителі, які в свою чергу отримали необхідну підготовку. Відтак видається доречним для України впровадження заходів підготовки педагогів у школах, які можуть

отримати відповідне посвідчення та надавати додаткову психологічну допомогу дітям, що постраждали від збройного конфлікту.

Приклад Косово демонструє підхід щодо забезпечення найкращих інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, у якому школа є основним хабом реабілітації, психологічної підтримки, виявлення та задоволення багатьох потреб дитини. Школа як освітнє середовище, що комунікує із дитиною та її батьками дозволяє зібрати більш повну інформацію щодо сімейного середовища, у якому перебуває дитина, наскільки воно влаштоване у її найкращих інтересах.

На основі дослідження збройного конфлікту у Шрі Ланці актуалізується важливе питання сприйняття дитини в умовах воєнного стану та постконфліктного середовища. 1. Сприйняття дитини через категорію «дитинства», яку тривалий час відстоював принцип найкращих інтересів дитини, а відтак потреби у забезпеченні умов та потреб щасливого дитинства. 2. Актуалізація сприйняття дитини як «маленького дорослого» у надзвичайних умовах, оскільки дитина може переживати обставини, не характерні для типового дитинства (розрив сім'ї, примусове переміщення, психологічні та фізичні травми тощо). Під час воєнного стану обидва варіанти мають право на існування в залежності від виявлених потреб дитини та обставин, які довелося пережити.

8. Існує нагальна потреба розробки стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та постконфліктного відновлення. Така стратегія має врегулювати пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини в таких умовах, його обов'язковість під час розробки та реалізації будь-якої діяльності щодо відновлення України після завершення війни, визначити категорії дітей, потреби яких є першочерговими, класифікацію таких потреб, способи їх ідентифікації, суб'єктів, які мають забезпечити найкращі інтереси дитини в умовах збройної агресії, джерела фінансування цих заходів. Для України варто розглянути ідею запровадження цифровізованої звітності щодо постраждалих дітей під час збройного конфлікту (залежно від порушених інтересів: освіта, медицина, сім'я, психологія), яка має бути складовою загальної

державної програми відновлення, оскільки Україна переживає серйозні демографічні через збройну агресію з боку РФ.

Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування принцип найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану має передбачати не суто пріоритетність прийняття рішень на користь дитини, а й пріоритетність між різними категоріями дітей, оскільки у надзвичайних умовах дитина є особливо вразливою і наслідки військових дій залежно від віку, статі, локації, сімейного становища є різними. Відтак найкращі інтереси дитини в умовах воєнного стану передбачають моніторинг та класифікацію різних категорій дітей для визначення пріоритетності забезпечення їх потреб.

Встановлення пріоритетів між охороною дитинства та іншими важливими питаннями державного значення є складним та неоднозначним питанням. Так, зокрема, це стосується питань мобілізації чоловіків, які фактично утримують дитину і правової оцінки таких обставин, наскільки у випадку мобілізації це буде порушення конституційної охорони дитинства. Вдосконалення потребує Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» у частині визначення додаткових підстав для відстрочки для батьків дитини, які за рішенням органу опіки і піклування самостійно виконують батьківські обов'язки. Це доволі складне рішення, однак, якщо такі випадки актуальні та чисельні, то має бути застосований принцип найкращих інтересів дитини.

У Законі України «Про охорону дитинства» варто передбачити розділ, що регулює захист дітей під час надзвичайних ситуацій, в тому числі, забезпечення найкращих інтересів дитини, починаючи від загальних положень до конкретних механізмів. Варто передбачити норми щодо забезпечення безпечного середовища для дітей в умовах збройних конфліктів, оскільки саме перебування дитини в зоні бойових дій чи поблизу неї суттєво порушує всі можливі права та інтереси.

Виникає потреба у створенні окремого міжвідомчого органу, що має моніторити потреби та інтереси дітей в умовах воєнного стану, створювати соціальне (в тому числі освітнє) середовище, що сприяє забезпеченню

найкращих інтересів дитини, підтримувати найбільш постраждалі категорії дітей. Моніторинг щодо забезпечення найкращих інтересів дітей, що постраждали від збройного конфлікту має бути налагоджений на національному рівні шляхом створення відповідного Центру, який має системно виявляти першочергові потреби дітей в умовах збройного конфлікту у сфері психологічного та фізичного здоров'я, матеріального благополуччя, соціального забезпечення, сімейних відносин, а також реалізовували відповідні заходи для забезпечення найкращих інтересів.

Враховуючи значний масштаб війни в Україні, заходи щодо забезпечення найкращих інтересів дитини мають бути системними, що передбачає створення та запровадження: 1. Програм підтримки дітей, що найбільше постраждали від військових дій. 2. Центру підтримки та реінтеграції дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, робота якого має охоплювати всі ключові потреби дитини: сімейні, соціальні, психологічні, фізичні, освітні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abdullah A. Al Rabeeah, Jawaher Abdullah Almuhanha, Shahul H. Ebrahim Ziad A. Memish Reintegration of Children Previously Associated with Conflicts – CaseStudy from Yemen. *Journal of Epidemiology and Global Health*. 2025. 15:32. URL: <https://doi.org/10.1007/s44197-025-00375-0>
2. Asokan A. The United Nations Children and Armed Conflict Agenda: Integrating Child Protection Issues and Children’s Voices in Peace Processes. May 5, 2021. <https://jpia.princeton.edu/news/united-nations-children-and-armed-conflict-agenda-integrating-child-protection-issues-and>
3. Bell K., Abraham D. The Use of Child Soldiers in Armed Conflict. *Obiter*, 2008, 29(2). 162-190.
4. Bertoni, E., M. Di Maio, Molini V., and Nistico R. Education is forbidden: The effect of the Boko Haram conflict on education in North-East Nigeria, *Journal of Development Economics*, 2019, 141, 1-47.
5. Brucato G. Children after war: From moral development claims to welfare and agency rights. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2023. № 64 (1). P. 115–133. <https://akjournals.com/view/journals/2052/64/1/article-p115.xml> (дата звернення: 01.01.2025).
6. Chepkova, K. Legal Features of Children’s Rights and Duties During Armed Conflict: The Ukrainian Case . *Review of European and Comparative Law*, 2025 63(4), 57–84.
7. Desouky I. Abdalnaby Protection of Children during Armed Conflicts According to the Rules of International Humanitarian Law and the Laws of Arab States. *Journal of Legal Science*. Volume 40. Second Issue-2025. 153-185.
8. Dryden-Peterson, S. Refugee Education: A Global Review. (PDES/2011/10). United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Policy Development and Evaluation Service*. 2011. <https://www.unhcr.org/4fe317589.pdf>

9. Eran B., Boerma T., Akseer N., Langer A., Bwenge E., E. Okiro, P. Wise, S. Helft-Neal, Robert E. Black, Z. Bhutta, and et al. 2021. The effects of armed conflict on the health of women and children. *The Lancet* 397: 522–32
10. Ester C., Brown R. Psychological needs of Post-War children in Kosovo: A preliminary analysis. *School Psychology International*, 2002, 23. 131–147.
11. Freud A., Burlington D. in Zwingmann, Ch. , M. Pfister-Ammende: Uprooting and after 1973 as reported in ISS Seminar on Unaccompanied Minor Refugees in European Resettlement Countries, Frankfurt, March 1984.
12. Fröhlich v. Germany. Application no. 16112/15. October 26, 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-185320%22%5D%7D>
13. Galindo-Silva H., Tchuenta G. Armed Conflict and Early Human Capital Accumulation: Evidence from Cameroon's Anglophone Conflict. eprint arXiv:2306.13070. 1-34. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.13070>
14. Garayová, L. The Best Interests of the Child Principle. *Central European Academy Law Review*, 2(1). 2025. URL: <https://doi.org/10.62733/2024-1.9-28>
15. Gautam M. Impact of Armed Conflict on Children (A Case Study of Nepal) Master thesis Master's Programme in International Human Rights Law, Autumn 2007. 78. URL: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1555327&fileId=1563622>
16. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), adopted by the Committee on the Rights of the Children at its sixty-second session (14 January – 1 February 2013) URL: http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_G_C_14_ENG.pdf
17. Geneva Declaration of the Rights of the Child, Adopted 26 September, 1924, *League of Nations*. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>
18. Goldhagen J, Adamkiewicz T. Child rights and the necessity for an Optional Protocol for the Protection of Children in Armed Conflicts. *BMJ Paediatrics Open*. 2024;8. <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2024-002843>

19. Government of Sri Lanka, *National framework proposal for reintegration of ex-combatants into civilian life in Sri Lanka*. Colombo: Ministry of Disaster Management and Human Rights, 2009. URL: https://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/WCMS_116478/lang--en/index.htm
20. Government of Sri Lanka, *Rehabilitation of ex combatants*. Colombo: Bureau of the Commissioner General of Rehabilitation, Ministry of Rehabilitation and Prison Reforms and Department of Government Information, 2021. URL: <https://www.un.int/srilanka/sites/www.un.int/files/Sri%20Lanka/2021/July/book.pdf>
21. Guadalupe F., Verdejo T. The Rights to and Within Education in Armed Conflicts: The Case of Gaza 2023–2025. *Social Sciences*, 2025 14: 524. <https://doi.org/10.3390/socsci14090524>
22. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. 95 p.
23. Haskins, V., Jacobs, M. D. *Stolen Generations and Vanishing Indians: The removal of indigenous children as a weapon of war in the United States and Australia, 1870–1940*. New York: *New York University Press*. 2002.
24. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222
25. Jurges, H., Stella L., Hallaq S., and Schwarz A. Cohort at risk: longterm consequences of conflict for child school achievement, *Journal of Population Economics*, 2022, 35, 1-43.
26. K.J. v. Poland Application № 30813/14. March 1, 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160852>
27. M.P. and Others v. Bulgaria. Application no. 22457/08. February 15, 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242887>
28. M.R. and D.R. v. Ukraine. Application no. 22028/04. August 22, 2018. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-191243%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-191243%22]})

29. M.S. v. Ukraine. Application no. 2091/13. October 11, 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-175140%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-175140%22]})
30. Macfarlane K. Protection gaps: child soldier rehabilitation and militarized governance in Sri Lanka. *International Affairs* 100:3, 2024. 1132-1147.
31. Musgrove N., & Swain S. The 'best interests of the child' Historical perspectives. *Children Australia*, 35(2). 2010. 35-37.
32. Musgrove, Nell 'Making better families': Surveillance, evaluation and control of families in Melbourne, 1945-1965. MA Thesis, History, University of Melbourne. 2003.
33. Naftalin M. EU Guidelines on Children and Armed Conflict. UNICEF, 2022. 23. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/i0qneksy/eu-guidelines-human-rights-children-armed-conflicts.pdf>
34. Neulinger and Shuruk v. Switzerland. Application no. 41615/07. July 6, 2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-175140%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-175140%22]})
35. Nhedzi A, Haffejee S, O'Reilly M, Vostanis P. Scoping child mental health service capacity in South Africa disadvantaged communities: community providers' perspectives. *Child Serv*, 2022, 17, 281–297.
36. Oberg C., Goldhagen J., Spencer N. Prevention & Mitigating Harm for All Children in Armed Conflict. 2022.16. URL: <https://www.dgspj.de/wp-content/uploads/Issue-Brief-Mitigating-Harm-for-Children-in-Armed-Conflict.pdf>
37. Paulus «Judicial Disagreements», *Sydney Morning Herald*, 1875. 11 January, 3.
38. Rahman, R. A., Noor, S. M., Magassing, A. M., & Sakharina, I. K. Ensuring Child Protection in Armed Conflict: an International Legal Perspective Under SDG 16. *Journal of Lifestyle and SDGs Review*, 2025, 5(3), e04820. <https://doi.org/10.47172/2965-730X.SDGsReview.v5.n03.pe04820>
39. Richardson C., Kabir A. Facets of Child Rights' Protection During Armed Conflict: From Rhetoric to Reality. *Jagannath University Journal of Law*. 2010. 53-65. URL: https://jnu.ac.bd/journal/assets/pdf/1_2_225.pdf

40. Robinson JA. The Right of Child Victims of Armed Conflict to Reintegration And Recovery. *PER / PELJ* 2012(15)1. 48-100.
41. Roger I, Education for children during armed conflicts and post-conflict reconstruction, *Open Forum, children and security*, 3, 2002.
42. Singer S. The protection of children during armed conflict situations. *International Review of the Red Cross*. 1986; 26(252). 133-168. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400022804a.pdf>
43. Suur v. Estonia. Application no. 41736/18. October 30, 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-205170%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-205170%22]})
44. Tavassoli_Naini Manuchehra. Education right of children during war and armed conflicts. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15 (2011). 302–305.
45. The Impact of the Armed Conflict And Occupation on Children’s Rights in Ukraine. 24 February 2022 - 31 December 2024. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. OHCHR Report on Children's Rights in Ukraine. 27. 1-27
46. Ukraine and the Netherlands v. Russia Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22. July 9, 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/uk?i=001-244292>
47. Ukrainian Helsinki Human Rights Union on behalf of ten Ukrainian children v. Russia. Application no. 6719/23. April 14, 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242887>
48. UNICEF. Machel study 10-year strategic review: Children and conflict in a changing world. New York: UNICEF. 2009. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/MachelStudy-10YearStrategicReview_en.pdf
49. Vostanis P. Mental health provision for children affected by war and armed Conflicts. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2024, 33. 3293–3299.
50. Wessells M.. Barns rät till skydd och undervisning I krigsdrabbade områden. *Utbildning & Demokrati*. 2001, 10. 95–110.
51. Wessells M. Children and armed conflict: interventions for supporting war-affected children. *Peace Psychol*, 2017, 23. 4-13.

52. Wright, Danaya C. «De Manneville v. De Manneville: Rethinking the birth of custody law under patriarchy», *Law and History Review*, 1999. 17 (Summer), 247-308.
53. Yule W., Dyregrov A., Raundalen M., Smith P. Children and war: the work of the Children and War *Foundation*, *European Journal of Psychotraumatology*, 2013. 4 (1). 1-8.
54. Zaunegger v. Germany. Application no. 22028/04. March 03, 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96020%22%5D%7D>
55. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Проблеми сучасного стану прав дитини в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. Випуск 19, 2012. С. 123-131.
56. Андрусин Б.І. Право людини на освіту в контексті розвитку європейського освітнього простору: гармонізація та протирічність процесу. *Європейські педагогічні студії*. Випуск 3-4, 2013. С. 141-148.
57. Андрушко І. П. Законний інтерес і його співвідношення з іншими суміжними категоріями. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2015. Вип. 232. С. 26-32.
58. Бабецька І. Я. Законний інтерес та охоронюваний законом інтерес як різновиди інтересу в цивільному праві України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: Право. 2016. № 2. С. 158-164.
59. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поводження з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. №. 34. С. 129–141.
60. Бондарчук Ю. П., Єщенко М.Г. Реалізація прав дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах війни. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 3-11.
61. Борисюк І.Е. Правовий механізм взаємодії громадянського суспільства та Української держави у сфері захисту прав дитини: дис. ... д-ра

філос. за спец. 081 «Право». Одеса, 2021. 259 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/16028>

62. Бородін І.Л., Шишка Р.Б., Мельник О.О. Взаємозв'язок міжнародного та національного права з питань правового регулювання прав та законних інтересів дітей в Україні. *Правові новели*. № 22 том 2/2024. С. 223-228.

63. Буткевич В.Г., Войтович С.А., Григоров О.М. та ін. Міжнародне право: Основні галузі: підручник. Київ: Либідь, 2004. 814 с.

64. Гаєвська Т., Вишневська Г. Трансформація цінності дитинства в контексті суспільних змін: культурологічний вимір. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. *Культурологія*. 2018. Випуск 27. С. 79-86.

65. Гопанчук В., Мироненко В. Ухилення батьків від виконання обов'язку щодо виховання дитини в умовах воєнного стану в Україні: складні життєві обставини чи підстава позбавлення батьківських прав. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 109-119.

66. Грабовська Г.М., Лисюк А.М. Захист прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. URL: <https://app-journal.in.ua/wpcontent/uploads/2023/05/15.pdf>

67. Грекул-Ковалик Т. А., Гордаш А.С. Захист прав дітей в умовах війни: від декларацій до реальності. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 15-20.

68. Гресь, Н. М. Реалізація права на контакт та спілкування з дитиною при окремому проживанні батьків. *Науковий журнал сімейного права*, 2022, №4, с. 45–52.

69. Губанова О. В. Найкраще забезпечення інтересів дитини як принцип визначення місця її проживання. *Форум права*. 2020. № 3. С. 18–28.

70. Губська О. А. Система юридичних гарантій професійного розвитку державних службовців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Том 1. С. 71–74.

71. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. 506 с.

72. Даценко В. Концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 51-62.

73. Демченко І. С. Найкращі інтереси дитини у сфері охорони здоров'я: український підхід. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 170–176.

74. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. (редакція від 08.12.2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

75. Дробязко К. Права дитини, воєнний стан, війна в Україні, *Юридична Газета*, АМБЕР, War&Law, Ukrainian Women. URL: <https://www.uaa.org.ua/novyny/novyny-partneriv-aaу/stattya-drobьazko-kateryny-yurystky-amber-law-company-advokatky-magisterky-prava>

76. Дуліба Є. В., Хмара М. В. Вивезення дітей за межі України в умовах воєнного стану: правове регулювання і особливості вирішення спорів щодо їх повернення. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 62-68.

77. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

78. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

79. Єфімова, А.Г. Особливості соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції в умовах війни. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія (05 – Соціальні та поведінкові науки). – ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2025. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745594/1/%D0%84%D1%84%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%93.%20YEFIMOVA%20%D0%90.G.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Manuscript.pdf>

80. Єфремова Н. Дитина та захист її прав у джерелах права на українських землях доби Середньовіччя / Н. Єфремова, І. Корнієнко, О. Горяга. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 52-63.

81. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (ред. від 08.02.2006). БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153

82. Журило С. С., Владишевська В. В. Захист прав та інтересів дітей в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 34-38.

83. Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства і дитинства: парлам. слухання 7 черв. 2005 р. Інформаційне управління ВРУ. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/5260.html>

84. Заблоцька Л.Г., Євінтов В.І., Рабинович П.М. Права людини. Київ, 1995. 374 с.

85. Загальна декларація прав людини ООН. Верховна Рада України. 2023. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015

86. Катренко А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 89-94.

87. Кирильчук І. А. Принцип найкращого врахування інтересів дитини при визначенні місця її проживання у судовому порядку. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 34(73), № 1. С. 13-19.

88. Коваль А. Права дитини в концепції Станіслава Дністрянського. *Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи*: матеріали конф., присвяч. 80-й річниці від дня заснування держ. показ. Дит. Містечка ім. ІІІ Комінтерну в Одесі / редкол.: А. І. Паньков та ін. Одеса, 2001. 252 с.

89. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 295 с.

90. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
91. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 (ред. від 08.02.2006). БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
92. Конвенція про права дитини, зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
93. Конституційне право України : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фріцький, О. В. Городецький та ін.] ; ред. Погорілко, В. Ф. К. : Наук. думка, 1999. 733 с.
94. Конституційний Суд України в рішенні по справі про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009
95. Корнієнко М. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 398-404.
96. Костюк, В. І. Права та інтереси батьків, які проживають окремо від дитини, у цивільному судочинстві України. *Вісник цивільного процесу*, 2023, №2, с. 90–97. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/363/374>
97. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: іст.-теорет. дослідж.: монографія. О.: Фенікс, 2008. 332 с.
98. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 43–46.
99. Кущенко А. Чи можна усиновити дитину під час воєнного стану: юристи дали вичерпну відповідь. URL: <https://amp.donpatriot.news/en/chy-mozhnausynovyty-dytynu-pid-chas-voiennoho-stanu-iurystydaly-vycherpnu-vidpovid-2>
100. Левченко Д. В. Загальнотеоретичні аспекти гарантування законних інтересів. *Форум права*. 2013. № 2. С. 287–294.

101. Левченко Д.В. До визначення поняття законний інтерес. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007, №36. С. 176-181.
102. Ліщинська, Ю. Ю., Гарасимів Т. З. Визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право 2/86, 2024. С. 65-70.
103. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України : (теорет.-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Магновський Ігор Йосифович ; Нац. акад. внутр. справ України. К., 2003. 20 с.
104. Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни: проблеми та виклики з погляду прав людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2(1). С. 29-39.
105. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. 3-тє вид. К.: Либідь, 2001. 384 с.
106. Малєнко О. В. «Законний інтерес» та «суб'єктивне право»: співвідношення категорій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2024. С. 65-70.
107. Малєнко О. В. Поняття та суть категорії "інтерес" у загальнотеоретичному аспекті. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 406-410.
108. Мамульчик А. М. Принцип найкращого забезпечення прав дитини як основний принцип адміністративно-правового забезпечення статусу дитини, розлученої з сім'єю. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 248–257
109. Мельник О. В. Правове поняття та характерні особливості інтересів дитини при усиновленні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2015. № 4 (14). С. 73-76.
110. Мельник О. В. Українські реалії захисту прав дітей в умовах війни. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 3. С. 26-29.
111. Мельник О. О. Проблематика визначення місця проживання дитини після розлучення батьків у період воєнного стану. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 1, 2023. С. 211–214.

112. Мельничук О. Ф., Опольська Н. М., Мельник Т. А. Правознавство: навчальний посібник для студентів неюридичних спеціальностей Вінниця: ВНАУ, 2019. 126 с.

113. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2019. Вип. 56(1). С. 87-91.*

114. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М., Вишлінський Г. «Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Друга хвиля дослідження». URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report>

115. Мікуліна М. Законні інтереси та суб'єктивні права: потенціал можливостей. *Підприємство, господарство і право. 2010. № 3. С. 25-26.*

116. Мінченко А. О. Визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. *Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 2. С. 69–72.*

117. Міщук І. В. , Киричук Б.С. Становлення та розвиток міжнародних стандартів захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту. *Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 205-210.*

118. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ : організац.-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Негодченко Олександр Володимирович ; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. 36 с.

119. Ніколайчук С. В. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 94-105.*

120. Нікора А. О. Методична підготовка майбутнього вчителя історії до формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі навчання етики: монографія. Миколаїв: Іліон, 2012. 216 с.

121. Оганісян Ц. В. Реабілітація та соціальна адаптація дітей війни: правові гарантії та механізми їх реалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2. С. 304-312.*

122. Оганісян Ц. В. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного конфлікту: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 35-39.

123. Ольхова А. В. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини у міжнародному гуманітарному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 348–352.

124. Оніщенко Н. М., Львова О. Л., Сунетін С. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 13-17.

125. Опольська Н.М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.

126. Опольська Н.М. Права дітей, які постраждали внаслідок війни в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 27. С. 278-283.

127. Пархоменко П. І. Реалізація принципу якнайкращих інтересів дитини під час судового розгляду. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Т. 12. С. 59-65.

128. Пархоменко П.І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини. Практичний посібник. 2021. 91 с. URL: <https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2021/02.pdf>

129. Петрочко Ж. В. Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 3. С. 70–74.

130. Петрочко, Ж., Датченко, Н. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні. Ввічливість. *Humanitas*, 3, 2023. С. 70–78.

131. Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. 508 с.

132. Пожар О. М. Нормативно-правове забезпечення права на особисту недоторканність: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.

133. Посібник із судової практики Європейського суду з прав людини. Права дитини. Європейський суд з прав людини. Страсбург, 2024. 98 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_rights_of_the_child_ukr

134. Постанова Верховного Суду у справі № 201/5972/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944>

135. Постанова Верховного Суду від 21 лютого 2024 року у справі № 754/14960/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117309609>

136. Постанова Верховного Суду у справі № 127/3622/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126431570>

137. Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану" №302 від 17.03.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>

138. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 576 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2023-%D0%BF#Text>

139. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. /укл. Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2014. С. 37-48.

140. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: Наказ Офісу Генерального прокурора від 1 червня 2023 року N 150/445/2077/5/187

141. Про охорону дитинства: Закон України, редакція від 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

142. Про план дій в інтересах дітей Косово: Рекомендація ПАРЄ 1459 2000. URL: <http://surl.li/bwrtj>
143. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року»: Розпорядження КМ України від 5 квітня 2017 р. № 230-р
144. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-p#Text>
145. Про юстицію, дружню до Дитини: Проект Закон від 04.06.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137
146. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / [О. В. Зайчук, В. С. Журавський, Н. М. Оніщенко та ін.] ; ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К. : Юрид. думка, 2007. 423 с.
147. Простибоженко О. Доктрина «ніжного віку дитини» та доктрина «найкращих інтересів дитини» в світлі національної судової практики. *Слово Національної школи суддів України*. № 1 (18) 2017. С. 130-141.
148. Реньов Є.В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини: ретроспективний огляд та аналіз сучасних тенденцій. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2024. С. 511-513.
149. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 Народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): від 01.12.2004 р., № 18-рп/2004 // Офіційний вісник України. 2004. № 50.
150. Ромовська З.В. Судовий захист охоронюваного законом інтересу. *Вісник Львівського університету*. 1983. Вип. 22. С. 72–81.
151. Рябовол Л. Питання захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів у документах ради Європи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3. С. 69-75.

152. Самофал М. М. Особливості процесу прийняття медичних рішень щодо дитини: пропозиції до законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Т. 1. № Ч. 2. С. 266–268.
153. Семенюк Е. П. Інформаційний підхід до пізнання дійсності. К.: Наук. думка, 1988. 240 с.
154. Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / пер. з латин. А. Содомори. 3-тє вид. К.: Основи, 2005. С. 439-441.
155. Сенько В. В. Історичні аспекти становлення інституту захисту прав дитини у міжнародному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 479-482.
156. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С.Я., 2008. 1248 с.
157. Степаненко Н. В. Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз: дис. ... д-ра філософ. зі спец. 081 Право. Київ, 2021. 264 с.
158. Стефанчишен Р. В. Правовий режим воєнного стану: поняття та ознаки. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 28-33.
159. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навч. посіб. 2-ге вид., змінене. Харків: Право, 2019. 392 с.
160. Стійкість, відновлення та відбудова : План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки від 29 листопада 2022 р. URL : <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
161. Ступак О. В. Принцип «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві України. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. *Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака* Національної академії правових наук України, Київ, 2025. 267 с.

162. Ступак О. Визначення найкращих інтересів дитини під час розгляду цивільних справ, пов'язаних із вихованням дитини. *Слово Національної школи суддів України*. № 3 (48) 2024. С. 158-174.

163. Сусь Ю. С., Білоусова К.В. До питання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Український освітньо-науковий медичний простір*. 2024. № 1. С. 4-13.

164. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

165. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

166. Теорія держави і права: за ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінформ, 1995. 189 с.

167. Терещенко Д. С. Поняття та структура конституційного механізму реалізації та захисту прав дитини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2025. Вип. 75. С. 22-26.

168. Терещенко Л. В. «Про права дитини». К. Юрид. думка 2021. 342 с.

169. Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.

170. Томляк, Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 : Право : зб. наук. праць. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск. 36. С. 72-80.

171. Туз Н. Д. Вплив недоліків сімейного виховання на формування особи неповнолітнього злочинця. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 326-332.

172. Усатенко, Г.В. Асистована комунікація як чинник прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках. Дис. ... на здоб. ступеня доктора філософії зі спец. 053 «Психологія». *Інститут соціальної та політичної психології*, 2024. 220 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/PhD-research-Usatenko.pdf>

173. Устрицька Н.І., Дільна З.Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2024. С. 644-647.

174. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

175. Хлівняк О. До питання щодо становлення та розвитку правового регулювання забезпечення та захисту прав дитини. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків . 2018. С. 240-244.*

176. Хмелевська Н. Забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (50), 2023. С. 97-101.

177. Хуторянська Т. Зарубіжний досвід запобігання правопорушенням, що посягають на нормальний розвиток дитини. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2, Vyd. 1. С. 67-71.

178. Цопа, В., Яворська, О., Чеберячко, С., Маматова, Т., Лапко, К. Реформування системи інституційного догляду за дітьми в Україні в умовах військової агресії. *Аспекти публічного управління*, 2025, 13(3). С. 53-62.

179. Чепис О.І. Співвідношення категорій «суб'єктивне паво» – «законний інтерес» та їх місце у цивільному праві України. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Право. Випуск 12. 2009. С. 288–292.

180. Чепкова К. Органи державної влади як суб'єкти правовідносин у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки.* 2022. Вип. 3. С. 75-80.

181. Чернега А. П. Законні інтереси як правова категорія. *Журнал східноєвропейського права.* 2016. № 25. С. 65-70.

182. Чернобук В.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. № 3. С. 437–440.

183. Юніна М. П. , Красільніков В.П. Реалізація права дитини на сімейну турботу через опіку та піклування в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 6(1). С. 461-467.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

3. Тодуа Ш. Р. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні. 2024, Серія 18. Право, Випуск 43. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. С. 75-81. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.11>

4. Тодуа Ш. Р. Критерії співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026, Том 1, № 93. С. 488-494. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.69>

3. Тодуа Ш.Р. Нормативно-правовий вимір забезпечення найкращих інтересів дитини. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 18. Право. 2026, Випуск 48, С.62-67
DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2026.48.09>

Наукові праці, в яких відображена апробація матеріалів дослідження:

1. Тодуа Ш.Р. Захист прав дітей в умовах дії воєнного стану. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* : збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. – 399 с., С. 377-380

DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-MK_NNIPiP_2024

2. Тодуа Ш. Р. Встановлення факту самостійного виховання дитини, як засіб забезпечення найкращих її інтересів в умовах воєнного

стану//Дев'ятнадцяті юридичні читання. *Наука і освіта в Україні: Актуальні проблеми розвитку*: (Київ, 29-30 квітня 2025 року). – Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. – 330 с., 295-298

<file:///E:/%D0%A8%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%A2%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B0/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тодуа Шоти Ревазовича
на тему: «Забезпечення найкращих інтересів
дитини в умовах воєнного стану в Україні»

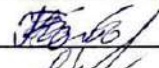
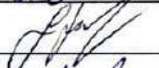
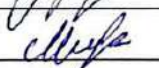
Комісія у складі: доктора юридичних наук, професора кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Бойко І.Й., кандидата юридичних наук, доцента кафедри історії держави, права та політико-правових учень Кольбенко А.В., докторка юридичних наук, доцентка кафедри історії держави, права та політико-правових учень Моряк-Протопопова Х.М., кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри історії держави, права та політико-правових учень Шевчук Л.Е. *склала* цей акт про те, що дисертація Тодуа Ш.Р. має не лише наукове, а й важливе практичне значення, оскільки її результати можуть бути використані у процесі вдосконалення правової системи України, зміцнення демократичних інститутів, підвищення ефективності діяльності органів публічної влади та забезпечення належних гарантій прав та інтересів дитини. Одержані висновки можуть бути корисними для подальшого розвитку правотворчої та правозастосовної практики, гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, модернізації правничої освіти, формування правової культури суспільства та утвердження прав дитини як фундаментальної засади українського державотворення.

Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження є належним чином обґрунтованими, логічно послідовними й базуються на комплексному аналізі широкого кола правових джерел, нормативно-правових актів, наукових праць та міжнародних стандартів, що стосуються забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні. Автор вдало поєднав філософські, загальнонаукові, спеціально-правові та міждисциплінарні методи, що забезпечило глибину й всебічність дослідження забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні

Комісія стверджує, що результати дисертаційного дослідження Тодуа Ш.Р. на тему: «Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні» впроваджено в навчальний процес кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного

зарубіжних країн», «Римське приватне право», «Політичні і правові вчення: історія та сучасність» та викладання навчальної дисципліни на магістратурі «Правові цінності, етичні стандарти та медіація у професійній діяльності юриста», а також при підготовці навчально-методичних матеріалів, проведенні лекційних і семінарських занять. Використано авторські підходи до розуміння найкращих інтересів дитини, результати дослідження особливостей їх реалізації в умовах воєнного стану, а також наукові положення щодо вдосконалення правових та організаційних механізмів охорони і захисту прав та інтересів дитини в контексті європейських стандартів і поствоєнного відновлення України.

Члени комісії:

доктор юридичних наук, проф. Бойко І. Й.
 кандидат юридичних наук, доц. Кольбенко А. В.
 кандидат юридичних наук, доц. Моряк-Протопопова Х. М.
 кандидат юридичних наук, доц. Шевчук Л. Е.

Голова комісії, доктор юридичних наук, професор,
 завідувач кафедри історії держави, права та
 політико-правових учень юридичного факультету
 Львівського національного університету імені Івана Франка

Ігор БОЙКО

Бойко І. Й., Кольбенко А. В., Моряк-Протопопова Х. М., Шевчук Л. Е.
 Підпис *Моряк-Протопопова Х. М.*
ПІДТВЕРДЖУЮ
ВЧЕННИЙ СЕКРЕТАР
 ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
 УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
